

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาค ๑๒

เจ้าภาพพิมพ์

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙

ณพระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

คำนำ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธนฤมล พระชายาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ทรงแสดงความจำนงมายังกรมศิลปากรว่า มีพระประสงค์จะใคร่พิมพ์หนังสือสักเรื่องหนึ่ง สำหรับเป็นของแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน กรมศิลปากรได้ทูลแนะนำให้พิมพ์จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน อันเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่มนี้ ซึ่งนับเป็นภาค ๑๒ ก็พอพระไทย และได้ทรงประทานพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พร้อมทั้งสำเนาพระราชหัตถเลขา ๑๐ ฉะบับ มาขอให้พิมพ์ไว้ในหนังสือนี้ด้วย กรมศิลปากรจึงจัดถวายตามพระประสงค์ ดังปรากฏในหนังสือนี้แล้ว

ขออนุโมทนาในพระกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธนฤมล ได้ทรงบำเพ็ญเป็นปัจจโยปการกิจ อุทิศถวายแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินนี้ จงเป็นบุญนิธิอำนวยสุขวิปากสมบัติแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น สมดังพระมโนปณิธานทุกประการ เทอญ

กรมศิลปากร

๒๕ มกราคม ๒๔๗๘

สารบาญ

คำปรารภของผู้เรียบเรียงพระประวัติ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพ นายพลเอก พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ที่พระเมรุหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ในเดือนกุมภาพันธ์ปีนี้ พระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธนฤมล ผู้เป็นพระชายา ได้ทรงขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้แต่งพระประวัติพระเจ้าบรมวงศเธอซึ่งได้กล่าวพระนามแล้ว

ข้าพเจ้ายินดีรับสนองความไว้วางพระทัย เพราะนอกจากความยินดีที่ได้มีโอกาสรับใช้ พระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธ ฯ ในยามที่ท่านมีทุกข์อย่างมหันต์เช่นนี้แล้ว ยังเป็นโอกาสที่ข้าพเจ้าจะได้ทำอะไรถวายเสด็จในกรม ผู้ได้ทรงจากข้าพเจ้าไปด้วยความอาลัยรักนั้นด้วยพร้อมกัน

ในฐานที่ข้าพเจ้าเป็นพระญาติและแก่กว่าพระองค์ท่านเพียง ๔ ปีเศษ จึงได้รู้จักกันมาตั้งแต่พอจำความได้ และได้เคยเล่นหัวมาด้วยกันแต่เล็ก ๆ ทั้งได้เคยร่วมสำนักศึกษากันมาแต่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ความสนิทสนมในทางวิสสาสะจึงมีมากกว่าพระญาติอื่นๆ เมื่อจวนจะย่างเข้ามัชฌิมวัย และเมื่อได้ออกไปศึกษาอยู่ในทวีปยุโรปนั้น ก็ได้เคยพบปะวิสสาสะกันอยู่จน

ตลอดเวลา ข้าพเจ้าจึงหาญกล่าวได้ว่า จะหาผู้ที่ได้เคยวิสสาสะกับเสด็จในกรมตลอดพระชนม์ชีพเหมือนข้าพเจ้าได้โดยยาก

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินนั้น เมื่อยังทรงพระเยาว์เป็นผู้ที่ซนมาก แต่ซนเอาการเอางาน ไม่ใช่เหลวไหล ทรงมีความฉลาดและขยันหมั่นเพียรต่อการศึกษาอย่างที่จะหาผู้ในวัยเดียวกันเปรียบได้ด้วยยาก เพราะฉะนั้น ถึงแม้พระองค์ท่านจะได้เสด็จออกไปยุโรปภายหลังข้าพเจ้าตั้ง ๓ ปีเศษ ก็ได้ทรงเรียนไล่ข้าพเจ้าทัน คือได้สำเร็จวิชาทหารในปีเดียวกัน และเป็นนายร้อยตรีพร้อม ๆ กัน

เมื่อเป็นหนุ่มด้วยกันนั้น มีนิสสัยตรงกันอยู่อย่างหนึ่ง คือต่างคนต่างเชื่อตนเอง ประกอบกับที่ข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักเจียมตัว จึงมีเรื่องทะเลาะกันบ่อยๆ แต่ไม่เคยโกรธกันถึง ๓ ชั่วโมงเลย-เพราะต่างฝ่ายต่างก็รู้จักใจกันดี และความจริงก็รักกันมากด้วย ความอาฆาตคุมแค้นจึงเกิดขึ้นไม่ได้

เมื่อได้กลับประเทศสยามและเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันแล้ว ก็ได้ร่วมราชการด้วยกันทั้งในราชการทหารและพลเรือน จนถึงวันที่ข้าพเจ้าได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเพื่อรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ

การที่ข้าพเจ้าได้ออกไปจากราชการก่อนครบเกษียณอายุนั้น ทราบว่ามีคนภายนอกเข้าใจว่า "เพราะไม่ถูกกับเสด็จในกรม"

ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสนี้เพื่อชี้แจงว่า การที่เป็นคู่ทะเลาะกันมาแต่หนุ่มจนแก่นั้นเป็นความจริง แต่ไม่เคยถือกันและไม่เคยโกรธกันนานกว่า ๓ ชั่วโมงดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ข้าพเจ้าได้ไปกราบทูลร้องขอให้พระองค์ท่านทรงช่วยจัดการให้ข้าพเจ้าได้ออกรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ พระองค์ท่านทรงทราบความดีของข้าพเจ้าดี เมื่อทรงรั้งไว้ไม่อยู่ ก็ได้ทรงช่วยจัดการให้ข้าพเจ้าได้ออกตามประสงค์

คนภายนอกที่ไม่ทราบความจริงเข้าใจไปว่าเสด็จใน กรมกับข้าพเจ้าโกรธกัน เพราะได้เคยมีความเห็นในราชการที่ไม่ตรงกันบ้าง แต่นั่นเป็นความเข้าใจผิด เพราะความเห็นในหน้าที่ราชการกับกิจการส่วนตัวนั้นต้องแยกจากกันไว้อย่างเด็ดขาด ไม่นำมาเป็นอารมณ์เลย ดังนั้นจึงคงติดต่อกันอยู่ตลอดเวลาแห่งพระชนม์ชีพ เมื่อมีทุกข์ร้อนอะไรในส่วนตัวและครอบครัวก็ทุกข์ด้วยกัน เป็นห่วงกัน ไม่มีอะไรจะมาทำให้แตกร้าว คลาย ความรัก กันได้ เป็นอันขาด

ตามที่ได้กล่าวมานี้ จึงเห็นได้ว่าข้าพเจ้าเป็นทั้งพระญาติ พระสหาย และคู่ทะเลาะในบางคราว เพราะฉะนั้นพระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธนฤมล จึงได้ ทรง มอบให้ ข้าพเจ้า เป็นผู้เขียนพระประวัติ อันเป็นโอกาสที่ข้าพเจ้าจะได้ถวายความอาลัยไว้ในวาระสุดท้ายนี้ด้วย

ในการที่ พระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าประภาวสิทธนฤมล

ทรงพิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกนั้น ย่อมได้ชื่อว่าเป็นการทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจอันควรแก่การจะพึงบำเพ็ญ เพราะนับว่าเป็นวิทยาทานส่วนหนึ่ง และถ้าหากว่าในการทรงบำเพ็ญพระกุศลครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะมีส่วนได้บุญด้วยแล้ว ก็ขออุทิศส่วนบุญกุศลนั้นทั้งหมดถวายแด่ นายพลเอก พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ซึ่งข้าพเจ้ายังมีความอาลัยรักอยู่เสมอ ขออำนาจกุศลบุญราศีนั้น จงเป็นปัตติทานมัยอำนวยวิบูลยผลแด่พระองค์ตามควรแก่คติวิสัยนั้น ๆ เทอญ

พล. ท. พระยาเทพหัสดิน

บ้านถนนศรีอยุธยา

วันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พระฉายาลักษณ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

พระฉายาลักษณ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

ซึ่งเป็นคนไทยคนแรกที่ขึ้นเครื่องบินในโอกาศที่ชาวฝรั่งเศสนำเครื่องบินมาแสดงที่สนามราชกรีฑาสโมสรเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๑๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

ขณะทรงวางศิลาฤกษ์การสร้างสะพานพระราม ๖.

พระฉายาลักษณ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

พระรูปนี้เป็นรูปแรกที่ได้รับจากเบอรลิน วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยเครื่องวิทยุโทรภาพที่เปิดทำการรับส่งกันระหว่างกรุงเทพ ฯ กับเบอรลิน และพระรูปนี้รูปเดิมส่งจากรูปเสก็ชซึ่งได้วาดขึ้นโดยช่างเขียนเยอรมัน มิใช่รูปถ่าย ใช้เวลารับส่งรวม ๑๐ นาฑี

พระประวัติ นายพลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

นายพลเอก พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระนามเดิม พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาวาด ราชินิกูล รัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าจอมมารดา

พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร ประสูติณวันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๔

ในขั้นต้น ได้ทรงศึกษาหนังสือไทยอยู่ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง พระยาโอวาทวรกิจ (แก่น) ขณะนั้นยังเป็นขุนในราชทินนามเดียวกัน เป็นผู้ถวายพระอักษร

ราว พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้เสด็จออกไปทรงศึกษาวิชาในประเทศอังกฤษ ทรงศึกษาวิชาชั้นต้นที่โรงเรียนแฮโรว์ ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับบุตรหลานคฤหบดีชั้นสูง บุตรหลานผู้มีบรรดาศักดิ์และเจ้านาย เพราะเป็นโรงเรียนที่ในประเทศอังกฤษนิยมกันว่าเป็นสำนักที่อบรมนิสสัยและอัธยาศัยเด็กเป็นอย่างดี

เมื่อได้ทรงสำเร็จจากการศึกษาเบื้องต้นแล้ว ก็ได้เข้าทรง

ศึกษาวิชาการทหารช่าง ทรงสำเร็จการศึกษาได้เป็นนายร้อยตรีในเหล่าทหารช่าง เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๕ แล้วได้ประทับทอดพระเนตรการงานและทรงศึกษาหาความชำนาญด้วยพระองค์เองอยู่ในประเทศอังกฤษจนถึงปลาย พ.ศ. ๒๔๔๖ หรือต้น พ.ศ. ๒๔๔๗ จึงได้เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ รวมเวลาที่ได้ประทับอยู่ในประเทศอังกฤษราว ๑๐ ปี ทรงรับสัญญาบัตรเป็นนายพันตรีเมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗

ณวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เศกสมรสกับพระเจ้าวรวงศเธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธนฤมล ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ณวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร เป็นกรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน ส่วนยศทหารในขณะนั้น ทรงเป็นนายพันเอก แต่วันที่ ๒๑ กันยายน และทรงมีตำแหน่งเป็นจเรทหารช่าง ในระหว่างนี้เองที่ได้ทรงใช้พระอุตสาหะวิริยภาพ และพระปรีชาสามารถในการฝึกฝนอบรมวิชาการทหารช่างแก่นายทหารช่างอย่างไม่ทรงเห็นแก่การเหน็ดเหนื่อย การทหารช่างได้เจริญขึ้นเพราะพระองค์ท่านเป็นผู้นำ แม้ในทุกวันนี้หลักการในวิชาทหารช่างซึ่งเป็นหลักใหญ่ ๆ ก็ยังคงใช้หลักที่พระ

องค์ท่านได้ทรงวางไว้ เพราะฉะนั้น บรรดานายทหารในเหล่าทหารช่างจึงคงเคารพรักและนับถือพระองค์ท่านฐานเป็นครูบาอาจารย์อยู่จนตลอดพระชนม์ชีพ

พระอุตสาหะวิริยภาพ ประกอบกับพระกำเนิดในราชตระกูลอันสูงศักดิ์ และกาลสมัยที่กองทัพบกของเรากำลังจะได้รับการปรับปรุงให้เข้ารูปตามแบบของกองทัพแห่งอารยประเทศ กับทั้งเรายังขาดนายทหารผู้ปราดเปรื่องปรีชาในทางวิทยาการอยู่ด้วยเช่นนี้ จึงเป็นโอกาสให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ทรงเลื่อนยศและตำแหน่งในราชการทหารบกอย่างรวดเร็ว ก่อนจะสิ้นรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงดำรงพระยศทหารเป็นนายพลตรี สัญญาบัตรลงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ทรงเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ เป็นราชองครักษ์พิเศษ และคงดำรงตำแหน่งจเรทหารช่างด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง

ในต้นรัชกาลที่ ๖ คือเมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ทรงเลื่อนยศทหารเป็นนายพลโท และในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระอิสสริยยศพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นกำแพงเพชรอัครโยธินเป็นกรมขุนในพระนามเดิม ส่วนทางราชการทหารนั้นก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นแม่ทัพกองทัพน้อยที่ ๑ คงทรงรั้งตำแหน่งผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์และจเรการช่างทหารบกต่อไป

เมื่อคราวงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศกรัชกาลที่ ๖ นั้น ได้มีการรวมพลสวนสนามเป็นการใหญ่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ทรงเป็นผู้นำกระบวนสวนสนาม ซึ่งมีทหารในบังคับบัญชาของพระองค์ถึง ๔๓,๐๐๐ คน นับเป็นประวัติการณ์ในยามปกติที่ได้มีการรวมพลในพระนครที่มีจำนวนทหารมากถึงเพียงนั้น และนับเป็นประวัติการณ์ครั้งแรกที่นายพลของเราได้นำกองทัพใหญ่ทำการรับตรวจพล แล้วเดินสวนสนามด้วยความเรียบร้อย จนผู้แทนมหาประเทศต่าง ๆ ที่ได้เข้ามาช่วยในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเศกสมโภชในครั้งนั้น ต้องสรรเสริญเป็นเสียงเดียวกัน

ดั่งได้กล่าวแล้วข้างต้นและในคำปรารภว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงมีคุณสมบัติพิเศษประจำพระองค์มาแต่เมื่อยังทรงพระเยาว์ คือความฉลาดเฉียบแหลมและความขยันหมั่นเพียรอย่างยิ่งยวด คุณสมบัติเหล่านี้ย่อมไม่พ้นสายพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นพระบรมเชษฐาธิราชและได้เคยทรงร่วมการศึกษากับพระองค์มาแต่ในประเทศอังกฤษนั้นไปได้ จึงได้ทรงพระเมตตาพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นี้เป็นอันมาก และทรงพอพระราชหฤทัยที่จะทรงใช้สอยด้วยความสนิทชิดชอบเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในกิจการส่วนพระองค์ที่ต้องใช้วิชาความรู้ (เช่นการสร้างทางรถไฟเล็กในบริเวณ

พระราชวังสนามจันทน์เป็นต้น) และส่วนราชการแผ่นดิน ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ก็ได้ทรงปฏิบัติการให้เป็นที่ต้องพระราชหฤทัยทุกครั้งไป

เมื่อรัฐบาลสยามได้ประกาศสงครามกับประเทศเยอรมันนีและเอาสเตรีย–ฮุงการีย ณ วันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ นั้น ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวงได้ว่างลง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน เสด็จไปทรงดำรงตำแหน่งนั้น ซึ่งเป็นโอกาสให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้นได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยม และได้ทรงนำความเจริญมาสู่กรมรถไฟหลวง ทั้งในทางที่เกี่ยวกับวิชาฉะเพาะของการรถไฟและในทางติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน มีสหรัฐมะลายูเป็นต้น ซึ่งพระองค์ได้ทรงรับความยกย่องให้เป็นประธานในการประชุมการรถไฟระหว่างรัฐ

ในระหว่างนี้เอง ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายพลโท พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงเลื่อนยศทหารขึ้นเป็นนายพลเอก เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒

ครั้นถึงวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายพลเอก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงพระปรีชาสามารถ ประกอบด้วยทรงพระอุตสาหะวิริยภาพอัน

แรงกล้า ได้ทรงทำความดีความชอบทั้งในส่วนราชการแผ่นดินและส่วนพระองค์ไว้มากมาย สมควรจะได้เลื่อนพระอิสสริยยศ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งได้กล่าวพระนามข้างต้นแล้วนั้น ขึ้นเป็น กรมหลวง ใน พระราชทินนามเดิม

ตกมาในรัชกาลที่ ๗ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ก็เป็นผู้ที่ได้ทรงรับความไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกเป็นอันมาก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอที่กล่าวพระนามแล้วเสด็จขึ้นทรงดำรงตำแหน่ง เสนาบดี กระทรวง พาณิชย์ และ คมนาคม ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้วได้เลื่อนพระอิสสริยยศขึ้นเป็นพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระ ในพระราชทินนามเดิม เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ และได้ทรงพ้นจากหน้าที่ราชการเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ในส่วน ทางการ สมาคม กับชาว ต่างประเทศ นั้น ได้ทรงเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษ เพราะทรงเห็นทางไกลและทรงมั่นพระทัยว่าเป็นทางเดียวที่จะทรงเผยแพร่เกียรติคุณของชาติไทยให้ขจรทั่วไปในอารยประเทศ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ทรงเป็นผู้มีส่วนจัดตั้งสมาคมโรตารี่ขึ้นในกรุงเทพ ฯ และได้ทรงเป็นนายกแห่งสมาคมนั้นอยู่ตลอดเวลาที่ทรงรับราชการ

สมาคมโรตารี่นั้น เป็นสมาคมสากลซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่สมาชิกทั้งหลายซึ่งมีอาชีพต่างกัน จะได้ไปประชุมวิสสาสะแลก

เปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน สมาชิกของสมาคมในประเทศหนึ่ง เป็นสมาชิกของทุก ๆ สมาคมในโลก จะไปในที่ใด ๆ ก็มีสโมสรสถานของตน และมีเพื่อนสมาชิกคอยต้อนรับอยู่ทั่วไป เท่าที่กล่าวโดยย่อ ๆ นี้ ก็พอจะเห็นได้แล้วว่านโยบายของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ไม่ได้อยู่ที่จะหาเพื่อนเสวยกลางวันสัปดาห์ละ ๑ ครั้งเท่านั้น ความมุ่งหมายสำคัญของพระองค์ย่อมอยู่ที่จะให้ประเทศสยามเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก !

เมื่อได้ทรงพ้นจากราชการแล้ว ได้ทรงประกอบการค้าขายส่วนพระองค์อยู่ที่สิงคโปร์ แล้วก็ได้ทรงรับการแต่งตั้งให้เป็นเกาเวอร์เนอร์แห่งสมาคมนั้นในภาคตะวันออกไกล และได้เสด็จไปในประเทศต่าง ๆ ทั้งในยุโรปและอเมริกา อันเป็นโอกาสให้ได้ทรงเผยแพร่ประเทศสยามทั้ง ๆ ที่มิได้ทรงมีหน้าที่ในทางราชการอยู่จนตลอดพระชนม์ชีพ

เมื่อได้สิ้นพระชนม์ลงนั้น สมาคมโรตารีทั้งในและนอกประเทศสยาม ได้แสดงความอาลัยรักพระองค์เป็นอันมาก ดังมีพะยานปรากฏอยู่ด้วยพวงมาลาอันวิจิตร ที่ชาวต่างประเทศได้นำมาและส่งมาถวายพระศพเป็นอันมาก

อาศัยความกว้างขวางส่วนพระองค์ ถึงแม้จะมิได้มีหน้าที่โดยทางราชการ ก็ได้ทรงช่วยติดต่อส่งเสริมการค้าขายระหว่างสยามกับสิงคโปร์ ซึ่งเป็นตลาดใหญ่สำหรับการค้าขายของโลกใน

ภาคตะวันออกไกลนี้ได้เป็นอันมาก ซึ่งต้องนับว่าพระองค์ได้เป็นคนไทยที่ได้ทำคุณทำประโยชน์ให้แก่บ้านเกิดเมืองมารดรของพระองค์ ทั้งในระหว่างเวลาที่ทรงรับราชการอยู่และนอกเวลาที่ทรงรับราชการอยู่ ตลอดเวลากาลอวสานแห่งพระชนม์ชีพ เป็นการสมควรแล้วที่ประเทศสยามจะรู้สึกพูมใจที่ได้มีเจ้านายเช่นนี้ และเป็นการสมควรแล้วที่พวกเราชาวสยามจะมีความรู้สึกขอบพระคุณในกิจการต่าง ๆ ที่พระองค์ท่านได้ทรงทำมาเพื่อประโยชน์แห่งชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นการสมควรแล้วที่พระประยูรญาติทั้งหลายจะมีความเสียดายอาลัยรักในพระองค์ท่านอย่างสุดซึ้ง

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้เสด็จเข้ามาเยี่ยมพระนครเป็นครั้งสุดท้ายในปลายเดือนสิงหาคมปีนี้ ได้เสด็จกลับออกไปสิงคโปร์ในต้นเดือนกันยายน แล้วประชวรสิ้นพระชนม์ที่โรงพยาบาลสิงคโปร์ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายนปีนี้ คำนวณพระชันษาได้ ๕๔ ปี ๗ เดือนกับ ๒๒ วัน

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงมีพระโอรสและธิดาที่ยังมีพระชนม์ รวมด้วยกัน ๑๑ องค์ คือ

๑. พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าหญิงมยุรฉัตร

๒. พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าชายเปรมบุรฉัตร

๓. พระวรวงศเธอ พระองค์เจ้าหญิงวิมลฉัตร

๔. หม่อมเจ้าหญิงฉัตรสุดา ฉัตรชัย

๕. หม่อมเจ้าหญิงกาญจนฉัตร ฉัตรชัย

๖. หม่อมเจ้าหญิงภัทรลดา ฉัตรชัย

๗. หม่อมเจ้าชายสุรฉัตร ฉัตรชัย

๘. หม่อมเจ้าหญิงเฟื่องฉัตร ฉัตรชัย

๙. หม่อมเจ้าหญิงหิรัญฉัตร ฉัตรชัย

๑๐. หม่อมเจ้าชายทิพย์ฉัตร ฉัตรชัย

๑๑. หม่อมเจ้าชายพิบูลย์ฉัตร ฉัตรชัย

พระเจ้าบรมวงศเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ได้ทรงรับเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ตามลำดับดั่งนี้

๑. วันที่ ๑๘ มกราคม ๒๔๔๗ มหาจักรีบรมราชวงศ์

๒. วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๘ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา

๓. วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๔๘ ปฐมจุลจอมเกล้าวิเศษ

๔. วันที่ ๑๙ กันยายน ๒๔๔๙ ปฐมาภรณ์มงกุฎสยาม

๕. วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๕๑ รัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้น ๒

๖. วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๕๖ รัตนวราภรณ์

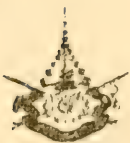
๗. วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๙ รัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้น ๑

๘. วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๖๐ เข็มราชการแผ่นดินแห่งเหรียญดุษฎีมาลา

๙. วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๖๖ เหรียญจักรมาลา
๑๐. วันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๖๑ มหาโยธินรามาธิบดี ชั้น ๒
๑๑. วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๕ นพรัตนราชวราภรณ์
๑๒. วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๙ รัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๗ ชั้น ๑
๑๓. วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก

ส่วนเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ต่างประเทศนั้น ได้ทรงรับ:

๑.	ตราอาร์มนาเซาชั้นที่ ๑	ฮอลแลน
๒.	มงกุฎเบลเยี่ยมชั้นที่ ๑	เบลเยี่ยม
๓.	ดันเนบรอกชั้นที่ ๑	เดนมาร์ค
๔.	เลยิอองดอนเนอร์ชั้นที่ ๑	ฝรั่งเศส
๕.	มงกุฎอิตาลีชั้นที่ ๑	อิตาลี
๖.	เซนต์มอริสและเซนต์ลาซารัสชั้นที่ ๑	อิตาลี
๗.	ตราช้าง	เดนมาร์ค
๘.	โพโลเนียชั้นที่ ๑	ญี่ปุ่น

สมเดจพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม
ขอตั้งนามบุตรหญิง ซึ่งเกิดด้วยวาด เปนมารดา
ให้มีนามว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า ปริพัตร
ไชยากร มีสิกนาม ขอจงเจริญชนมายุศุภ
พรรณ พล สุข ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ
บริวารสมบูรณ์ทุกประการ
ด้วยเดชะอำนาจพระศรีรัตนไตรย
และคุณานุภาพแห่งเทพยดาทั้งปวง
สงเคราะห์ป้องกันรักษาให้พ้นสรรพอุปัทวอัน
ตรายทุกประการ จงเปนผู้สามารถอาจ
หาญในการที่จะทำให้สิ่งที่มีใช่ ตามนาม
ที่กำหนดไว้ตั้งไว้ เปนนามแห่งพระกรร
ติยศซึ่งทำเสดจพระเจ้าแผ่นดินออกสงคราม
เปนที่ป้องกันสรรพอันตรายทั้งปวงทั้งได
ขอให้เปนผู้นำและเปนผู้ป้องกันทั้งท่านผู้มี
คุณและเปนที่พึ่งของตน และป้องกันตนเอง
ให้ถึงความชนะเปนศรีสวัสดิมงคลทุกเมื่อเทิญ
ตั้งนามแต่ ณวันที่ ๑๔ ค่ำ ปีเถาะตรีศก ๑๒๕๓
สยามินทร์

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๑)

ปาร์กเศส–โซวิฟ เยนีวา

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖
๓๐

ถึง บุรฉัตร

ด้วยพ่อได้รับหนังสือของเจ้าลงวันที่ ๒๒ ในวันนี้พ่อมาอยู่นี่พร้อมกันหมด ขาดแต่บริพัตรกับเจ้า คิดถึงเป็นอันมาก แต่ถูกแล้วที่เจ้าเอาการเล่าเรียนเข้าหักใจ เราคงจะได้พบกันไม่ช้านัก เราสนุกกันมากพ่อเกือบจะว่าลืมบ้านได้ เพราะไม่มีใครบนเรือนนี้ ลูกทั้งนั้น เมื่อล้อมอยู่รอบแล้ว ไม่รู้ว่าเวลาไรจะสบายเท่า เราได้ถ่ายรูปพร้อมกัน แต่รู้สึกว่าขาดไป เราคงจะมีเวลาพร้อมกันหมดสักครั้งหนึ่ง

สวิสเซอแลนงามจนกล่าวได้ว่า ผู้ไม่ได้เห็นด้วยตายากที่จะเดาถูก แต่พ่อเป็นหวัดไป ๓ วัน เดี๋ยวนี้เกือบจะหายดีแล้ว คงจะไปที่ฮาโรจงได้ เจ้าควรจะแน่ใจ

ในระวางนี้ขอฝากความระลึกถึงไปถึงเจ้าไปพลาง

พ่อผู้มีความรัก.

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๒)

ที่ ๑/๒๔๑ พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์
วันที่ ๒๘ สิงหคม ร.ศ. ๑๑๙

ถึง ชายบุรฉัตร

ด้วยพ่อได้รับหนังสือเนืองๆ แต่ไม่ได้ตอบเป็นพื้น จำเป็นต้องขอถือเอาว่าเป็นรายงาน เพราะเหตุว่าไม่มีเวลาที่จะเขียน เมื่อจะเขียนก็จะเขียนไปลอย ๆ ดังเช่นเขียนมาฉะบับนี้ ขออย่าได้มีความน้อยใจเลย

พ่อมีความยินดีที่ได้รู้จากรายงานว่าการเล่าเรียนได้ดำเนินไปโดยสะดวก เจ้าได้อุสาหเล่าเรียนด้วยความพยายามเป็นอันมาก ได้เห็นรูปพระที่นั่งจักรกรีและรูปพ่อที่พิมพ์จากที่เขียนอันได้รางวัลนั้น เป็นที่พอใจมาก รูปนั้นเขียนดีทีเดียว พระที่นั่งจักรกรี ถ้าฝรั่งเขียนได้เท่านี้จะเป็นที่พอใจมากกว่า แต่ถ้าเป็นคนไทยเขียนออกน่าติที่ยอดนิดๆ ว่าแลดูรูปทรวดทรงข้างไทยโดยดวงตาอันเห็นรางๆ เหมือนฝรั่งเขียนเครื่องยอดไปสักหน่อยหนึ่ง แต่จะติไม่ได้

ด้วยเจ้าออกไปเสียแต่เด็ก ต้องจำไม่ได้อยู่เอง เพราะไม่ได้เอาใจใส่ที่จะดู นับว่าเปนดีอย่างยิ่งอยู่แล้ว.

..................แล้วในเวลาเล่าเรียน จะเป็นที่ดีใจมาก เมื่อจะได้เข้ามาอีกคน ๑ ซึ่งหวังใจว่าจะไม่เข้ามานอนเปลืองเงินที่ไปเรียน และเปลืองเข้าสุกที่กลับมากิน ขอให้ตั้งใจว่ากลับมาจะต้องมาทำงาน ไม่ใช่มานอนหาความศุข พ่อนึกถึงอยู่บ่อย ๆ แต่เมื่อไม่ได้บอกให้รู้ก็ดูเงียบไป และหวังใจว่าบัดนี้คงจะแข็งแรงดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๓)

ที่ ๑/๕๗ วันที่ ๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึง บุรฉัตร

ด้วยพ่อไม่ได้เขียนหนังสือถึงนานแล้ว เวลานี้เป็นโอกาสเหมาะที่ดิลกจะออกจากสิงคโปร์ไป จึงได้ฝากหนังสือฉะบับนี้มาเพื่อจะแสดงความยินดีที่ได้ทราบข่าวคราวเนือง ๆ ในความเจริญขึ้นของการเล่าเรียนที่เจ้าได้เรียนไปแล้ว เป็นที่ให้เกิดความยินดีของพ่อเป็นอันมาก ขอชมในความอุสาหและความเพียรซึ่งได้เห็นปรากฏแล้วเป็นอันมาก หวังใจว่าเมื่อกลับเข้ามาเมื่อใด คงจะหางานทำได้โดยง่าย

แต่ความเห็นในการที่จะดำเนินทางเล่าเรียน มีต่างแตกกันอยู่ในเรื่องที่จะเข้ายุนิเวอซิติฤๅไม่ การเข้ายุนิเวอซิติซึ่งมีสิ่งที่เสียก็อย่างเดียว แต่เพียงเวลาจะช้าและเร็ว ประโยชน์ที่จะได้นั้นคงจะได้เต็มที่ แต่จะมาใช้เป็นประโยชน์ในเมืองเราคุ้มกับเวลาที่เสียไปหรือไม่ ข้อนี้พ่อไม่อาจตัดสินเด็ดขาดโดยลำพัง ต้องอาไศรย

คำแนะนำ แต่คำแนะนำก็ต่างแตกกัน จะกล่าวได้อย่างเดียวแต่ว่าในเมืองเราเวลานี้ ไม่ได้ต้องการอะไรยิ่งกว่าคนมีความรู้ซึ่งจะบรรจุหน้าที่ยังต้องการอีกเป็นอันมาก ถ้าสำเร็จการเล่าเรียนเข้ามาได้เท่าใดก็ยิ่งดี เดี๋ยวนี้เจ้าก็โตมากแล้ว ขอให้ระวังรักษาตัวประพฤติให้ดี อย่าปล่อยน้ำใจให้หลไปในความสนุกจนเหลือเกินไป

แม่มาหาฤๅด้วยเรื่องที่จะทำตึกแถวให้เช่าที่บ้าน แต่ยังรั้งรออยู่กลัวว่าจะไม่เป็นที่พอใจของเจ้า พ่อยังขอผัดคิดดูก่อน เพราะเหตุว่าทุนที่จะต้องลงนั้นก็มาก จะหาดอกเบี้ยให้เท่ากับที่แม่เจ้ารับจำนำอยู่นั้นกลัวจะไม่ใคร่ได้ เมื่อกลับไปครั้งนี้จึงจะได้ตรวจดูให้ละเอียด แต่ยายนั้นได้ไปขะแหม่วท้องคอยอยู่ที่บ้านนั้นแล้ว แต่หวังใจว่าจะยังไม่ตายทันกลับเข้ามาพบกัน เพราะดูแกยังแข็งแรงดีอยู่มาก พ่อมาเที่ยวคราวนี้กำหนดไว้ว่า ๕๐ วัน โดยจะเกินไปก็ไม่มาก ถ้าไปเที่ยวแห่งใดขอให้ทำรายงานฉะเพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งสามารถจะทำได้ส่งเข้ามาให้ทุกคราวที่ไป

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๔)

วันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑ (๓๕)

ถึง บุรฉัตร

ด้วยพ่อมีความเสียดายเป็นอันมาก ที่เจ้ามาในเวลาพ่อกำลังมีธุระมาก ใจคอเลื่อยลอยไปในการงาน ไม่มีเวลาที่ได้พบกันมาก แต่ถึงกระนั้นการที่มานับว่าได้เกิดผลดีมาก ทั้งตัวเจ้าแลพ่อเจ้าได้เห็นการอันจะได้มาทำภายน่า พ่อได้เห็นความคิดและน้ำใจเจ้าอย่างไร ความจริงขอบอกว่าพ่อมีความชื่นใจเป็นอันมาก แน่ใจว่าเจ้าจะได้ทำการเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองไม่มากก็น้อยในภายน่า พ่อมีความอาลัยมากที่จะต้องจากกันไปอีก แต่รู้แล้วว่าเจ้าคงจะตั้งใจเรียนให้ได้ประโยชน์แท้จริงเข้ามาช่วยบ้านเมืองของตัว.

ขอให้รับคำอำนวยพรทุกประการและความสำเร็จได้ดังปราถนา

จากพ่อที่รัก

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๕)

วันที่ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔ (ร.ศ. ๓๘ อยู่เหนือเลขปี)

ถึง บุรฉัตร

ได้รับหนังสือบอกข่าวหญิงเล็กออกลูกไม่มีอันตรายนั้น มีความยินดี ขออำนวยพรให้เจ้าทั้งสองคนและเด็กที่เกิดใหม่ด้วย

เด็กคนนี้จะให้เป็นพระองค์เจ้า การทำขวัญไม่รู้ว่าพระองค์เจ้าชะนิดนี้เขาทำกันอย่างใด เพราะพ่อไม่เคยมีลูกเป็นพระองค์เจ้า แต่ดูเหมือนจะไม่เหมือนกันโดยมาก ตามอัทธยาไศรยใครฤๅครูบาอาจารย์เขาจะแนะนำ เมื่อศรีวิไลยออกนั้นได้ถามกรมสมเด็จพระบำราบ ท่านก็ไม่สั่งให้ทำอย่างไรเป็นอันตามใจ ก็ใช้พานถมเป็นบายศรีวานพราหมณ์เขาทำ เมื่อทำขวัญเดือนก็ทำคล้ายเจ้านายแต่ไม่มีพราหมณ์เห่กล่อม มีพราหมณ์คนเดียวทั้งทำขวัญและยกขึ้นวางเปลเท่านั้น เห็นว่าการที่จะทำให้เป็นการเลี้ยงดูพวกพ้องกันเป็นอย่างใหม่ ๆ จะดีกว่า ไปค้นหาแบบอย่างเจ้านายให้เป็นเกียรติยศอย่างคฤๅ ซึ่งจะตื่นเต้นกันก็เล็กน้อย

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

สำเนาพระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ฉะบับที่ ๖)

วันที่ ๒๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ถึง บุรฉัตร

พ่อได้รับหนังสือแต่แรกมาฉะบับ ๑ ของหญิงเล็กด้วยฉะบับ ๑ ไม่ได้ตอบ ไม่ใช่นึกรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด แต่มีธุระอะไรมาก ก็คิดเห็นว่าไม่สำคัญจึงเลยไป บัดนี้ได้รับอีกฉะบับ ๑ ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ซึ่งได้รับตำแหน่งราชการหลายตำแหน่ง และมีความชื่นชมทำงานด้วยความอุสาหะนั้น เป็นที่พอใจนัก

เรื่องโทรเลขไม่มีสาย มันยังไม่สู้สนิทแท้ แต่สามารถที่จะเล่าได้ดีกว่าที่เคยฟังใครเล่ามา ตามที่ได้เห็นนั้นเป็นอย่างเยอรมัน เป็นข้อที่ไม่ถูกต่อกันกับมาโกนี ต่างคนต่างเถียงกันว่า ใครเอาอย่างใคร ได้เห็นที่เขาทำใช้สำหรับกองทหาร ดูยังประดักประเดิดมาก และจำจะต้องมีสเตชัน ถ้าไม่มีสเตชันคงจะยังใช้ไม่ได้ จึงอยากรู้เรื่องนี้ พ่อจึงขอให้หม่อมชาติไปดู หม่อมชาติได้ไปเห็นแล้ว คงจะอธิบายได้ดีกว่าพ่อมาก เพราะพ่อมีเวลาดูน้อยและไม่ได้จดจำเลย

มีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่านมปริกออดแอดมาก ถ้าลงว่าเป็นอัมมพาธ ก็เห็นจะไปเสียเร็ว แต่คงจะอยู่ได้จนตลอดพ่อกลับไปถึง ขอให้บอกหญิงเล็กว่าพ่อคิดถึง และขอโทษที่ไม่ได้ตอบหนังสือนั้น

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(ฉะบับที่ ๗)

วันที่ ๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ [๔๓]

บุรฉัตร

ได้รับจดหมายส่งกลักเหล็กไฟ ซึ่งกรมทหารม้ารักษาพระองค์ ส่งมาให้เพื่อเป็นที่ระลึกในการยิงปืนแข่งขันชะนะเป็นครั้งที่ ๒ ในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ นั้น ได้รับแล้ว มีความยินดีเป็นอันมาก จะได้ใช้สอยโดยความระวังเก็บไว้เป็นที่รฦกในเครื่องหมาย ของฝีมือกรมทหารม้า ขออำนวยพรให้นายทหารและกองทหารม้ามีความเจริญยืนยาวสืบไป

(พระบรมนามาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ป.ร.
นายพันเอกพิเศษกรมทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ท่าวาสุกรี

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ถึง บุรฉัตร์ ทราบ

ตั้งแต่ฉันได้สนทนากับเธอเมื่อวันที่ ๗ มาแล้ว, ประกอบกับความสังเกตของฉันเองในราชการทั่วไป, รู้สึกว่าราชการกรมรถไฟเป็นราชการสำคัญและมีงานต้องทำมาก, เพราะเต็มไปด้วยความยุ่งยาก, และฉันรู้สึกว่าเป็นเคราะห์ดีอย่างยิ่งที่ฉันได้เลือกตั้งให้ตัวเธอเป็นผู้บัญชาการกรมรถไฟ, และอาจจะพูดได้โดยไม่แกล้งยอเลยว่า ถ้าเป็นผู้อื่นเป็นผู้บัญชาการ การงานอาจจะยุ่งเหยิงมากจนถึงแก่เสียทีได้ทีเดียว. เมื่อความจริงเป็นอยู่เช่นนี้, ฉันจึงได้มารู้สึกว่า (๑) การงานกรมรถไฟไม่ใช่เป็นของที่จะวานให้เธอทำเป็นชั่วคราวเสียแล้ว; จะต้องคิดอ่านเป็นงานแรมปี หรือ "Permanent job" ทีเดียว; (๒) ฉันเห็นว่าเธอควรจะต้องให้เวลาและกำลังส่วนตัวสำหรับกิจรถไฟนี้มากกว่าอย่างอื่น, <u>เพราะหาตัวแทนเธอไม่ได้</u>!

เมื่อการเป็นเช่นนี้ ฉันจำเป็นต้องคำนึงถึงกำลังกายของเธอด้วย, เพราะถ้าเธอมีเหตุกำลังกายทรุดโทรมไปแม้แต่ชั่วคราวก็จะเป็นความลำบากมากมายเกินที่ฉันจะ Contemplate ได้; จึงต้องขอบอกตามตรง—และเธอต้องอย่าเสียใจ—ว่าในเวลานี้เธอมีหน้าที่ราชการหลายอย่างเกินไป, จนทำให้ฉันนึกวิตกว่า ถึงแม้ใจเธอจะเต็มใจรับทำอยู่ทั้งหมดก็ดี, แต่กำลังกาย (Health) ของเธอจะไม่ทนไปได้. จริงอยู่ ฉันได้ยินเธอกล่าวอยู่เสมอว่า "ยอมถวายชีวิต" แต่ฉันขอบอกอย่างดีๆ—เพราะฉันรักเธอ—ว่าฉันไม่ต้องการชีวิตของเธอ! ฉันต้องการใช้กำลังความสามารถของเธอมากกว่า.

เหตุฉนี้ฉันเห็นเป็นการจำเป็นที่เธอจะต้องยอม Give up ราชการแผนกจเรทัพบก, ซึ่งมีกิจต้องทำมาก จนเธอไม่มีเวลาที่จะดูแลได้พอ. การที่ฉันขอให้เธอย้ายจากตำแหน่งจเรทัพบกเช่นนี้, ฉันรู้สึกอยู่ดีว่าเธอเองคงจะรู้สึกเสียดายมาก, และฉันก็เสียดายเหมือนกัน; แต่เมื่อคำนึงดูโดยรอบตามที่ได้ชี้แจงมาแล้วนั้น, ฉันเห็นว่าจำเป็นต้องขอให้เธอใช้กำลังกายและกำลังสติบัญญาในทางรถไฟมากที่สุด, จึ่งต้องหาทางให้ Relief แก่เธอตามที่พอทำได้. ผู้ที่จะเป็นจเรทัพบกหาตัวแทนพอได้; แต่ผู้บัญชาการกรมรถไฟในเวลานี้เธอเป็นคน Indispensable. แต่การที่เธอจะย้ายจากตำแหน่งจเรทัพบกแล้ว ก็คงจะยังต้องติดต่อกับทหารบกอยู่ต่อไป

เหมือนกัน, เพราะทหารบกต้องการอาศรัยความรู้ของเธอในทางการทหารช่าง.

ฉันเขียนจดหมายนี้มาชี้แจงเป็นส่วนตัว เพื่อเธอจะได้ทราบความคิดของฉันโดยพิสดาร, และขอให้เข้าใจว่าที่คิดครั้งนี้ฉันได้ชั่งดูหนักเบาตลอดแล้ว.

(พระปรมาภิไธย) ราม

สำเนาพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๒

ทูล กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน

หม่อมฉันขอขนานนามสกุลอันเป็นมงคลนามถวายไว้เพื่อผู้จะสืบเชื้อพระวงศ์ต่อลงไปว่า ฉัตรชัย ณอยุธยา (เขียนเป็นตัวอักษรโรมันดั่งนี้ CHHATR-JAYA NA AYUDHYA) ให้ผู้จะสืบเชื้อพระวงศ์โดยตรงลงมาจากพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน (พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร) ได้ดำรงสกุล ฉัตรชัย ณอยุธยานี้ โดยความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ในกรุงสยามตลอดไปชั่วกัลปาวสาน.

(พระปรมาภิไธย) ประชาธิปก ป.ร.

คำอธิบายของกรมศิลปากร

หนังสือนี้ต้นฉบับเป็นอักษรพิมพ์ดีด มี ๑๐ เล่ม กำหนดเล่มละ ๑ ปี คือตั้งแต่ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ถึงปีกุน จุลศักราช ๑๒๔๙ (พ.ศ ๒๔๓๐) ขาดปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑ ไป ๑ ปี ปรากฏในบานแผนกบางเล่มของหนังสือนั้นว่า กรมหลวงปราจิณกิติบดีตรัสสั่งให้คัดขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ครั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือ หอพระสมุด หลวงมาเป็น สมบัติ ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งได้เปลี่ยนมาเป็นหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ในบัดนี้ หนังสือนี้จึงได้ตกมาเป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติด้วย เห็นได้ว่าหนังสือเรื่องนี้ต้องเป็น พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแน่นอน

ที่ว่า "ต้องเป็นพระราชนิพนธ์" ก็เพราะปรากฏในภาคต้นๆ ที่หอสมุดฯ ได้จัดให้พิมพ์มาแล้วนั้น ได้ทรงไว้เป็นคำสามัญ ไม่มีราชาศัพท์เลย จนถึงหน้า ๑๙ ในภาคที่ ๕ ต่อแต่นั้นไปเข้าใจ

ว่ารับสั่งให้ผู้อื่นจดจึงใช้ราชาศัพท์ เช่น "เสด็จพระราชดำเนิน" "ทรงพระราชนิพนธ์" เหล่านี้เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีสำนวนพอเป็นเครื่องสังเกตได้ว่าเป็นพระราชนิพนธ์ คือตรัสสั่งให้อาลักษณ์หรือผู้หนึ่งผู้ใดจด เช่นตรัสเล่าว่า "บ่ายไปศาลเจ้าและข้ามไปดูงานวัดนิเวศน์ ย่ำค่ำกลับ" ผู้จดก็เติมราชาศัพท์ลงไปว่า "บ่ายเสด็จไปศาลเจ้าและข้ามไปทอดพระเนตรงานวัดนิเวศน์ ย่ำค่ำเสด็จกลับ" (หน้า ๑๔ ภาค ๗) แต่ที่ยังสังเกตได้อยู่ว่าเป็นพระราชนิพนธ์นั้น ก็เพราะมีคำบางคำหรือโดยมากที่ผู้รับรับสั่งให้จดลืมเปลี่ยนหรือเติมราชาศัพท์ลงไปให้สมบูรณ์ เช่น "องค์มนุษย์ถวายเรื่องพระพุทธรัตน์" คำว่า "องค์มนุษย์" คือ "พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ" ซึ่งเป็นพระนามเดิมของสมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และเช่นคำว่า "ถ้าสมเด็จกรมพระ ฉันก็ต้องร่างเอง เพราะมหาดไทยและกรมเมืองเหมือนอยู่ในพระองค์" คำว่า "ฉัน" เป็นคำแทนพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์ตรัสหมายพระองค์เอง และผู้รับรับสั่งให้จดลืมเปลี่ยน แต่คำว่า "พระองค์" เป็นคำที่ผู้รับรับสั่งได้เปลี่ยนแล้ว ซึ่งความจริง ถ้าทรงจดลงเองก็คงจะเป็นว่า "ถ้าสมเด็จกรมพระ ฉันก็ต้องร่างเอง เพราะมหาดไทยและกรมเมืองเหมือนอยู่ในฉัน" หรือถ้าผู้รับรับสั่งจะไม่ลืมเปลี่ยน ก็คงจะเป็นว่า "ถ้าสมเด็จกรมพระ พระองค์ก็

ต้องร่างเอง เพราะมหาดไทยและกรมเมืองเหมือนอยู่ในพระองค์" ดังนี้เป็นต้น จึงเห็นได้ว่า ในตอนหลัง ๆ มา ตรัสสั่งให้ผู้อื่นจด แต่ยังคงถือเป็นพระราชนิพนธ์อยู่

หนังสือนี้ ถ้าได้อ่านแต่ฉะเพาะวันหนึ่ง ๆ จะเห็นว่า ไม่ค่อยได้เรื่องราวอะไรนัก เพราะพูดถึงเรื่องโน้นนิด เรื่องนี้หน่อย ข้อความไม่ติดต่อกัน แต่ถ้าอ่านไปหลาย ๆ วัน จะเห็นว่าล้วนมีข้อความติดต่อเกี่ยวโยงถึงกันตลอด ย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่นักอ่านหลายจำพวก โดยฉะเพาะผู้ที่จะได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่จากหนังสือนี้มี ๒ จำพวก คือ

จำพวกที่ ๑ นักประวัติศาสตร์ จะมองเห็นคุณค่าของหนังสือนี้อย่างแท้จริง เมื่อเขียนพงศาวดารประเทศสยามยุคนี้ เพราะพระราชกิจรายวันวันละเล็กละน้อยนี้ เป็นต้นเหตุให้รู้ถึงเรื่องใหญ่ ๆ เช่น การออกพระราชบัญญัติ กฎหมาย หรือราชการแผ่นดินอื่น ๆ อันปรากฏอยู่ในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นนั้น ในปีใดถ้าไม่มีการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา เช่นในปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ และปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๔๔ ก็ไม่อาจทราบได้ว่าใน ๒ ปีนั้นได้มีราชการงานเมืองอะไรบ้าง ถึงแม้อาจค้นได้ในหนังสืออื่น เช่นหนังสือราชการตามกระทรวงต่าง ๆ เป็นต้น ก็ต้องค้นหาได้ด้วยความลำบากยิ่ง ทั้งอาจไม่ได้เรื่องราวตลอดและเป็นหลักฐานพอ แต่อาจค้นหาได้ในหนังสือนี้

จำพวกที่ ๒ นักศึกษาทางการเมือง เมื่อได้อ่านหนังสือนี้แล้ว จะมองเห็นรัฐประศาสโนบาย ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับต่างประเทศและเป็นการภายใน ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำสยามประเทศหลีกลัดเกาะแก่งและมรสุมแห่งการเมืองมาด้วยความยากลำบากเพียงไร สมควรเป็นทิฏฐานุคติของนักการเมืองในชั้นหลังได้เป็นอย่างดี

หวังใจว่า หนังสือนี้จะเป็นที่พอใจของผู้ที่ได้รับไปอ่านเป็นอันมาก.

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ (พ.ศ. ๒๔๒๔)

วัน ๗ ฯ๗ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมง พระยามหานุภาพเฝ้าถวายสารบบเร่งเงินพินัย ด้วยเดิมโปรดเกล้า ฯ ให้เปนผู้เร่งเงินพินัย บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้ไปว่าราชการเมืองโคราช จึงเอาสารบบที่ทำเดิมมาถวาย เจ้าพระยาภาณุวงศ์เฝ้าเรื่องที่จะทำมอนุเมนต์

รับสั่งให้พระนายสรรเพธไปจัดเครื่องตั้งที่พระที่นั่งอนันตสมาคม พระยาราไชยถวายบานแผนกภาษีนุ่น

พระศรีสุนทรเฝ้า คิดพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระยาภาสถวายหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ และบัญชีของทำบุญ แล้วเสด็จขึ้น

เวลา ๑ ทุ่มเศษเสด็จออก พระองค์สวัสดิ์เฝ้า

พระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ส่งหนังสือกงสุลวิลันดาที่

ถวายทั้งสำเนาและคำแปลให้ตรวจดู ถ้ามีอะไรค้าง ก็ให้ตอบเขาเสีย

ถึงเจ้าพนักงานคลังมหาสมบัติ สั่งเรื่องเงินขึ้นสมเด็จพระนางเจ้าที่สั่งเดิมนั้นให้งดเสีย ให้คนในภาษีอื่น ๆ ที่พระคลังมหาสมบัติ พระคลังสินค้าถวาย เหมือนเช่นเงินขึ้นเดิม

วัน ๑ ๒ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออก พระยาโชฎึก พระสวัสดิ์ จีนเฝ้าถวายตุ๊กตาที่ใส่บุหรี่ และของอื่น ๆ คือผ้าปูโต๊ะเป็นผ้าน้ำมัน พระยาราชสงครามเฝ้า รับสั่งเรื่องมอนุเมนต์ร้อยปี แล้วเสด็จขึ้น

วันนี้สมโภชเดือนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิง พระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา เจ้านายขุนนางเข้าไปสมโภชตามเคยอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

เวลา ๒ ทุ่มเศษ เสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า

วัน ๒ ๓ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมง เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคมรับสั่งสมเด็จกรมพระเรื่องจัดการที่พระที่นั่งอนันต์ และเรื่องอื่น ๆ แล้วเสด็จบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทอดพระเนตรโรงงิ้ว แล้วเสด็จกลับประทับพระที่นั่งอนันตสมาคม มีสมเด็จกรมพระ กรมขุนเจริญ

พระองค์ทอง และเจ้ากรมพระตำรวจและกรมวัง และเสด็จลงไปทอดพระเนตรโรงสลากที่พระนายไวยจัด แล้วพระยาโชฎึกถวายโปรแกรมงิ้วที่จะเล่นค่ำวันนี้ รับสั่งให้ตีพิมพ์ แล้วเสด็จขึ้น กรมพิชิตเฝ้าที่พระที่นั่งเขียว แล้วสมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์เฝ้า แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรพระที่นั่งใหม่ แล้วเสด็จไปที่พระมหาปราสาทพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ แล้วเสด็จขึ้น

เวลา ๒ ทุ่ม เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม วันนี้เป็นการเริ่มทำบุญวันสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ครบปี ๑ ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมนั้น จัดตั้งบุษบกสลักปิดทองชั้นแว่นฟ้าปิดทองหน้าพระที่นั่งเศวตฉัตร คือที่ตั้งโทรน ตั้งพระวันประสูติสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์ในบุษบกนั้น มีบุษบกทองคำชั้นแว่นฟ้า ทองคำตั้งข้าง ๆ บุษบก พระอีกข้างละองค์ คือบุษบกข้างเหนือตั้งพระอัฏฐิสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทา บุษบกข้างใต้ตั้งพระอัฏฐิสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์ พระภูษาโยงมารวมลงในวิมาน วิมานนั้นตั้งหน้าบุษบกพระ อนึ่งทางมุขพระที่นั่งอนันตสมาคมข้างเหนือ ตั้งโต๊ะจีนและเครื่องกงเต๊ก พระญวนมาสวดอยู่ที่นั่น ครั้นเสด็จออกพระวุฒิการนำสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับฐานา ๔ รูป

เข้ามาแล้วทรงจุดเทียนทรงธรรม สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายเทศน์บนพระที่นั่งเศวตฉัตร เทศนาจบแล้วทรงทอดผ้าไตรและผ้าขาว สมเด็จพระพุทธโฆษากับฐานาสดับปกรณ์ ถวายอติเรกพระพรลากลับ แล้วพระเทพโมฬีถวายเทศนากัณฑ์ของสมเด็จพระนางเจ้า ครั้นเทศนาจบ พระเทพโมฬีเข้าไปรับของที่ปากม่านแล้วถวายอติเรกพระพรลากลับ แล้วพระสงฆ์คณะธรรมยุติกา ๑๐๐ รูปสดับปกรณ์ผ้าขาวพับของหลวงแล้ว พระสงฆ์คณะมหานิกาย ๑๐๐ รูปสดับปกรณ์ผ้าขาวของสมเด็จพระนางเจ้าอีก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ปราสาททอดพระเนตรงิ้วและทรงดอกไม้เพลิง มีรำโคม สิงห์โต มังกร หนัง เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๓ ๕ ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระสงฆ์ ๖๐ รูป มีหม่อมเจ้าพระธรรมฌหิศธาดาเป็นประธาน ทรงนมัสการแล้ว สมเด็จพระวันรัตถวายศีล แล้วพระสงฆ์ถวายพระพร แล้วรับพระราชทานฉัน แล้วสดับปกรณ์ผ้าไตร แล้วไปรับบริขารที่พระยาภาส แล้วพระสงฆ์ถวายยะถา สัพพี อติเรกพระพรลา แล้วพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาสดับปกรณ์ผ้าขาวพับ ๑๐๐ รูป แล้วพระญวนและจีนเข้าภายตั้งเครื่องสังเวยแล้ว พระ

สงฆ์มหานิกายสดับปกรณ์รายร้อย แล้วเจ้าพระอรุณถวายเทศนา แล้วเสด็จขึ้น เวลา ๙ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทรงโปรยมะนาว สลาก เสนาบดีข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าที่ชาลาหน้าพระที่นั่ง แล้วเจ้าพนักงานทิ้งทานบนต้นกัลปพฤกษ ๔ ต้น มีไม้ลอย ญวนหก ไต่ลวด แล้วเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งอนันตสมาคม พระสงฆ์ที่รับพระราชทานฉันเมื่อเช้า มาสวดมนต์ ครั้นสวดมนต์จบแล้ว พระถวายเทศนา แล้วพระสงฆ์ ๑๐๐ รูป สดับปกรณ์สลาก แล้วเสด็จออก พระที่นั่ง สุทไธศวรรย์ ทรงจุดดอกไม้และทอดพระเนตรงิ้ว เวลา ๔ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๔ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๙ โมง เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงจุดเครื่องนมัสการ พระพิมลธรรมถวายศีล ทรงศีลแล้ว พระสงฆ์ ๖๐ รูป มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธานสวดถวายพรพระแล้ว เสด็จทรงประเคนพระสงฆ์ แล้วเสด็จไปทรงประเคนพระญวน ครั้นพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้วทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ที่รับพระราชทานฉันสดับปกรณ์แล้ว พระราชทานพัดเปรียญมหาปุ่นเปรียญ ๔ ประโยควัดมหาธาตุด้วย เพราะพึ่งอุปสมบทเป็นภิกษุ พระสงฆ์ ถวายยะถาสัพพีอติเรกพระพรลาแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะฐานาเปรียญ ๑๐๐ รูปสดับปกรณ์ผ้าขาวพับ แล้วพระญวนและ

พระยาพระหลวงเจ้าภาษีตั้งเครื่องตามเคย แล้วพระสงฆ์ที่บิณฑ-บาตเวรสดับปกรณ์ ๑๐๐ รูป แล้วพระโพธิวงศ์ถวายเทศนากัณฑ์หนึ่ง ครั้นเทศน์จบแล้วพระสงฆ์สดับปกรณ์ผ้าขาวอีก ๑๐๐ รูป แล้วเสด็จบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทอดพระเนตรงิ้ว เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทรงโปรยสลากและมะนาว เทวดาบนต้นกัลปพฤกษ์ก็ทิ้งทาน เสด็จอยู่จนค่ำ แล้วเสด็จมาประทับพระที่นั่งอนันตสมาคม พระสงฆ์ที่รับพระราชทานฉันเมื่อเช้ามาสวดมนต์ ครั้นสวดจบแล้ว พระอมราภิรักขิตถวายเทศนากัณฑ์หนึ่ง ครั้นเทศนาจบแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะฐานาเปรียญ ๑๐๐ รูป สดับปกรณ์สลากแล้ว เสด็จทรงโปรยสลาก แล้วขึ้นบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ทรงจุดดอกไม้ และทอดพระเนตรงิ้ว เวลา ๔ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๕ ฯ ๖ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงนมัสการ พระธรรมวโรดมเป็นประธานาธิบดีสวดถวายพรพระแล้ว เสด็จทรงประเคนพระสงฆ์แล้ว เสด็จทรงประเคนพระญวนเหมือนเช่นวันหลัง ครั้นพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ที่ฉันสดับปกรณ์ของหลวง ๔๐ รูป ของในสมเด็จพระนางเจ้าและพระนางเธอ ๒๐ รูป ดังเช่นวันหลังมาแล้ว

พระสงฆ์ ถวายอะถาสัพพี อติเรก พระพร ลากลับ แล้วพระสงฆ์ ราชาคณะ ฐานาเจ้าอธิการ ๑๐๐ รูป สดับปกรณ์ผ้าขาวพับครั้น แล้ว พระญวน และพระหลวงเจ้าภาษี ตั้งเครื่อง สังเวย ถวายพระ อัฏฐิแล้ว พระสงฆ์บิณฑบาตเวรสดับปกรณ์ ๑๐๐ รูป แล้วพระ อมรโมฬีถวายเทศนา ครั้นเทศนาจบแล้ว พระสงฆ์ ๑๐๐ รูป สดับปกรณ์ผ้าขาวพับ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จบน พระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทอดพระเนตรงิ้วอยู่เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทรงโปรยสลากและมะนาว เทวดาบนต้นกัลปพฤกษ์ ๔ ต้นก็ทิ้งทาน แล้วทอดพระเนตรงิ้วอยู่จนเวลาย่ำค่ำเสด็จกลับประทับพระที่นั่ง อนันตสมาคม พระสงฆ์ที่รับพระราชทานฉันเมื่อเช้ามาสวดมนต์ ครั้นสวดจบแล้ว พระญาณรักขิตถวายเทศนากัณฑ์ ๑ ครั้นเทศน์ จบแล้ว พระสงฆ์ราชาคณะ ฐานา เจ้าอธิการสดับปกรณ์สลาก ๑๐๐ รูป แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสกับสมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ เรื่องละครม้า แล้วสดับปกรณ์พระญวนอีก ๙ รูป แล้วทรงโปรยสลาก แล้วเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทรง จุดดอกไม้ แล้วทอดพระเนตรพระญวนทำพิธีลงเต๊กแห่เทียนแล รูปที่สมมติพระนามลงไปออกประตู ไปหน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ไปเดินเวียนเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ที่ทำด้วยกระดาษ เวียน ๓ รอบ แล้วสวดขึ้น พระยาไชฏีก พระสวัสดิ์ ก็เผารูปสมมติพระนามกร

แล้วเผาเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ที่ทำด้วยกระดาษ แล้วทอดพระเนตรงิ้ว เวลา ๔ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น มีโขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ งิ้วโรงใหญ่ ๑ หนัง ๒ โรง สิงห์โต ญวนหกไม้ลอยรำโคมมังกร ดอกไม้ต่าง ๆ

วัน ๖ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จออก พระองค์สายและกัปตันลิชลิวเอาแผนที่เข้ามาถวาย แล้วพระยาภาสเฝ้าเรื่องละครม้า แล้วพระยานรรัตนเฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้น แล้วทรงเครื่องเสด็จออกหล่อเทียนพรรษา ที่เก๋งวรสภาภิรมย์ พระยาราไชย และคลังศุภรัต คลังในซ้าย ถวายขันขี้ผึ้ง ทรงหล่อพิมพ์เทียน แล้วรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช และเจ้านายเทขี้ผึ้งหล่อเทียนต่อไป แล้วรับสั่งกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ แลกรมหมื่นเทวะวงศ์ แลพระยาภาส เรื่องการพระที่นั่งใหม่ และอื่นแล้ว พระสุรินทรามาตย์ นำพระยาสมบัติภิรมย์ และกรมการเมืองตะวันตกกราบถวายบังคมลาไปบ้านเมือง เวลา ๕ โมงเศษเถือนยำค่ำเสด็จขึ้น ทางประตูพรหมไป เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จทรงรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า และพระนางเธอแต่ประตูพรหมไป ประทับที่โรงละครม้าหน้าโรงรถเก่าเสด็จขึ้นประทับบนพลับพลา พระบรมวงศานุวงศ์ ตำรวจมหาดเล็ก และทหารเฝ้าหน้าพลับพลา แล้วพวกละครก็เล่นเปนกระบวนม้าวิ่งและ

เต้น และทำท่าทางต่าง ๆ คนนั้นก็เล่นต่างขี่ม้า แล้วทำท่าบ้าง ขี่ม้าหลังเปล่า และยืนบนหลังม้าวิ่งบ้าง และโยนเหล็กเล็ก ๆ ใหญ่ ๆ โยนมีดหลาย ๆ เล่ม และโยนไฟบ้าง โยนบนหลังม้าวิ่งทั้งนั้น และผู้หญิงไหนชิงช้า และหกคะเมนบนชิงช้า และทำท่าทางต่าง ๆ เป็นที่น่าดูนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานรางวัลพวงมาลัยแก่คนที่เล่นละครด้ ประทับอยู่จนเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง เสด็จกลับ ละครเลิก

กรมหมื่นเทวะวงศ์ ถวายรายเดือนจ่ายเงินรับเงิน บาญชีหอรัษฎาจำนวนเดือน ๔ ปีมะเส็ง ตรีศก

วัน ๗ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จออกทรงปิดทองหนังสือแล้ว กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า แล้วสมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์เฝ้าทูลเรื่องพระที่นั่งใหม่ แล้วขรัวหยาเข้ามาเฝ้าแล้ว พระยานรรัตน์เฝ้าแล้ว พระยามหามนตรีเฝ้า แล้วเสด็จออกไปทอดพระเนตรงานวัดพระแก้ว มีสมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ และกรมพิชิต เจ้านายอีกหลายองค์ แล้วเสด็จกลับเวลาย่ำค่ำ เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า อยู่จน ๔ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๑ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จออก หม่อมเจ้าบงกชเฝ้า แล้วกรมภู

เฝ้า แล้วท่านเจ้าพระยาสุรวงศ์เข้ามาเฝ้า รับสั่งเรื่องนายเบี้ยง และอื่น ๆ จนบ่าย ๓ โมงเศษ แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า และพระยาโชฎึกเฝ้า แล้วหลวงนรัศเฝ้ารับสั่งเรื่องทูลกระหม่อมใหญ่ แล้วหมอเกาแวนเฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้าอีก เวลา ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น แล้วเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จออกพระที่นั่งเขียว กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระองค์สวัสดิ์เฝ้า เวลายามเศษเสด็จไปทอดพระเนตรละครม้าเหมือนวันก่อน วันนี้ละครม้าเล่นสนุกมาก มีช้างเล่นต่าง ๆ และเล่นชิงช้าสนุกมาก เสด็จทอดพระเนตรอยู่จนเวลา ๕ ทุ่มครึ่งเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

วัน ๒ ฯ ๑๐ ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จออก พระองค์สวัสดิ์เฝ้า ทรงพระราชหัตถ์และอื่น ๆ แล้ว พระยานรรัตน์เฝ้าแล้ว พระองค์สายมาเฝ้า แล้วเสด็จขึ้น แล้วออกขุนนาง พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองจันทบุรี บอกพระเสนาราชภักดียกกระบัตรป่วยเป็นโรคตกโลหิตถึงแก่กรรมแล้ว พระสุรินทรามาตย์ทูลหลวงยกกระบัตรเมืองพัทลุงกราบถวายบังคมลาไปเมืองพัทลุง แล้วพระราชทานสัญญาบัตรหลวงมหาดไทยเมืองราชบุรี เป็นพระยากาญจนบุรี ๑ หลวงสุนทรภักดีเป็นพระสิทธิศักดิ์สมุทเขตต์ปลัดสมุทรปราการ ๑ พระมหาดไทยเป็นพิไชยนครบวรวุฒิยกกระบัตรเมืองสุรินทร ๑ นาย

สุดมหาดเล็ก เป็นหลวงเพ็ชรคีรี ปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง ๑ นายดำ มหาดเล็กเป็น หลวงสัจจาบริรักษ์ ผู้ช่วยเมือง ตะกั่วทุ่ง ๑ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ เป็นพระสินธุชลสงครามปลัดเมืองสมุทรสงคราม ๑ หลวงวิชิตชลไชย เป็นหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ ยกกระบัตร ๑ แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางพระที่นั่งเขียว กรมหมื่นพิชิตเฝ้า เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้นเสวย เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วเสด็จขึ้น เวลา ๕ ทุ่ม

กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการถวายรายเดือนผู้จ่ายเงิน รับเงินบัญชีกลางหอรัษฎากรพิพัฒน์ จำนวนเดือน ๖ ปีมะเส็ง ตรีศก

๑๑

วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จออก พระองค์สวัสดิ์เฝ้า แล้วสมเด็จกรมพระเฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า แล้วเสด็จขึ้นเสวย เวลา ๒ ทุ่มเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยาภาส พระองค์สวัสดิ์เฝ้า เวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

๑๒

วัน ๔ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จออก พระองค์สวัสดิ์เฝ้า แล้วพระยาโชฎึก นำหลวงบำรุงราชากร เฝ้าถวายของในการที่จะเสด็จขึ้นไปบางปะอิน แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมง

ขุนนางกรมท่านำนิวแมนกับมิสเตอร์บ๊อกเข้ามาเฝ้าไปรเวต แล้วเสด็จลงพระตำหนัก แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกประตูพรหมเสด็จไปประทับท่าราชวรดิฐ ทรงเรือพระที่นั่งเก๋งไปประทับท่าวังสมเด็จกรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ ไปประทับบนตำหนักเยี่ยมประชวร สมเด็จกรมหลวง อยู่จน เวลา ๒ ทุ่มเศษ เสด็จกลับเวลายามเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

วัน ๕ ฯ ๑๓ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จออก พระองค์กมลาศน์ หม่อมเจ้าบงกชเฝ้า แล้วพระยาโชฎึก พระสวัสดิ์เฝ้าถวายรังนก แล้วรับสั่งเรื่องรังนก และรับสั่งว่าจะเสด็จไปทะเลแล้วจะแวะทอดพระเนตร แล้วพระศรีสุนทรเฝ้าถวายวิสุงคามและสัญญาบัตร ทรงเซ็นสัญญาบัตร ๕ วิสุงคาม ๗ แล้วหลวงนายศักดิ์เฝ้าเรื่องพระบริสุทธิโลห และพระยานรรัตน์เฝ้า แล้วเสด็จขึ้น เวลา ๔ โมงเย็นเสด็จไปพระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงฉลองพระองค์เต็มยศทหาร เจ้านายข้าราชการสรวมเสื้อเยียรบับ และเต็มยศ แล้วกรมท่านำกงสุลโปรตุเกสเข้ามาเฝ้า พระยาพิพัฒน์ทูลเบิกแล้ว กงสุลโปรตุเกศสปิช แล้วทรงสปิชตอบ และทรงพระราชปฏิสันถาร ๓ นัด แล้วเสด็จขึ้น แล้วเสด็จลงตำหนัก พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพสมโภชเดือนแล้วขึ้นพระอู่ แล้วเสด็จขึ้น เวลา ๒ ทุ่มเสด็จออก

กรมพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระองค์สวัสดิ์ พระยาภาสเฝ้า เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ๆ ๑๔ ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เช้าวันนี้ พระเจ้าลูกเธอประสูติ เป็นพระราชบุตรี เจ้าจอมมารดาสาย

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระยานานาเฝ้า รับสั่งเรื่องประทุมวัน แล้วรับสั่งกับพระอมร ถามถึงสมเด็จเจ้าพระยา แล้วกรมพิชิต พระยาภาสเฝ้า พระองค์สาย พระยามนตรีเฝ้า

เสด็จออกขุนนาง พระยาศรีอ่านบอกว่าลาววิวาทกันฆ่ากันตายที่ปากน้ำโพ แล้วทูลลาพระยามหานุภาพไปโคราช เจ้าพรหมเทวาและปลัดกรมการ อุปฮาด ราชวงศ์ และกรมการเมืองสาลวัน เมืองสวรรคโลก และเมืองอื่น กราบถวายบังคมลาไปบ้านเมือง และนายด่วนกับพระพลไปเมืองตาก

พระนรินทร์อ่านบอกเมืองกาญจนบุรี บอกเผาศพพระยากาญจนบุรีและส่งเครื่องยศคืน แล้วทูลลา พระยาสุนทราผู้ช่วยเมืองสงขลากับบุตรกราบถวายบังคมลาไปบ้านเมือง ด้วยจะจัดแจงคอยรับเสด็จ

รับสั่งให้รออยู่ด้วยมารดาพระยาสุนทราเจ็บอยู่ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองนนท์ ผู้ร้ายฆ่ากันตาย แล้วรับสั่งให้สืบจับ แล้ว

พระราชทานสัญญาบัตร พระเสนาพิพิธเป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ ปลัดเมืองพระตะบอง พระมหาดไทยเป็น--- พระพลเป็นพระประจันปัจจนึก ท้าวโพธิราชเป็นพระธำรงไชยธวัช แล้วเสด็จขึ้น

นายเสนอรายงานนักโทษที่จำคุก หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ พระนายไวยถวายแซงชั่นเงินทำวังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ โปรดพระราชทานแล้ว เป็นเงินพระคลังข้างที่ เจ้าพระยาสุรวงศ์ถวายรายงานภาษีฝิ่น ภาษีร้อยชักสามครบปี เวลา ๒ ทุ่มเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรละครม้าที่โรงหน้าหอพระสุราลัย พวกละครเล่นชิงช้า และเดินบนลูกโลก และม้าขี่รถ และระบำม้า เป็นการประหลาดมากยิ่งนัก เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๗ ๑๕ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จออก พระยานรรัตน์เฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิต พระองค์สวัสดิ์เฝ้า ทรงหนังสือราชการ และเซ็นเรื่องราวต่าง ๆ แล้วพระองค์ศรีสิทธิ---เรื่องวัดพระแก้ว แล้วเสด็จขึ้น ๕ โมง เสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอดพระเนตรงาน เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้น พระเจ้าลูกเธอที่ประสูติเวลาวานนี้สิ้นพระชนม์

วัน ๑ ฯ ๑ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เสด็จ ออกใน พระที่นั่ง เวลา บ่าย ทรง เซ็น เรื่อง ราว หลวง

พิไชยวารี และ หลวงชลภูมิพานิช และเรื่องพระองค์ดิศขัดข้อง เรื่องพระยาอัษฎงค์ขอนายวอนทหารมหาดเล็กไปใช้ในการกงสุลสิงคโปร์ ทรงเซ็นให้ยอมให้ไป

บ่าย๕โมงเศษเสด็จประทับตำหนักแพ พระยานครศรีธรรมราช และพระสมบัติยานุรักษ์กราบถวายบังคมลา เจ้าพระยาสุรวงศ์มาเฝ้าอยู่ที่นั้นด้วย ประทับตรัสครู่หนึ่ง เสด็จลงเรือ เวลาตรีออกจากท่าราชวรดิฐ เวลาย่ำค่ำถึงท้ายเกาะบางปอิน เวลา ๔ ทุ่มครึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งเก๋งทองทั้งแท่ง เสด็จขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งวโรภาสพิมาน ทูลกระหม่อม พระองค์น้อย มาคอยรับเสด็จอยู่ด้วย

วัน ๒ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๒

เวลาบ่าย ๕ โมงเสด็จออกบนพระที่นั่งวโรภาสพิมาน เจ้านายเฝ้าตามธรรมเนียม แล้วเสด็จวัดนิเวศน์ ธรรมประวัติ ทรงกะที่ๆ จะทำ เป็น ที่ระลึก แห่ง สมเด็จ พระนางเจ้า สุนันทากุมารีรัตน์ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างพระราชทานส่วนพระราชกุศล พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์ ไปตั้งในการเปรียญ แล้วเสด็จทอดพระเนตรที่ต่างๆ ทั่วทั้งพระอาราม ที่แห่งใดปรักหักพังก็โปรดเกล้าฯ รับสั่งให้มิสเตอร์แกรซีนองซ่อมแซมทุกแห่ง เสด็จกลับย่ำค่ำเศษ

เวลา ๒ ทุ่ม สมเด็จเจ้าพระยามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบน พระที่นั่งวโรภาสพิมาน ๔ ทุ่มกลับไป เสด็จขึ้น ๕ ทุ่ม

วันนี้เสภาทูลกระหม่อมพระองค์น้อยมาเล่นที่กระโจมแตรข้าง พระที่นั่ง

วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
      ๓

เวลาบ่ายโมงครึ่ง เสด็จลงเรือพระที่นั่งโสภณภควดีไปประทับ บ่อโพง เสด็จขึ้นประทับรออยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยาช้าง สำคัญเดินมาถึง กระบวนแห่ไปรับที่ต้นทาง แห่มาเข้าโรง พระสงฆ์สวดมนต์ ๑๐ รูป ทรงจุดเครื่องนมัสการแล้ว เสด็จกลับ มาประทับพระราชวังบางปะอิน

วันนี้สวดมนต์ฉลองพระวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ สวดมนต์ใน การเปรียญ พระสงฆ์ในวัด ๙ รูป ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิน โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณไปจุดเทียน

วันนี้โปรดให้เรือไฟไปรับเสด็จที่วัดขึ้นมา

วัน ๔ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
      ๔

เวลา ๓ โมงเช้าเสด็จวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ เลี้ยงพระในการ เปรียญ และสดับปกรณ์พระทนต์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาใน พระอุโบสถ พระสงฆ์ในวัดที่ใกล้เคียงมาสดับปกรณ์ วัดนิเวศน์

ธรรมประวัติ และวัดชุมพล ๒ วัดได้ไตร พระสงฆ์วัดอื่น ๆ ผ้าขาวพับ แล้วเสด็จพระราชดำเนินทรงโปรยทีศาลาหน้าวัด อนึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ชาวเกาะบางปะอินมารับทาน โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อย และกรมหมื่นเทวะวงศ์ทั้งทาน รวมเงินที่ทรงโปรย เงินสลึง ๑ ชั่ง เงินเฟื้อง ๑ ชั่ง เสด็จกลับเช้า ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น

วันนี้โปรดเกล้า ฯ ให้เรือไฟลงไปรับ พระศรีสุนทร มาคิดชื่อพระยาช้าง

วัน ๕ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๕

พระราชทานนามพระที่นั่งหอสูงว่า พระที่นั่งวิทูรทัศนา เก๋งสำหรับประทับชมดอกไม้ว่า เก๋งบุบผาประพาส

บ่ายโมงเสด็จลงเรือพระที่นั่งโสภณข้างในไปด้วย ถึงบ่อโพงเสด็จเข้าในโรงช้าง ตรัสกับกรมพระปวเรศ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้แห่ช้างออกจากโรงไปลอดโขลนทวาร แล้วลงแพ เสด็จลงไปประทับในแพครู่หนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องลงมา แพช้างจะได้ออกในวันนี้ เสด็จพระราชดำเนินมาประทับวัดพนัญเชิงทรงปิดทองพระพุทธรูปองค์ใหญ่ มีละครโรง ๑ หนังโรง ๑ ทรงปิดทองแล้ว เสด็จกลับมาถึงพระราชวังบางปะอินเวลาย่ำค่ำ

วัน ๖ ฯ ๖ ๗ ค่ำ ปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เมื่อคืนนี้เวลา ๓ ยามเศษ พระนางเธอสุขุมาล ประชวร พระครรภ์ โปรดเกล้า ฯ ให้เสด็จกลับลงมากรุงเทพ ฯ แต่รุ่งเช้า เวลาเช้าโมงหนึ่งเสด็จลงเรือพระที่นั่งเวสาตรี ล่องลงมาถึงกรุงเทพ ฯ เวลาย่ำเที่ยงเสด็จขึ้น ค่ำวันนี้ไม่มีราชการอะไร

วัน ๗ ฯ ๗ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระศรีสุนทรเฝ้ารับสั่งเรื่องชื่อช้างสำคัญแล้ว พระยานานาเฝ้า พระไชยยศเฝ้า แล้วพระยาเทพเฝ้ารับสั่งเรื่องเมืองเชียงใหม่ และพระเสมอใจเข้ามาเฝ้าด้วยกลับมาจากเมืองญี่ปุ่น เอาหนังสือที่ได้เข้ามาแต่ญี่ปุ่นถวาย แล้วกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์ เฝ้ารับสั่งเรื่องเมืองญี่ปุ่นและอื่น ๆ แล้วเสด็จขึ้น

เวลาเกือบย่ำค่ำเสด็จออกทางประตูพรหม ทรงรถพระที่นั่งไปประทับทอดพระเนตรโรงช้างและโรงโขน เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จกลับ เวลาทุ่มเศษเสด็จออก กรมขุนเจริญเฝ้า แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าอีก เวลา ๔ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๑ ฯ ๘ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จออก พระศรีสุนทรเฝ้าถวายร่างกล่อม

พระเศวตสกนต์วโรเภส แล้วพระสิทธิไชยมาเฝ้าทูลขอพระราชทานที่นาแล้วพระเสมอใจขนของที่ซื้อมาแต่เมืองญี่ปุ่น ทอดพระเนตรอยู่จนเกือบค่ำ จมื่นจงซ้ายเข้ามาเฝ้าทูลว่างานช้างนี้จะโปรดให้ข้าราชการแต่งตัวอย่างไร โปรดให้สรวมเสื้อเยียรบับนุ่งถมปักลาย แล้วทรงทอดพระเนตรเครื่องญี่ปุ่นต่อไปจนย่ำค่ำเสด็จขึ้น

เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จออก พระองค์สวัสดิ์เฝ้า แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า จนเวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

เซ็นเรื่องราวพระสิทธิไชยขอพระราชทานนาคลองเหลืองอ้อ ให้พระยาพลเทพมอบที่นาตำบลบ้านเหลืองอ้อให้พระสิทธิไชยทำไป

เซ็นท้ายหนังสือเจ้าพระยามหินทร์ ขอจำตรวนเร่งเงินหลวงมาลเบิกบุรีรัตน์ ด้วยเอาเงินไปใช้ในการหวยเข้าซื้อกับจีนซือนั้น ทรงเซ็นว่าหลวงมาลเป็นคนรับสัญญาบัตร ถ้าเจ้าพระยามหินทร์จำตรวนหลวงมาลแล้ว จีนเจ้าภาษีก็ยังต่างคนต่างเป็นหนี้อยู่มาก ถ้าใครจะจับพระยาพิศลสมบัติบริบูรณ์ พระยาภักดีภัทธราภรณ์ไปจำจอง จะเสียพระเกียรติยศหรือไม่ ให้เจ้าพระยามหินทร์เร่งร้องตามกระบิลเมือง และเร่งกับจีนซือ

วัน ๒ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก จีนกิมเต็งข้าหลวงเดิม อยู่จันทบุรี

เข้ามาเฝ้าถวายของ แล้วพระยามหามนตรีเฝ้าทูลเรื่องเรือพระที่นั่ง ที่จะทรงขึ้นไปรับช้างสำคัญ ถวายชื่อเรือพระที่นั่งเป็นหนังสือ... ฉะบับ แล้วพระยารัตนโกษาเฝ้าถวายหนังสือ...ฉะบับ แล้วปลัดกรมพระสุภรัตทูลเกล้า ฯ ถวายเทียนพรรษาจะเอาขึ้นไป พระพุทธบาทและเมืองพิษณุโลกและพระปฐมเจดีย์และเมืองอื่น ๆ แล้วเสด็จขึ้นทรงเครื่อง

เสด็จออก ห้องน้ำเงิน กรมท่าพา กงสุลโปรตุเกส คนใหม่ ชื่อ ปรอดสเตด เฝ้าไประเวต แล้วเสด็จประทับ ตรัสอยู่ครู่หนึ่ง เสด็จขึ้น แล้วเสด็จออกพระที่นั่งเขียว กรมพิชิต พระองค์สาย พระยาภาส เฝ้า แล้วรับสั่งนิดหน่อยเสด็จขึ้น

เวลา ๒ ทุ่มเศษ เสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า รับสั่งอยู่ จนเวลา ๔ ทุ่มเสด็จขึ้น

วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๐

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกทรงฉลองพระองค์ครึ่งยศ เสด็จไปประทับท่าราชวรดิฐ ข้าราชการแต่งตัวครึ่งยศ และตามธรรมเนียมบ้าง เสด็จลงเรือพระที่นั่งทวยเทพถวายกรเสด็จขึ้นไป รับช้างสำคัญที่หน้าวัดละมุด ที่นั้นมี ละคร เพลง แคน มอญรำ ฉลองช้างสำคัญ ครั้นเสด็จถึงแพประทับเรือพระที่นั่งกับแพช้าง ผู้ที่มาในแพนั้นคือ กรมพระราชวัง สมเด็จกรมพระ สมเด็จกรม

หลวงพระองค์น้อย สมเด็จเจ้าพระยา เจ้านาย ท่านเสนาบดี ขุนนางเฝ้าพร้อมกันในแพช้าง แล้วเอาเรืออาเล็กซันดราลากแพช้างสำคัญล่องลงมา เรือดั้งเรือกระบวนล่องเป็นกระบวนลงมากรุงเทพฯ เวลาบ่ายโมงเศษถึงท่าพระ แพช้างเข้าทอดที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งถอยลำทอดพระเนตรแพช้างเข้าจอดที่ แล้วเสด็จกลับ ประทับ ท่าราชวรดิฐ กลับเข้าพระบรมมหาราชวัง

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จออกประตูพรหมทรงพระราชยานถึงยาราชาวดีทรงฉลองพระองค์เยียรบับทรงเครื่องพระราชอิสสริยยศช้างเผือก ข้าราชการแต่งตัวเต็มยศ เสด็จทางประตูวิเศษไชยศรีเสด็จลงไปท่าพระประทับบนพลับพลายกทอดพระเนตรช้างสำคัญขึ้นจากแพ มิสเตอร์บิลเครฟเฝ้าอยู่ที่นั่นด้วย ครั้นช้างขึ้นจากแพแล้วเสด็จจากท่าพระไปประทับพลับพลาหน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ทอดพระเนตรแห่ช้างสำคัญ เดินกระบวนแห่ช้าง แห่แต่ท่าพระมีพระวิมลรัตนกิรณี พระเศวตวรลักษณ์ พระศรีสวัสดิเศวตวรรณ ๓ ช้างไปรับ ครั้นแห่มาถึงโรงช้างสำคัญ เข้าโรงแล้ว เสด็จเข้าโรงช้างสำคัญ ทรงประเคนไตรแพรย่ามแก่พระสงฆ์ ๓๖ รูป มีสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นอธิบดีสงฆ์ ครั้นพระสงฆ์ครองไตรแล้วเสด็จไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระพิมลธรรมถวายศีลทรงศีลแล้ว พระสงฆ์สวดมนต์ แล้วพระราชทานเสื้อเยียรบับ

เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ แล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์นำพระแก้วขาวของพระเจ้าพรหมาภิพงศธาดาทูลเกล้าฯ ถวาย ครั้นพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้ว เสด็จประทับตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการครู่หนึ่ง แล้วเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เสด็จออกพลับพลา วันนี้มีรำโคม สิงห์โต มังกร หนัง ๒ โรง

วันนี้สวดสัตตปริตร

วัน ๔ ฯ ๑๑ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกทางอนันตสมาคม ทรงฉลองพระองค์เยียรบับทรงเครื่องราชอิสสริยยศตราอิตาลี ทรงพระราชยานถงยา ข้าราชการแต่งตัวเต็มยศ เสด็จประทับโรงช้างทรงจุดเทียนนมัสการ สมเด็จพระพุฒาจารย์ถวายศีล ครั้นทรงศีลแล้วพระสงฆ์ถวายพรพระ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบาตรแล้วรับสั่งให้แห่สลากภัตต์กระบวนผู้หญิงทั้งนั้น ครั้นแห่อ้อมถึงประตูหลังโรงช้าง แล้วรับกระจาดสลากภัตต์เข้าไปถวายพระสงฆ์ ครั้นพระสงฆ์สวดจบ แล้วเสด็จไปทรงประเคน พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน แล้วทรงประเคนบริกขาร พระสงฆ์ถวายยะถาสัพพีอติเรกสัพพพุทธา ภวตุสัพพ ถวายพระพรลากลับ และพระยาศรีนำพระยาวิเศษฤๅไชย เข้าไปถวายพลอยหินที่เกิดที่บ่อแขวงเมืองกระบิล ครั้นแล้วเสด็จประทับตรัสกับเจ้านายแล้วเสด็จขึ้นทางอนันตสมาคม

เวลาบ่าย ๑ โมง เสด็จออกพระที่นั่งเขียว กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า ทรงเรื่องจะเสด็จประพาสทะเลและเรื่องจะบันดอ แล้วพระนายไวยมาเฝ้ารับสั่งเรื่องทหาร เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จขึ้นเสวย

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จออกทางพระที่นั่งอนันตสมาคม ประทับโรงช้างทรงประเคนไตรแพร พระสงฆ์ครองแล้ว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระธรรมวโรดมถวายศีล ครั้นทรงศีลแล้วพระสงฆ์สวดมนต์ทวาทสปริตร ครั้นพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้วพราหมณ์อ่านกล่อม ๔ ลา แล้วรับสั่งให้หาเจ้าพระยาสุรวงศ์เข้าไปเฝ้ารับสั่งเรื่องที่จะเสด็จทะเลแล้ว เสด็จมาประทับตรัสกับเจ้านายแล้วเสด็จขึ้นทางอนันตสมาคม ไม่ได้ประทับพลับพลาด้วยฝนตก

วัน ๕ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๒

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกทางอนันตสมาคมออกประตูเทวาพิทักษ์ ประทับโรงช้างทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระธรรมวโรดมถวายศีลแล้วทรงบาตร พระสงฆ์ที่รับพระราชทานฉันพระสงฆ์สวดถวายพรพระเดินกระบวนแห่สลากภัตต์ แล้วพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน แล้วถวายบริกขารตามสมควร แล้วพระสงฆ์ถวายยะถาสัพพีแลสัพพพุทธาอติเรกภวตุสัพพระพรลากลับเสด็จขึ้นทางประตูเทวาพิทักษ์

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกตามเคย กรมหมื่นพิชิตเฝ้าแล้ว พระศรีสุนทรถวายคิโปลมา ๑ สัญญาบัตร ๓ ใบอนุญาตบวช ๗ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าแล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่าย ๕ โมง เสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ ประทับโรงช้าง ทรงประเคนไตรแพรย่ามพระสงฆ์ ๓๖ รูป มีกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธาน แล้วพระสงฆ์ครองไตร ครั้นครองแล้วทรงจุดเทียนนมัสการ กรมพระปวเรศถวายศีลแล้ว พระสงฆ์สวดมนต์สวดสมัย สวดธรรมจักร ครั้นจบแล้วเสด็จมาประทับตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ แล้วเสด็จไปประทับพลับพลาทอดพระเนตรโขน เล่นเมื่อรณภักตร์ไปรบพระอินทร์ๆ แพ้ แล้วเปลี่ยนชื่ออินทรชิต เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๓

เวลาย่ำรุ่งแล้วเสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ เสด็จประทับโรงช้างแล้วทรงจุดเทียนนมัสการ พอได้พระฤกษ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย พระราชทานน้ำพระพุทธมนต์รดช้างสำคัญ แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้กรมพระราชวัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์ กรมหลวงวรศักดา สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมขุนภูวนัย กรมขุนมหินทร์ กรมขุนเจริญ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เจ้าพระยา

มหินทร์ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ รดน้ำมนต์ช้างสำคัญ ขณะนั้นพระสงฆ์สวดไชยมงคลประโคมพิณพาทย์แตรสังข์พร้อมกัน ครั้นเสร็จแล้วแต่งตัวช้างสำคัญสรวมเครื่องทองประจำยามตามอย่างแต่ก่อน แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับที่หน้าช้างสำคัญ พระสุนทรถวายอ้อยที่จาฤกษ์ชื่อว่า พระเศวตสกนธ์วโรภาส ผิวผ่องผาดเผือกเอก อุดมดิเรกวิสุทธิมงคล สมะโสภณโลมนัขเนตร ศรีสุวรรณเศวตวิเศษสรรพ์ อุโบสถพันธุพรหมตระกูล ปรมินทรนเรนทร์สูรย์สยามาธิราช พาหนนารถมหันตเดช เฉลิมอยุทธเยศดิลกภพ เกียรติขจรจบเจริญศักดิ์ ประจักษ์ผลพรุณวิบุลยสวัสดิ์สุเรนทรกรินทรรัตน ประเสริฐเลิศฟ้า ดังนี้ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับอ้อยที่จาฤกษ์มาพระราชทานแก่ช้างสำคัญ ๓ ท่อนทรงเจิมด้วย ขณะนั้นพระสงฆ์สวดไชยมงคลประโคมแตรสังข์พิณพาทย์แตรสังข์ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบาตร พระสงฆ์สวดถวายพรพระ แล้วเดินกระบวนแห่สลากภัตต์เช่นวันก่อน แล้วทรงประเคน พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ครั้นฉันแล้วทรงประเคนบริกขาร พระสงฆ์ถวายยะถาสัพพี อติเรกสัพพพุทธา ภวตุสัพพ ถวายพระพรลากลับ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้หาเจ้ายุติธรรมธรเข้าไปหน้าพระที่นั่ง พระราชทานตรามงกุฎสยามชั้นที่ ๒ ชื่อจุลสุราภรณ์และดิโปลมาเป็นรางวัลแก่เจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ แล้วพระ

ราชทานสัญญาบัตรให้นายนุหมอเฒ่าเป็นขุนผดุงดำริเศวต นายสิดาควาญเป็นหมื่นวิเศษประสพ ๒ คนนี้เป็นผู้คล้องได้ช้างสำคัญ แล้วพระราชทานหีบถมคนละใบเงินตราหมอ ๕ ชั่งควาน ๓ ชั่งเสื้อผ้าและเครื่องใช้สรอยต่าง ๆ อย่าง แต่ก่อนเป็นอันมาก แล้วพราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระเศวตสกนธ์วโรภาส เวลาเช้า ๒ โมงเศษเสด็จขึ้นทางประตูแถลงราชกิจ

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ทรงฉลองพระองค์เยียรบับทรงเครื่องราชอิสสริยยศออสเตรีย ประทับโรงช้าง พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช แล้วประทับพลับพลาทอดพระเนตรโขน แล้วพระยาเทพเผ้า รับสั่งเรื่องมองบุ้นดอและอื่น ๆ เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๗ ๆ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๔

เวลาบ่ายโมงหนึ่ง เสด็จออก พระราชโยธาเทพเฝ้า แล้วเสด็จประทับพระเก้าอี้ กรมหมื่นพิชิตเฝ้า แล้วเสด็จขึ้นทรงเครื่องใหญ่ แล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ ทรงฉลองพระองค์เยียรบับ ทรงเครื่องราชอิสสริยยศเยรมันชื่อ อินทรีดำ ประทับโรงช้างสมโภชเหมือนเช่นวันก่อน แล้วประทับพลับพลาทอดพระเนตรโขน แล้วสมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์ ถวายหนังสือ....ฉะบับ ว่าด้วยพระองค์เจ้าหม่อมเจ้าที่จะทรงผนวช

ทรงเซ็นบาญแผนกภาษีโรงร้านตึกแพที่สมเด็จกรมพระถวายทรงเซ็นให้ตั้งไป

ทรงเซ็นบาญแผนกภาษีไม้ดำไม้แดง ที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ถวาย

พระนายไวยถวายขอตั้งโรงเรียนสอนหนังสือทหาร

พระนายไวยถวายบัญชีกะทหารตามเสด็จทะเล

มีพระราชหัตถ์ถึง พระยาเทพให้เอาเงิน ๕๐๐๐ รูเปียไปส่งที่กรมท่า และสั่งเงินพระราชทานรางวัลพระยาเทพ ที่จัดการรับรองเมเยอรสตรีด ๕๐ ชั่ง

พระราชหัตถ์ถึงท่านกรมท่าให้ทำหนังสือนำให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ไปเมืองเยอรมัน เมืองออสเตรีย เอาของออกไปพระราชทานเจ้าในเมืองทั้งสอง และทรงเห็นว่าองค์สวัสดิ์โสภณ เป็นคนเฉลียวฉลาด ทรงเห็นควรจะให้ไปเรียนวิชาที่กรุงลอนดอน ให้ทำหนังสือนำไปถึงพระยาสยามธุรพาห์ ให้ให้เงินเท่ากันกับเมื่อเจ้าปฤษฎางค์ พระเสมอใจ และให้หาครูที่ดีให้

พระราชหัตถ์ไปรเวตถึงสมเด็จเจ้าพระยา ว่าจะให้เจ้าปฤษฎางค์ไปจัดซื้อปื่นและตอร์ปิโดที่ท่านกรมท่าได้ตัวอย่างมา มาใส่ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรให้รักษาไว้ กับทรงเห็นว่าองค์สวัสดิ์โสภณเป็นคนฉลาดเฉลียวแต่ไม่เรียบร้อย ถ้าจะนิ่งไว้กลัวจะไม่เรียบร้อยด้วย

กำลังคะนองนัก จะให้ออกไปเรียนวิชาที่ลอนดอน เผื่อจะใช้ได้บ้าง แต่จะให้ไปภายหลังเสด็จทะเลในเดือน ๘ นี้

พระราชหัตถ์ไปรเวตถึงพระองค์เจ้าสาย ให้คิดกะทางพักตามระยะทางที่จะเสด็จประพาสทะเล

วัน ๑ ๑๕ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ ทรงฉลองพระองค์เยียรบับ ทรงเครื่องราชอิสสริยยศ

(๑)

วัน ๗ ๕ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จออก พระนายไวย ทูลเรื่องทหาร แล้วกรมหมื่นพิชิตเผ้า รับสั่งเรื่องที่วังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกขุนนาง พระยาพิพัฒน์ อ่านบอกเมืองสมุทรสงคราม เมืองชลบุรี บอกน้ำฝนต้นข้าวทั้ง ๒ เมือง แล้วเสด็จขึ้น

เสด็จออกในออฟฟิศ กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์ กรมหมื่นภูธเรศเผ้า แล้วรับสั่งราชการต่าง ๆ แล้วมีพระราชหัตถ์ถึงพระนรินทร์ แล้วเสด็จขึ้นเสวย เวลาทุ่มเศษเสด็จออก

(๑) ตั้งแต่วันจันทร์ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันศุกรแรม ๔ ค่ำ เดือน ๘ ต้นฉะบับขาดหายไป ฯ

ทรงธรรม พระอมรโมฬีถวายเทศน์ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วพระยาภาสเฝ้า รับสั่งเรื่องเดือนสวน เวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

๑. รับหนังสือหลวงนายเดชถวายว่า จีนในคลองบางหลวงมาแจ้งความว่า เจ้าเข้าทรงสั่งให้ถือศาสตราวุธกันความไข้ได้ หลวงนายเดชตอบว่า จะถือมาในหน้าที่ไปลิศไม่ได้ ถ้าเจ็บแล้วโรงรักษาก็มี เจ็บจะรักษา ตายจะฝัง โจรผู้ร้ายไม่ให้กำเริบได้ เกรงว่าราษฎรจะกำเริบขึ้นด้วย

๒. ทรงพระดำริถึงพระยารองเมือง ให้สืบว่าจีนฝั่งตะวันออกว่าคำเช่นหลวงนายเดชกราบทูลมานั้นจริงหรือ ถ้ามีจริงให้ห้ามปรามเสีย อย่าให้ผิดธรรมเนียมบ้านเมือง

๓. พระราชหัตถ์ถึงพระเทพผลู หลวงนายเดช ให้ปราบจีนอย่าให้ถืออาวุธจะมีเหตุการณ์ขึ้น

๔. พระนายไวย พระนายศรี ขอแต่งตัวตามเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกและเรือ

๕. พระราชหัตถ์ สั่งให้จางวางหัวหมื่นที่กำกับทหารแต่งตัวตามเสด็จทั้งทางชลมารคสถลมารค

๖. พระราชหัตถ์ถึงพระนรินทร์ว่า มิสเตอร์บิลเครฟ พูดกับกรมหมื่นเทวะวงศ์ว่า พะม่าคิดจะรบเมืองอินเดีย ได้อาวุธจากแหลมมะลายู ให้สืบสวนดูจะได้โต้ตอบ

๗. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า กงสุลอเมริกันมีหนังสือว่าเป็นกงสุลเยเนอราลจะขอเฝ้า

๘. หนังสือมิสเตอร์ฮอลเดอแมนบอกว่า เป็นกงสุลเยเนอราล จะขอเฝ้าไปรเวต

๙. พระราชหัตถ์ สั่งให้มาวันเจ็ดค่ำตามอย่างแต่ก่อน

วัน ๑ ฯ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๖

เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จออก ไม่มีราชการอันใด ทรงแต่หนังสือบ้างเล็กน้อย เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จขึ้น แล้วเสด็จออกขุนนาง

แล้วเสด็จขึ้นเสวย เวลา ๒ ทุ่มเสด็จออกทรงธรรม พระอมรโมลีถวายเทศนา แล้วเสด็จออกออฟฟิศ กรมหมื่นเทวะวงศ์กับพระองค์เจ้าสาย หมอเกาแวนเฝ้า รับสั่งเรื่องจะทรงเรียนหนังสืออังกฤษ เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

สมเด็จกรมพระตอบพระราชหัตถ์ เรื่องให้หาบนบานคนเก่า ๆ มาถามเรื่องหวย ได้พาพระยาภักดีภัทรากร หลวงชมภูพานิช จีนโอจิวมาถาม คำให้การพระยาภักดีภัทรากร หลวงชมภูพานิช จีนโอจิว เป็นสมุด คำหลวงชมภูพานิชว่า เมื่อทำได้ขายแขวงบางกอกใหญ่ บางกอกน้อย สามเสน เมืองนครเขื่อนขันธ์ ไม่ได้ตั้งเขียนถึงเมืองนครชัยศรี

พระยาภักดีภัทรากร ราษฎรเขียนหวยเท่าใดก็มาส่งบางกอกใหญ่ พระยาภักดีไม่ได้ตั้ง จีนโอจิวว่า เมื่อตัวทำได้ตั้งเสมียน

ไปเขียนเมืองนครชัยศรี กินใช้กันที่เมืองนครชัยศรี ไม่ได้เอาโพยมาบางกอก

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ถวายว่า ซึ่ง กงสุลเยเนอราล จะเข้ามาเฝ้านั้น ขอพระราชทานให้ มีทหารยืนรับสัก ๒๐ คน ๓๐ คนพอเป็นเกียรติยศ

นายขันขอพระราชทานเลขนายจ่ายวดพี่ชาย

วัน ๒ ๆ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๗

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ทรงหนังสือราชการ เซ็นเรื่องราวต่าง ๆ แล้วกรมพิชิต พระยานรรัตน์เฝ้า ไม่มีการอะไร พระยาโชฎึกพาขุนเหมเฝ้า เรื่องจะทำงานปีที่เหมมนเทียร บ่าย ๔ โมงเสด็จออกแขกเมือง ในพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร ทรงฉลองพระองค์ครึ่งยศทหารสีกรมท่า ทรงสตานพรัตน์ เยเนอราลฮอล-เดอเมน เฝ้าใน การ ที่ ได้ เป็น กงสุลเยเนอราล แล้ว เจ้าพระยาสุรวงศ์เฝ้า พระราชทานเรื่องราวแขกไปให้ไต่สวนดู เจ้าพระยาสุรวงศ์ออกแล้ว ทูลกระหม่อมพระองค์น้อย พระยาภาสกรวงศ์ กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นภูธเรศ เฝ้าในออฟฟิศ แล้วเสด็จขึ้น เวลาค่ำพระมหาสุทธสีโล (สาย) วัดบวรนิเวศ ถวายเทศนากัณฑ์หนึ่ง

แล้วหมอเกาแวนก็เฝ้า ทรงพระอักษรอังกฤษ แล้วทรงธรรมพระมหาสายวัดบวรนิเวศวิหารถวายเทศน์ แล้วกรมหมื่น พิชิต

กรมหมื่นภูธเรศ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า พระองค์เจ้าสายทูลเรื่องกงสุลฝรั่งเศสตาย

๑. แล้วมีพระราชหัตถ์ ร. ที่ ๑๑๔ ว่าด้วยมีผู้กล่าวโทษนายเนตรว่ารับเงินทหารเสีย ให้กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นภูธเรศ กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยานรรัตน์ พระนายไวย เจ้าปฤษฎางค์ หลวงนายฤทธิ์ ชำระ

ทรงเซ็นเรื่องนายขันหุ้มแพร ขอพระราชทานเลขจ่ายวดน่วม โปรดให้สัสดีหักให้

ทรงเซ็นเรื่องราวสุ่นกล่าวโทษหม่อมเจ้าขาว ให้กรมพิชิตไต่สวนดู ว่าเป็นอย่างไรให้มาบอก

ทรงเซ็นหนังสือเจ้าพระยาพลเทพเรื่องคลองบางคี่ ให้กรมหมื่นเทวะวงศ์ไต่สวนดู

๒. มีพระราชหัตถ์ ร. ที่ ๑๑๕ สั่งให้สมเด็จจัดตามเคย เสด็จขึ้น ๕ ทุ่มเศษ เพลิงไหม้ที่

วัน ๓ ๆ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๘

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออกทรงหนังสือราชการ พระยานรรัตน์เฝ้า รับสั่งถามด้วยราชการทหารแล้ว สมเด็จกรมหลวงเฝ้า แล้วเสด็จออกทางประตูพรหม เสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จโรงพระเสวตสกนธ์โรภาส แล้วเสด็จกลับพระบรม

มหาราชวัง เวลาทุ่มเศษเสด็จออก พระมหาสายถวายเทศน์แล้ว กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าแล้ว ทรงรับ หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์กราบทูล ว่า มองซิเออร์เอบลันเชตอง เป็นโรค บ่วงใหญ่ มา ๔ วัน เวลาคืนวันแรม ๗ ค่ำเดือน ๘ ถึงแก่กรรม

พระราชหัตถ์ตอบว่า ให้จัดกรมท่านำของเครื่องช่วยฝังศพไปช่วย กับให้มีจดหมายตอบมองซิเออร์ลอยู ว่าทรงเสียพระทัยนัก ที่มองซิเออร์เอบลันเชตองตาย ด้วยได้เข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ น้อยวันก็จริง แต่มีกิริยาเรียบร้อยนัก

นำส่งสำเนาหนังสือมิสเตอร์บีลเครฟ มีมาว่า มีความยินดีด้วยที่ทรงพระกรุณาตั้งโรงรักษาคนไข้

ทรงตอบไปให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มีตอบไปถึงบีลเครฟว่า ทรงดีพระราชหฤทัยที่ มิสเตอร์บีลเครฟ มีความยินดีขึ้นมา กับตั้งขึ้นทั้งนี้เพราะแต่ก่อนเคยมีคนเจ็บนอนนิ่งไม่มีผู้ดูแล จึงโปรดให้เจ้านายข้าราชการที่มีใจภักดีตั้งโรงขึ้น ไช่แต่จะรักษาแต่ไทยนั้นหามิได้ ถึงคนสับเยกต์อื่นก็รักษา ถ้าคนในบังคับอังกฤษเจ็บป่วยก็ให้มาบอกมารักษาเถิด

วัน ๔ ฯ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จออก ทรงหนังสือราชการแล้ว กรม-

หมื่นพิชิตเฝ้า ทรงฎีกาแล้ว บ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จกรมหลวง กรมหมื่นเทวะวงศ์ เจ้าปฤษฎางค์ พระนายไวยเฝ้า ทรงเรื่องฟอร์นิเชอร์พระที่นั่ง เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้น เวลา ๒ ทุ่มเสด็จออก พระมหาสายถวายเทศน์แล้ว หมอเกาแวนเฝ้า แล้วรับสั่งให้กรมหมื่นเทวะวงศ์ชำระเฝ้า ที่เรื่องลักเอาหนังสืออ่าน เวลา ๓ ยามเสด็จขึ้น

รับหนังสือสมเด็จกรมพระว่า ได้จัดเครื่องศพให้หลวงภักดีณรงค์ไปช่วยศพ มองซิเออร์เอบลันเซตอง กงสุลฝรั่งเศส มิสเตอร์ลอยผู้ว่าการแทนกงสุลขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก กับขอจุดออกไม้เพลิงที่บ้าน เพราะที่วัดมีศพมากด้วยกัน กลัวจะเป็นเกียรติยศแก่ศพอื่น ไปถวายหนังสือมิสเตอร์ลอยมาด้วย กับฉบับ ๑ ว่าด้วยมิสเตอร์บีลเครฟมาเฝ้า ท่านพูดเรื่องอื่น ๆ แล้วเตือนเรื่องความมิสก๊อกว่า มิสก๊อกมาร้องให้บอกว่าภรรยาเขาที่เมืองมรแมนตาย ก็ความเขา ๆ ก็คงชะนะ คงจะได้ค่าปรับแก่เจ้านครเชียงใหม่ แต่เขาอยากจะได้เร็ว ขอให้เอาเงินในคลังให้เขาก่อน อีก ๗ วันให้มิสก๊อกมาเตือน มีพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาพลเทพ ร. ที่ ๑๑๘ สั่งให้เปิดคลองบางคี่ เรื่องราวพระองค์จิตรเจริญถวายว่า สับเลบเตอแนนต์ยังกับพวกมาตีมหาดเล็กและขว้างปาวัง ทรงเซ็นให้พระยานรรัตน์ พระนายไวย ชำระเป็นความรับสั่ง พระวุฒิถวายเรื่องราวว่า เจ้าพระยายมราชขอพระราชทานเงินเดือนพระสงฆ์วัดมณีชลขันธ์

วัน ๕ ฯ ๑๐ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จออก ทรงหนังสือราชการแล้ว พระยาเจริญเฝ้า เอาหนังสือกงสุลอังกฤษ มีมาเรื่องอำแดงแขกร้องเรื่องเงิน พระองค์กนกวรรณ แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้า เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง พระยาพิพัฒน์อ่านบอก พระศิริข้าหลวงสักเลข เมืองชล เมืองบางลมุง ขอตั๋วคุ้มสัก แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางในออฟฟิศ กรมหมื่นพิชิต ภูธเรศ กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยาภาสเฝ้า พระยาภาสถวายเรื่องหนังสือ....ฉะบับ แล้วมีพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ แล้วเสด็จขึ้นเวลาทุ่มเศษ ๒ พระมหาสายถวายเทศน์แล้ว หมอเกาแวนเฝ้า แล้วรับสั่งให้กรมหมื่นพิชิต กรมภู กรมหมื่นเทวะวงศ์ ชำระเฝ้าที่ต่อไป จนเวลา ๓ ยาม ได้ความเปรมรับสารภาพ เป็นสัตย์ ชำระที่หน้าพระที่นั่ง แล้วกรมพิชิต กรมภูธเรศ กรมเทวะวงศ์ เฝ้าถวายคำให้การ ๓ ยามเศษเสด็จขึ้น มีพระราชหัตถ์ ร.ที่ ๑๑๙ ถึงสมเด็จกรมพระตอบหนังสือวานนี้ ว่าด้วยเรื่องความมิสก๊อก ว่าพระยาเทพได้ความมาว่า มิสก๊อกแพ้ความที่เชียงใหม่ ต้องเลหลังทรัพย์สมบัติแล้ว เห็นจะมาซ้อมค้างเอาได้ โปรดให้กรมหมื่นเทวะวงศ์ลงไปฟังมิสเตอร์บีลเครฟ์ดู แล้วพระยาภาสถวายหนังสือว่าด้วยเงินที่ใช้เมื่อไปราชการลอนดอน นายห้างปิกกิมแปกเตือน แต่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ไม่ตั้งเบิกให้ ถวาย

คอเรสปอนเดนต์มาด้วย ๑๑ ฉะบับ กับว่าถ้าไม่ตอบเขาใน ๓ วัน นี้ เขาจะโปรเตส จึงมีพระราชหัตถ์ ร. ที่ ๑๒๐ ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์เตือนให้ตั้งฎีกาเบิก และให้บอกให้พระยาภาสทราบเสียอีกฉะบับหนึ่ง ร. ที่ ๑๒๑ ให้นัดกงสุลฮอลันดามาหาเสีย เพราะเขามาทูลรบกวนว่าจะไปหาก็ไม่รับ

วัน ๖ ฯ ๑๑ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

พระยาพิพัฒนโกษาอ่านบอกเมืองชล พระครูชลโธปมคุณมุนีตาย เมืองสมุทรสาคร พระครูสมุทคุณากรตาย

วัน ๗ ฯ ๑๒ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จออก แล้วทรงหนังสือราชการ พระองค์ฉายเฉิดเฝ้า เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จออกขุนนาง พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองชลเรื่องน้ำฝนต้นข้าว พระนรินทร์อ่านบอกเมืองนครศรีธรรมราชส่งเงินค่านา แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางออฟฟิศแล้วเสด็จประทับพระเก้าอี้ทรงหนังสืออังกฤษ เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้นเสวย

เวลาทุ่มเศษ เสด็จออกทรงธรรม พระมหาสายถวายเทศน์ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วหมอเกาแวนเฝ้า เวลา ๕ ทุ่มเสด็จขึ้น

มี พระราชหัตถ์ ถึง เจ้าพระยาภาณุวงศ์ เรื่อง ความ มิสเตอร์ บีเอสฮาเมล ฟ้อง กล่าวโทษ เรื่อง ความ หม่อมเจ้า กลาง ว่าไม่ได้ ตอบหนังสือถึง ๑๓ ฉะบับ และส่งสำเนาหนังสือที่เขาส่งมาให้ด้วย จะจัดการอย่างไร จะสำเร็จหรือไม่ หรือจะถึงตรวน

หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ส่งสำเนาเยเนอราลยอนเอฮาลเกอ·แมนนำมิสเตอร์วิลเลียมเอสลิบบิพ่อค้ามาแต่เมืองอเมริกาขอเฝ้าเข้ามา

พระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ให้นัดมิสเตอร์วิลเลียมเอส·ลิบบิเข้ามาเฝ้าวันจันทร์

เรื่องราวหลวงศรีรักษากล่าวโทษพระยารองเมืองนายเปียเรื่องความว่า คำซาแขกสับเยกต์อังกฤษ

สมเด็จกรมพระ นำ เรื่องราว ลาว ๒ ฉะบับ จะ ขอ ขึ้น เมืองหล่มศักดิ์

เรื่องราว พระรามเรืองฤทธิ์ เมือง แก่นท้าว ขอไป ขึ้น เมืองหล่มศักดิ์

เรื่องราวพระศรีสงครามเมืองเลย ขอไปขึ้นเมืองหล่มศักดิ์ ไม่ขอขึ้นเมืองเพ็ชร์

วัน ๑ ๑๓ฯ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เสด็จออกเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยานานา พระยานรรัตน์

พระยาพิพิธไอยสูรย์เฝ้า แล้วเสด็จประทับพระเก้าอี้ แล้วเสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์อ่านบอกเมืองราชบุรีน้ำฝนต้นข้าว แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางพระทวาร พระองค์ทองและกรมภูเฝ้า แล้วกรมหมื่นพิชิตเฝ้าเรื่องความ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วเสด็จขึ้นเวลาย่ำค่ำเศษ เวลาทุ่มเศษเสด็จออก พระอุดมญาณถวายเทศน์ แล้วหมอเกาแวนเฝ้า แล้วทรงหนังสืออังกฤษ เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

หม่อมเจ้าเจริญถวายว่า พระยาอนุรักษ์ซื้อเก้าอี้มาใช้ในงานต่าง ๆ ๑๗ โหลเงิน ๒๐ ชั่ง ๘ ตำลึงยังไม่ได้ใช้เงินให้

บานแพนกพนักงานหอรัษฎากรพิพัฒน์ถวายฉะบับ....

ทรงพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ส่งข้อบังคับสำหรับศาลต่างประเทศ

ข้อบังคับสำหรับชำระความต่างประเทศกับไทย

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ถวายนำร่างดำเนินต้นกฎหมายเดินเรือไฟเรือใบ

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ตอบพระราชหัตถ์ เรื่องบิเอสยาเมลกงสุลยอลันดากล่าวโทษนั้นว่าได้ตอบแล้ว ตอบแต่วันศุกรขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๘ และว่าเจ้ากลางผัดไว้ว่าแรมเดือน ๘ จะส่งเงินบ้างนั้นจนถึงวันนี้ยังไม่เห็นได้ โทษการเรื่องความเจ้ากลางนี้ยากนักเป็น

ที่สุด เหลือสติกำลัง และกงสุลคนนี้เป็นคนมุ่งหมายจะหาความผิดอย่างเดียวมีความวิตกด้วยราชการต่อไปข้างหน้า

สำเนาเจ้าพระยาภาณุวงศ์ถึงมิสเตอร์บีเอสฮาเมลเผ้าการแทนกงสุลฮอลันดาเรื่องความจีนหยังเทียนเชนนั้นติดเงินเจ้ากลาง ได้บอกแล้วว่าเจ้ากลางเป็นหนี้มากหลายแห่ง จะต้องเลหลังขายของที่บ้านเรือนเอาเงินแบ่งเฉลี่ยใช้เจ้าหนี้ เจ้าหนี้มิใช่แห่งเดียวเป็นสับเยกต์อื่นก็มีมาก เขาก็ทวงอยู่เสมอ ขอให้ไปอีกสักหน่อย

วัน ๒ ฯ ๑๔ ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออก พระยาเจริญเฝ้าเรื่องศาลต่างประเทศ เจ้าพระยาสุรวงศ์เฝ้าแล้วตรัสอยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จขึ้น กรมท่านำมิสเตอร์วิลเลียมเอสลิบบีพ่อค้าอเมริกันเข้ามาเฝ้าไปรเวต พระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร แล้วเสด็จออกทางนี้ พระองค์จิตรเฝ้า สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดชเฝ้า แล้วทรงพระราชหัตถ์หลายฉะบับ แล้วกรมหมื่นพิชิต กรมเทวะ-วงศ์เฝ้า แล้วรับสั่งเรื่องความทหารกับข้าพระองค์จิตรกับกรมหมื่นเทวะวงศ์และกรมพิชิต แล้วเสด็จขึ้น เวลา ๑ ทุ่มเสด็จออก พระอุดมญาณถวายเทศน์ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าอีก รับสั่งเรื่องอะไรต่าง ๆ

๑. รับหนังสือเรื่องราวพระองค์เจ้าจิตรเจริญกล่าวโทษพระยานรรัตน์ และตระลาการว่าพบสำนวนไม่ได้ ให้โจทก์ดู และให้การของจำเลยก็เรียบเรียงเอาเองไม่ถามโดยยุติธรรม ทรงเซ็นว่าให้ตระลาการศาลฎีกาหาตัวพระยานรรัตน์มาถามและจะเป็นอุทธรณ์ได้หรือไม่ จะได้ให้คนอื่นชำระให้สอบดู

๒. พระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ที่ส่งร่างกฎหมายเดินเรือนั้น จะลงเป็นพระราชบัญญัติใหญ่ไม่ควร ด้วยเป็นแต่แนะวิธีเดินเรือเท่านั้นไม่ใช่ลงโทษ ให้เป็นแต่เพียงรับพระบรมราชโองการเท่านั้น และให้ตีพิมพ์ที่บิรัดเลแล้วมาตีพิมพ์ตราโรงหลวง

๓. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์เรื่องอำแดงม่วงทาส กล่าวโทษหลวงสารภัณฑ์นั้น จะตัดก็กลัวโจทก์จำเลยจะไม่ยอม ขอพระราชทานกระแสพระราชดำริ

๔. พระราชหัตถ์ตอบว่ากฎหมายก็มี อำนาจก็มี เมื่อเห็นอย่างไรก็ให้ตัดสินไป แต่ให้ถูกกับกฎหมายแล้วเป็นแล้ว

๕. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่ากงสุลฮอลันดานำเรื่องราวจีนหลีอาสุนว่า นายเปรมขุนด่านไปเก็บเอาดินกระสุนปรายกับพลอยจันทบุรี ๒ ห่อของจีนหลีอาสุนที่แต่งเรือไปค้าขาย ณ ด่านบางบอน และเนื้อความจดหมายพระยาศรีสรราชส่งนายเปรมขุนด่าน และให้การนายเปรม และมีความเห็นว่าพลอยนั้นขุนด่านไม่รู้ ถ้าขุน

ด่านสาบานได้ก็แล้วไป แต่ดินดำนั้นจะโปรดให้ยึดไว้หรือให้คืนไป

๖. พระราชหัตถ์ตอบให้ปรึกษากับเจ้าพระยาสุรวงศ์ตัดสินเสียตามแบบอย่าง

๗. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ถวายว่า พระยาเจริญจดบัญชีคนที่ได้เงินเดือนในศาลต่างประเทศ และไม่ได้เงินเดือนและชี้แจงการความในศาลต่างประเทศ

๘. พระราชหัตถ์ตอบว่า ได้ทรงสั่งให้พระยาเจริญทำบัญชีเสมียนผู้คุมที่ไม่ได้เงินเดือนเข้ามา ให้พระยาเจริญคัดมาแต่ผู้ที่ได้เงินเดือน ให้คัดคนที่ยังไม่ได้มา

๙. หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ นำตราตั้งมิสเตอร์บีเอสมาเป็นกงสุล

๑๐. ตราตั้งมิสเตอร์บีเอสฮาเมนกงสุลเยเนอราลฮอลันดา

๑๑. เจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า กงสุลฮอลันดามีจดหมายส่งฟ้องมิสเตอร์เยคบชุยผู้เข้าส่วนกับนายแย้ม อำแดงศรี ขายสิ่งของให้พระยาอนุรักษ์ใช้ในการหลวง ยังไม่ใช้เงิน ๆ ๖,๙๕๒ บาท ๓ สลึงเฟื้อง ได้ให้พระยาเจริญมีหมายไป พระยาอนุรักษ์ไม่รับหมายบอกป่วยเสีย

๑๒. คำฟ้องมิสเตอร์เยคบชุยล่ามฮอลันดาผู้เข้าหุ้นส่วนกล่าวโทษพระยาอนุรักษ์

๑๓. พระราชหัตถ์ตอบว่า ให้พระยามหาเทพเป็นตระลาการชำระความเจ้าหนี้พระยาอนุรักษ์ ให้ส่งความอำแดงศรีมาที่พระยามหาเทพ

๑๔. พระราชหัตถ์เรื่องเจ้ากลางว่า เธอว่าสิ้นกำลังที่เธอจะจัดการเรื่องเจ้ากลางไม่ตลอด ถ้าถึงกำหนดผัดไม่ได้เงินก็ให้บอกมา ตัวนั้นจะทรงรับมา แต่ที่จะใช้หนี้เป็นธุระของเธอ

หนังสือชินยอดิบัวระเซียว รอตริกิชมินิสเตอร์เอกษตราออกินารีเปลนิปอเตลฉารีกรุงสยามจีนญวน ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่าได้รับตราตั้งมินิสเตอร์กรุงสยามจีนญวน และเขามาถึงเซี่ยงไฮ้แล้ว แต่ยังมีธุระอยู่ถ้าเสร็จธุระจะเข้ามาณกรุงเทพ ฯ ถวายแซมเปนสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และพระบรมวงศานุวงศ์ พระราชหัตถ์ตอบว่าให้ตอบเขาตามเคย และกงสุลฮอลันดาออกวันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๕ พระยาเจริญราชไมตรีถวายบัญชีคนที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนศาลต่างประเทศ

วัน ๑ ๆ ๕ ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ที่วังสมเด็จกรมพระ พอได้ฤกษ์สรงแล้วหม่อมเจ้าจรเข้าอาบน้ำ พระสงฆ์สวดไชยมงคลประโคม ท่านพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ท่านเสนาบดี รดน้ำหม่อมเจ้าจรแล้วพระศรีสุนทรอ่านประกาศ พอเวลาเช้า ๔ โมงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบรมวงศ์ข้าราชการเฝ้าแล้ว พระศรีสุนทรอ่านประกาศ ครั้นประกาศแล้วรับสั่งให้หาหม่อมเจ้าจรเข้าไปหน้าพระที่นั่งโธรน พระราชทานน้ำพระมหาสังข์ พระราชทาน สุพรรณบัตร หม่อมเจ้าจรมีพระนามจารึก

ในพระสุพรรณบัตรว่า พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ พยัคฆนาม และกระดาษเหลืองเขียนสำเนาด้วย ทรงศักดิ นา ๓๐๐๐ แล้วพระราชทานพานทอง คนโททอง แล้วพระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวายครอบต้นไม้ทองเงิน ธูปเทียนทองเงินซอง แล้วเสด็จมาประทับตรัสกับสมเด็จกรมพระว่า ซึ่งพระองค์ตั้งมีนาเพียง ๑๕๐๐ นั้นน้อยนัก ได้โปรดให้เพิ่มขึ้นอีกเป็น ๓๐๐๐ และให้ไปเพิ่มเจ้าที่ตั้งไว้เก่าๆ เสียด้วย แล้วเสด็จขึ้น

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกทรงหนังสือราชการ แล้วพระยาภาสเฝ้ารับสั่งอยู่สักครู่ แล้วกรมพิชิตเฝ้าด้วยเรื่องความมิสก๊อก แล้วพระนายไวยเฝ้า องค์จิตรเฝ้าถวายเรื่องราว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น

หนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ นำเตเลแกรฟหลวงทวีปสยามกิจกงสุลเมืองปีนังบอกด้วยคำวิวาทกันที่เมืองไทร และได้ส่งไปให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ทราบ

คำเตเลแกรฟ หลวงทวีปสยามกิจ

คำแปลเตเลแกรฟ หลวงทวีปสยามกิจว่าตนดูฮุเดนบอกมาว่าเกิดความขัดข้องกับตนกูยะกบ ถ้าไม่ชำระให้ตกลงกันเสียโดยเร็วก็จะมีเหตุแล ข้าพเจ้าจะมีหนังสือมายังท่านว่าวิวาทด้วยเหตุใด

พระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ว่าหลวงทวีปสยามกิจบอกมา

ว่าตนกู้เคมกับตนกู้ยากบ์วิวาทกัน เห็นว่าข่าวนี้ เป็นทางราชการ ถ้าจะนิ่งเสียก็กลัวว่าจะมีผู้อื่นมาสรวม เขาขอให้ระงับ ก็ควรมีข้าหลวงรีบออกไปโดยเร็ว พระยามนตรีไปก็ได้ ถ้าเรือรบที่นอกมีก็ให้ไปเรือเมล์ ไปลงเรือรบที่นอกก็ดี ให้รีบคิดจัดการเสียโดยเร็ว

คำตัดสินเรื่องความนายเนดกับหลวงกันพยุหบาทว์ นายท้วม นายทิม

หนังสือมิสเตอร์แกรซีฟ้องเรื่องเงินกรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์

พระราชหัตถ์ถึงกรมหมื่นนเรศรว่าแกรซียื่นเรื่องราวเรื่องเงิน ให้คิดใช้เขาเสีย ส่งเรื่องราวแกรซีไปด้วย

พระองค์จิตรถวายพระพิเรนทรนัดสืบพะยาน จำเลยไม่มา ได้ไปเตือนพระพิเรนทรๆ ว่าหลวงทวยหาญขัดขวางไว้ไม่ให้นายยังมา ให้ตำรวจไปเอาตัวนายยัง นายยังก็ไม่มา ครั้นจะจับกุมก็เกรงวิวาท เป็นเหลือสติปัญญา ความจึงค้างอยู่ ได้ทูลปรึกษากรมหมื่นพิชิตๆ ว่าเป็นการเหลือสติปัญญาตระลาการ ได้แต่ถวายฎีกาอย่างเดียว

พระราชหัตถ์ถึงพระพิเรนทรว่า ความเรื่องบ่าวจิตรเจริญนั้น เจ้าหมื่นศรีก็ยื่นเรื่องราวไว้ จิตรเจริญก็ยื่นอีก ให้พระพิเรนทรชำระความสาวต้นปลายให้ตลอด ให้ทหารส่งตัวผู้ต้องคดีมาว่ากล่าวกัน ส่งเรื่องราวไปด้วยหมด

พระยามหาเทพยื่นขัดข้องว่าพระยาอนุรักษ์ไม่มาว่าความ ได้

ไปตาม ก็ผัดผ่อน ไปไม่มาว่า ทรงเห็นว่าให้ไป ตรวจดูว่าเจ็บจริงหรือไม่ ถ้าพอเอามาว่าได้ ก็ให้เรียกมา

หลวงสุวรรณภักดี เรื่องทองคำเปลวที่จ่ายด้านวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ได้แต่งคนออกจัดซื้อทองได้เพียงวัน ๔๐,๐๐๐–๕๐,๐๐๐ เท่านั้น จะทำให้มากไปไม่ได้

หลวงสุวรรณ ยื่นบัญชีทอง ที่ จ่าย ให้ นายด้าน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เจ้าพระยาสุรวงศ์ตอบพระราชหัตถ์เรื่องเมืองไทรว่า ซึ่งโปรดให้พระยามนตรีเป็นข้าหลวงไปด้วยเรือเมล์นั้น กลัวจะไม่ทันราชการ เรือแรบบิดอยู่เมืองตรัง คนก็พร้อมแล้ว จะให้พระยามนตรีไปด้วยเรือมุรธาวสิทธิ์สวัสดิ์ถึงสิงคโปร์ ให้บอกไปถึงหลวงมนตรีนิกรโกษาให้เอาเรือแรบบิดมารับที่เกาะหมาก จะขอเรือภิรมย์เร็วจรเชิญท้องตราไปเมืองสงขลา ให้เจ้าพระยาวิเชียรคีรีแต่งคนไปสืบราชการแล้วรีบบอกมา

สำเนาเจ้าพระยาสุรวงศ์ถึงตันซุนโตผู้ว่าการแทนกงสุลสยามสิงคโปร์ ว่าด้วยเรื่องที่กงสุลสยามเมืองปีนังบอก เตเลแกรฟมาที่กงสุลสิงคโปร์รับ

(๑)

วัน ๗ ๆ ๓ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จออกทอดพระเนตรละคร จนเวลาบ่าย

(๑) ตั้งแต่วันจันทร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันศุกรขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๐ ต้นฉะบับขาดหายไป ฯ

๔ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกทอดพระเนตรละคร อีก วันนี้มีเวียนเทียนสมโภชพระเศวตสกนธ์วโรภาส แต่ไม่ได้ เสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าถวายหนังสือหม่อมเจ้าปฤษ ฎางค์ เวลา ๕ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

รับหนังสือหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ นายเสน่ห์บอกระยะทางว่าได้ ไปจากสิงคโปร์ณวัน ขึ้น ๑๐ ค่ำเดือน ๘ ไปด้วยเรือเมล์ฝรั่งเศส

หนังสือสำหรับตัวมองซวยกงมาแต่เมืองผาปูน

หนังสือพระองค์ดิศว่าด้วยการ ที่ จะ ตั้ง นอน คอมมิชชัน ออฟ ฟิซเซอร์และแอตติงกอปราล และขอตั้งสกูลสอนหนังสือ สอน เลขทหาร

ข้อบังคับในการที่จะตั้งนอนคอมมิชชันออฟฟิซเซอร์

วัน ๑ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกทอดพระเนตรละคร จนเวลา บ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเสด็จออกทอดพระเนตรละคร อีก ครั้นเสด็จถึงโรงละครทรงได้กลิ่นสุราแล้วรับสั่งให้ตรวจ ได้ ความว่านายดีสารวัตรกรมภูษามาลาที่เชิญเครื่องสูงกินสุราเมา จึง มีพระบรมราชโองการให้กรมพระตำรวจลงพระราชอาญา ๓๐ ที จำ ไว้เดือน ๑ แล้วทอดพระเนตรละครอยู่จนเวลา ๒ ยามเศษ มีพระ

บรมราชโองการให้หลวงรักษาราชหิรัญ เอาเงินมาพระราชทานรางวัลเจ้าพระยามหินทร์ ๑๐ ชั่ง แล้วเสด็จขึ้น

มีพระราชหัตถ์ถึงกรมขุนเจริญ พระราชทานพรในการทำบุญวันประสูติครบรอบ ๕๔ และพระราชทานรางวัลเงินอย่างเช่นเคยมาทุกปี

วัน ๒ ๕ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเลี้ยงพระสงฆ์ที่พระที่นั่งพุทธมนเทียร ๑๐ รูป วันสิ้นพระชนม์กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ ไม่ได้เสด็จออก เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระยานรรัตน์ พระยามหามนตรีเฝ้าแล้ว กรมภูธเรศ กรมพิชิต พระศรีสุนทรเฝ้า แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกขุนนาง พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองจันทบุรี ส่งเงินส่วยแล้ว พระนรินทร์นำนายไชยขรรค์ ซึ่งกลับจากเมืองตะวันตกเฝ้าแล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางพุทธมนเทียร พระสงฆ์มีหม่อมเจ้าพระอรุณและฐานาอันดับสวดมนต์แล้ว สดับปกรณ์ แล้วพระอริยมุนีถวายเทศน์ เวลา ๒ ทุ่มเศษเทศน์จบ ทรงแจกเงินแล้วเสด็จขึ้น

พระยาพิพัฒน์ถวายบัญชีคนตายด้วยอหิวาตกโรค เมืองนครชัยศรี พนัศนิคม เมืองชลบุรี ๓ เมือง....ฉะบับ

วัน ๓ ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระยานานาเฝ้าแล้ว เสด็จประทับพระเก้าอี้ทรงพระอักษรแล้วทรงใบสั่ง แล้วพระองค์เจ้าดิศวรกุมารเฝ้าถวายหนังสือ....ฉะบับ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าเรื่องมองซวยกง แล้วสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดชเฝ้าเรื่องโปสต์ แล้วพระยาโชฎึกเข้ามาเฝ้าถวายหนังสือจีนแล้วเสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์อ่านบอกเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องพลับพลาที่ทำรับเสด็จ แล้วพระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองจันทบุรี จางวางกองส่วยรงตาย แล้วพระยารองเมืองถวายหนังสือคำลูกขุนปรึกษาโทษอื่อยู่ แล้วเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำสมเด็จพระพุทธถวายเทศน์

หนังสือ พระองค์ ดิศ นำ เรื่อง ราว หม่อมราชวงศ์ ตั้ว ว่าพระยาอินทราธิบดีเอาตัวไปขังตรางเร่งเงิน ได้ให้ตระลาการไปว่ากล่าวกับพระยารองเมืองว่าผิดกฎหมาย ที่พระยารองเมืองจะตัดสิน พระยารองเมืองไม่ยอมให้

เรื่องราวหม่อมราชวงศ์ตั้วว่าอำแดงเสงี่ยมกับพวกช่วยกันจับตัวไปส่ง ว่ารับประกันทาสส่งให้พระยารองเมือง ๆ เอาขังตรางไว้ ได้ร้องว่าเป็นหม่อมราชวงศ์ ให้ส่งไปยังกรมขุนบดินทร์ พระยารองเมืองไม่ส่ง พระองค์ดิศให้ขอมาว่ากล่าวก็ไม่ยอมเป็นความยากแค้นนัก

หนังสือมิสเตอร์ บีลเครฟ มีถึงกรมท่าเล่าเรื่องความเจ้าเชียงใหม่กับมิสก๊อกที่สมเด็จกรมพระตัดสินว่า เป็นการเหมือนโปรเตสต์ เป็นหนังสืออังกฤษ

สำเนาคำแปลหนังสือมิสเตอร์ บีลเครฟ เขาแปลของเขามา

คำแปลหนังสือมิสเตอร์ บีลเครฟ แปลในออฟฟิศ

หนังสือพระยามหาเทพ ว่าหมอไปตรวรดูโรค พระยาอนุรักษ์ว่าไม่เห็นเป็นอะไรมาก หมายจะมาก็คงได้ ทรงเซ็นว่าหมอตรวจว่ามาได้ ก็ให้เอามา

สำเนาหนังสือบีเอสฮาเมล ถึงกรมท่า เร่งรัดเรื่องความพระยาอนุรักษ์ฯ

วัน ๔ ฯ ๑๐ ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออกทรงหนังสือราชการแล้ว เจ้าพระยาภาณุวงศ์เข้ามาเฝ้า รับสั่งด้วยเรื่องมิสเตอร์กอกซ์มองซวยกง และเรื่องขุนนางจีนมาแต่กวางตุ้ง จนเวลาบ่าย ๔ โมงเศษกลับไป แล้วเสด็จเข้ามาในออฟฟิศ หลวงรัฐยาธิบาลบัญชาเข้ามาเฝ้าถวายตัวอย่างเสื่อโปลิศที่พระยาราชรองเมืองทำ และที่พระยาราชรองเมืองทำการบิดพลิ้ว ว่ากล่าวต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับเข้าไปประทับพระเก้าอี้ พระยาเทพเฝ้า แล้วรับสั่งให้พระยาเทพไปราช

บุรีเชิญพระราชหัตถเลขาและคอเรศปอนเดนส์ เรื่องมองซวยกง ไปชี้แจง และปรึกษาสมเด็จเจ้าพระยา แล้วทรงพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วเสด็จขึ้น

ทรงพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จเจ้าพระยาว่าด้วยมิสก๊อก ฟ้องว่ามองไข่แพ้ความ ได้เสียเงินให้บ้างแล้ว เงินไม่พอ มองซวยกงแพ้ความมองไข่ เจ้าเชียงใหม่เก็บทรัพย์มาไม่ให้มองไข่ พระยาเจริญ พระยาเทพประชุนชำระที่เชียงใหม่ นัดลงมาสืบกรุงเทพฯ แต่ว่าเจ้าเชียงใหม่รับคำกงสุลอังกฤษขึ้นไปเก็บทรัพย์ก็ได้ความจริงกงสุลได้พูดจริง แต่เจ้าเชียงใหม่ไม่ได้หนังสืออำนาจจึงไม่ได้ริบสมบัติ กงสุลอังกฤษเร่งมา สมเด็จกรมพระจึงตัดสินว่า เจ้าเชียงใหม่เก็บทรัพย์มาก็ให้ใช้เขา เมื่อไม่ได้เก็บก็ให้ร้องฟ้อง ส่งคำตัดสินไปเมืองเชียงใหม่ เจ้าเชียงใหม่ส่งเงินและตัวมองซวยกงให้ถ้อยคำว่าเป็นสับเยกต์อังกฤษ และเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้ริบทรัพย์ของตัว ว่าตัวไม่แพ้ความ มองไข่จึงมีหนังสือไปถามเหตุ กงสุลตอบมาไม่พูดตามความ จะเอาแต่ตามคำตัดสินเก่า ภายหลังจึงมีหนังสือมาถึงท่านกรมท่า เป็นเหมือนโปรเตสต์ ดีร้ายจะบอกไปนอก และเรื่องจีนกวางตุ้ง แต่งขุนนางเข้ามาประกาศว่าฮองไทเฮาสวรรคตและเตือนให้ไปจิ้มก้อง เจ้าพระยาภาณุวงศ์ได้โต้ตอบกัน ขอสติบัญญาบ้าง และส่งคอเรสปอนเดนส์ออกไปด้วย

วัน ๕ ๚ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จออกทางประตูพรหม เสด็จประทับท่าราชวรดิฐ เสด็จลงเรือพระที่นั่งเวสาตรีออกจากท่าราชวรดิฐ เสด็จประพาสทางชลมารค ทรงพระอักษรกับหมอเกาแวนไป พอถึงพระสมุทรเจดีย์หยุดเรือพระที่นั่ง ให้ส่งเทียนไปบูชา แล้วกรมพระราชวังมาเฝ้าที่เรือพระที่นั่ง แล้วเสด็จกลับไป ออกเรือพระที่นั่งไปถึงทุ่นนอกแล้วกลับเรือพระที่นั่ง เวลาทุ่มเศษเสด็จขึ้น

ทรงพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ว่าด้วยเรื่องความมิสก๊อกกับมองซวยกงนั้น ถ้าเจ้าพระยาภาณุวงศ์พูดกับกงสุลอังกฤษไม่ตกลงกันแล้ว จะต้องตั้งเจ้าปฤษฎางค์เป็นชาเยดาเฟร์ ไม่มีตราตั้งหลวง มีแต่หนังสือกรมท่า ได้คัดแบบหนังสือตราตั้งจากดิโปลมาติกได้ ก็ส่งมาให้พอจะได้ดูเป็นแบบ

วัน ๖ ๚ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออก ขรัวหยาเฝ้าถวายหนังสือพระยาสุรพลพิพิธ พระยารัตนโกษาเฝ้า พระดิฐการภักดีเฝ้าถวายหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ และริโปตความ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เฝ้าเรื่องโปลต์ออฟฟิศ

เสด็จออกขุนนาง พระยาศรีอ่านบอกเมืองพิษณุโลกเรื่องผู้ร้าย

เสด็จขึ้น กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เรื่องร่างตอบกงสุลอังกฤษ แล้วทรงพระราชหัตถ์ตอบเจ้าพระยาภาณุวงศ์ แล้วรับสั่งด้วยราชการและอื่น ๆ กับกรมหมื่นเทวะวงศ์ จนเวลายามหนึ่งเสด็จขึ้น

๑. รับหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า เวลาวานนี้ ๔ โมงเช้า ขุนนางจีนที่เข้ามานั้นมาหา ได้พูดจากันตามธรรมเนียม หาได้ว่าสิ่งใดไม่ แล้วกลับไป

๒. มีพระราชหัตถ์เลขาตอบเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า จีนนั้นไม่ยอมให้เฝ้า ประเพณีแต่ก่อนก็ไม่มีปรากฏว่า ขุนนางจีนคนใดเฝ้า

๓. รับหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ส่งร่างตอบมิสเตอร์บีลเครฟมา และคิดเห็นว่าหนังสือที่เขามีมาและตอบไป เขาคงส่งไปถึงคอเวอนเมนต์จึงได้แต่งเป็นความยาว คิดว่าคอเวอนเมนต์จะได้ทราบความที่เถียงกันง่าย

๔. ร่างตอบนั้นคืนกลับไป ไม่ได้คัดไว้

๕. พระราชหัตถ์ตอบเจ้าพระยาภาณุวงศ์ เรื่องร่างตอบกงสุลอังกฤษว่า ความข้างต้นยังคลาดเคลื่อนอยู่ ได้โปรดให้สมเด็จส่งคอเรศปอนเดนส์ไปให้โดยเร็ว และหนังสือภาษาไทย อังกฤษที่มิสเตอร์บีลเครฟมีมา ยังผิดกันอยู่มาก ถ้าจะตอบตามไทยความจะเลี่ยงกันไปมากเสียเปรียบด้วย เขาลงชื่อในภาษาอังกฤษให้แปลเสียฉะบับ ๑ และชมว่าแปลความดี

๖. รับหนังสือพระยาโชฎึก พระสวัสดิ์ แปลหนังสือจงตึกเมืองกวางตุ้ง เมืองกังไสยฉะบับ ๑

๗. รับหนังสือพระยาโชฎึก พระสวัสดิ์ แปลหนังสือเซงเชียงเป็นที่ฮองติดไต้หูเจียดหยงปูเจงไซซิเกงและเกียยี่ขิบเป็นพนักงานรับราชทูต ฉะบับ ๑

๘. หนังสือขรัวหยาถวาย หนังสือพระยาสุรพลพิพิธชี้แจงความ และเหตุที่พระยายุทธการโกศลและพระยาเกไดสวรินทร์กระทำการต่าง ๆ และดัดแปลงธรรมเนียมใหม่แต่ลำพังใจ และข้อที่บาดหมางกันกับพระยาสุรพล

บัญชีเงินภาษีอากรหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหม ๒ ฉะบับ เจ้าพระยาสุรวงศ์ ให้หลวงจำนงพลภักดีถวาย

หนังสือ ตองเฮง เอี่ยม มองเหม็ง ยี่ ร้องกล่าวโทษจีนติด จีนเฉียว จีนจังว่า ทำอั้งยี่ และกระทำการข่มเหงราษฎรต่าง ๆ

วัน ๑ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๓

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกทรงประเคนที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ แล้วเสด็จขึ้น พราหมณ์เวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูปตามเคย

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงหนังสือราชการ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าทรงฎีกาแล้วเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายเทศนามงคลวิเศษ จบแล้วเสด็จมาประทับตรัสกับสมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช แล้วเสด็จขึ้น

รับหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ถวายสำเนาหนังสือพระยาสยามธุรพาห์ บอกข่าวราชการเมืองลอนดอน

สำเนาหนังสือพระสยามธุรานุรักษ์บอกข่าวราชการต่างประเทศ

สำเนามองซิเออร์รูเดียบอกข่าวราชการต่างประเทศ

(๑)

วัน ๖ ฯ ๘ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จออก พระยานรรัตน์เฝ้า แล้วทรงร่างแมมมอแรนกับเรื่องจีน เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทอดพระเนตรงานแล้วเสด็จขึ้น

วัน ๗ ฯ ๘ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมง เสด็จออก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยาภาสเฝ้า ทรงเรื่องต่างๆ มีเรื่องจีนเป็นต้น แล้วทรงร่างแมมมอแรนดัม จนเวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จขึ้น บ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกทรงพระราชหัตถ์ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินประทับท่าราชวรดิฐ ทรงเรือพระที่นั่งเก๋งไปประทับที่จวนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ทรงถามถึงการที่ป่วยล้มนั้นเดินไม่ถนัด ลุกนั่งไม่ใคร่ไหว ประทับตรัสด้วยราชการต่างๆ จนเวลา ๒ ทุ่ม

(๑) ตั้งแต่วันจันทร์ แรม ๔ ค่ำ ถึงวันพฤหัสบดี แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ต้นฉะบับขาดหายไป ฯ

เศษเสด็จกลับประทับท่าราชวรดิฐ ทรงพระราชยานเสด็จไปประทับ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระมงคลเทพถวายศีลแล้ว พระสงฆ์ ๕ รูป สวดเสดาะ พระเคราะห์ในพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนนมัสการที่ต่าง ๆ ตามเคย และที่บูชานพเคราะห์แล้ว เสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

ทรงพระราชหัตถ์ ที่ ๑๘๙/ ถึงกรมภูธเรศ พระยารองเมือง พระเทพผลู ให้จัดคนชรามารับพระราชทานเงินแจกในการเฉลิมพระชนมพรรษา รวม ๑๐,๒๒๗ คน เท่ากับวันพระชนมพรรษา

วัน ๑ ๑๐ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลา ๔ โมงเช้าเสด็จออก สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นพิชิต พระยาภาส เฝ้าเรื่องสีปช แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าอีก เวลาเที่ยงเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออกทรงจัดพระที่นั่งไพศาลแล้ว เสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สวดเสดาะ ๕ รูป พระประสิทธิ์ศีลคุณถวายศีลแล้ว โหรบูชาอย่างเช่นวันก่อน แล้วเสด็จพระที่นั่งอมรินทร ทรงประเคนผ้าไตรพระสงฆ์ คณะมหานิกาย ๓๐ รูป พระสงฆ์ครองผ้าแล้ว พระธรรมวโรดมถวายศีล แล้วเจริญพระพุทธมนต์ เวลายามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๒ ๆ ๑๑ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระธรรมวโรดมถวายศีลแล้ว พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์คืนนั้นถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน แล้วทรงถวายไทยธรรมต่าง ๆ พระสงฆ์ถวายยถา สัพพียัสมึปเทเส ยานี อติเรก ภวตุสัพพ ถวายพระพรลา พระยาจ่าแสนกลับมาจากเมืองตาก เข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ทรงด้วยข้อราชการต่าง ๆ แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกในออฟฟิศ กรมหมื่นพิชิตพระยาภาส เฝ้าเรื่องสีปัช ทรงพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ร. ที่ ๑๘๓/๔๓ เรื่องหมอเดนมาร์ค ฟ้องพระยาสมุทร ว่าด้วยติดเงินค่ารักษาตัว พระยาสมุทรและภรรยาที่ตายให้ชำระว่ากล่าวเสียเพราะเป็นการเล็กน้อย พระยารัตนโกษาเฝ้าถวายตลับประดับเพ็ชร ทับทิม สองเถา ๆ ละ ๓ ใบ ทรงเซ็นตั๋วพระราชทานเงินค่าทอง ค่าเพ็ชร ทับทิม ทำตลับและบ้วนพระโอษฐ์ ๒ ใบ เป็นเงิน ๕๔ ชั่ง ๒๐ บาท ๒๐ อัฐ ตั๋วที่ ๘๕๖ แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระพิมลธรรมถวายเทศนามงคลสูตรกัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงถวายผ้าไตร แล้วทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการและที่ต่าง ๆ แล้วพระสงฆ์ ๕ รูป มีพระคุณาจาริยวัตรเป็นประธาน เจริญพระ

พุทธมนต์ เสดาะพระเคราะห์ในพระอุโบสถ แล้วเสด็จกลับมาประทับที่เก๋งวรสภาภิรมย์ พระครูฐานาฝ่ายอานามนิกาย ถวายผ้าซิ่วถวายไชยมงคล เจ้าภาษีนายอากร ขุนนางจีน ถวายกิมอวยและเครื่องต่าง ๆ ตามประเพณีของเขา แล้วเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระสงฆ์วัดราชประดิษฐ์ ๕ รูป มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธาน รับพระราชทานผ้าไตรสลับแพรแล้วสวดเสดาะ โหรบูชาอย่างเช่นเคยมีมาทุกปี เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๓ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๒

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จออกที่พระที่นั่งไพศาล เจ้าพนักงานนำสมเด็จพระพุทธโฆษา ฐานา ๔ รูป เข้าไปทรงจุดเทียนนมัสการ สมเด็จพระพุทธถวายศีลแล้วสวดถวายพระพรแล้วทรงประเคนพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายไปเลี้ยงพระที่สวดเสดาะวันละ ๕ รูป มารวมฉันวันนี้ ๑๕ รูปที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วทรงจุดเทียนสังเวยเทวดา พระศรีสุนทรอ่านประกาศบูชาเทวดา พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้วทรงประเคนพระสงฆ์ ถวายยถา สัพพี ยานี อัตตโตเว อติเรก สัพพพุทธา พวตุสัพพ พระพรลากลับ แล้วเสด็จขึ้น เวลา

บ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก สมเด็จ พระวันรัต ถวาย เทศนา รัตนสูตรกัณฑ์ ๑ แล้ว เสด็จออกทรงแจกทานคนชรา ๒๐๐ คนที่เก๋งวรสภาภิรมย์ แล้วมิสเตอร์มาตินเผ้าถวายพระรูปที่ทรงถ่าย แล้วเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการณที่ต่าง ๆ แล้ว สมเด็จ พระวันรัตถวายศีล ขุนมหาสิทธิอ่านประกาศ และ เรื่อง รัตนพิมพวงศ์ แล้ว เสด็จกลับ ประทับ พระที่นั่งอมรินทร์ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ แล้วทรงประเคนผ้าไตรสลับแพร พระสงฆ์คณะธรรมยุติกา ๖๐ รูป ครั้นพระสงฆ์ครองผ้าแล้ว กรมพระปวเรศถวายศีล พระอริยขัดตำนาน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ มหาสมัยสูตร สัตตปริตร เวลายามเศษเสด็จขึ้นเสด็จออกพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร แล้ว กรมพระราชวังบวร พระบรมวงศานุวงศ์เข้ามา มีการเลี้ยงอย่างเช่นปีก่อน ๆ มาแล้ว กรมพระราชวัง ถวายพระพร แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสีปช เวลา ๒ ยามเลิก

วัน ๔ ฯ ๑๓ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร์ พระสงฆ์ ๖๐ รูปพร้อมกัน พอได้พระฤกษ์เช้าโมงกับ ๔๒ นาฑี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าสู่ที่สรง พระมุรธาภิเษก พระสงฆ์ถวายไชยมงคล

เจ้าพนักงานประโคมพิณพาทย์แตรสังข์ กรมพระปวเรศถวายน้ำพระพุทธมนต์ พราหมณ์ถวายน้ำกลศสังข์ แล้วเสด็จเข้ามาประทับที่พระที่นั่งอมรินทร์ พระสงฆ์ ๖๐ รูป รับพระราชทานฉันแล้ว ทรงถวายไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอติเรก ภวตุสัพพ พระพรลาถลับ แล้วเสด็จขึ้น เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประทับในพระอุโบสถ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถ บอกพระอุโบสถตามอย่างเช่นวันถือน้ำพระพิพัฒน์แต่ก่อนมาแล้ว พระมหาราชครูพิธีว่ามนต์แช่งน้ำภาษาพราหมณ์ แล้วพระศรีสุนทรอ่านแช่งน้ำภาษาสยาม แล้วพระสิทธิไชยเชิญพระแสงลงจุ่มในหม้อน้ำ พระสงฆ์สวดคาถาสำหรับพระราชพิธี กรมพระอาลักษณ์แจกคำสาบานให้ข้าราชการอ่านแล้ว พราหมณ์และสนมเชิญน้ำทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงหน้าปรำมิวเซียม พระสวัสดิ์พาขุนนางจีนเฝ้า แล้วเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง เปลื้องเครื่องทรงฉลองพระองค์เต็มยศทหารพระภูษาสีสรวม ฉลองพระองค์ครุย พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการสรวมเสื้อเยียรบับสี นุ่งผ้าม่วงสี สรวมเสื้อครุยพร้อมกันถวายบังคมพระบรมอัฏฐิหน้าสนามจันทร์ตามเช่นเคยมาทุกปี แล้วเสด็จขึ้น ข้าราชการเปลื้องเสื้อครุยแล้วเข้าไปคอยเฝ้าในพระที่นั่ง

อมรินทร์ เวลาเที่ยงเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับพระที่นั่งโธรน พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยกงสุลต่างประเทศเฝ้าแล้ว กรมหลวงวรศักดาถวายพระพรแทนพระบรมวงศานุวงศ์ แล้วเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ถวายพระพรแทนขุนนางข้าราชการ แล้วมิสเตอร์บีลเครฟเอเยนต์กงสุลเยเนอราลอังกฤษ ถวายพระพรแทนกงสุลต่างประเทศทั้งปวง แล้วทรงสิปช์พระราชทานพรตอบ แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่ายเสด็จออกพระราชทานผ้าและเงินข้าราชการข้างในข้างหน้า ๒๔ คน แล้วหม่อมเจ้าพระอรุณถวายเทศนาเมตตสูตรกัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จออกแจกทานคนชราที่เก๋งวรสภาภิรมย์ ๒๐๐ คน แล้วเสด็จไปประทับท่าราชวรดิฐ เสด็จทรงเรือกลไฟอาเลกซันดราทอดพระเนตรข้าราชการราษฎรพ่อค้านายห้างจุดโคมไฟฉลองพระเดชพระคุณตามลำแม่น้ำ แล้วเสด็จประทับบ้านเจ้าพระยาภาณุวงศ์ แล้วเสด็จขึ้นบนเรือนที่มีป่วล แล้วเสด็จกลับเข้าพระบรมมหาราชวัง แล้วเสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมเด็จพระวันรัตถวายศีลแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งทอดพระเนตรข้าราชการราษฎรพ่อค้านายห้างจุดโคมไฟตามสถลมารค ฯ

๑๒ ก.ย. ๒๔๒๔

วัน ๕ ฯ ๑๔ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า เสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงประเคน

โถเข้ากระยาคู ข้าราชการ โถเจ้าพระยาพลเทพ เป็นโถทรงประเคน พระสงฆ์ รับพระราชทาน ฉันแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ท่านเสนาบดี เข้ามาประชุมปรึกษาราชการเรื่องจีนในพระที่นั่ง ผู้ที่มาประชุมนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อย ๑ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ เจ้าพระยาพลเทพ ๑ เจ้าพระยามหินทร์ ๑ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ๑ ครั้นประชุมเสร็จแล้ว เวลาบ่ายเสด็จลงทรงแจกทานข้างใน ๒๐๐ แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ถวายเทศนาเทวดาอุทิศกัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จออกเก๋งวรสภาภิรมย์ ทรงแจกเหรียญเงินกับดิโปลมาพระราชทานผู้ซึ่งตั้งโรงรักษาอหิวาตกโรค แล้วทรงแจกทานคนแก่ ๒๐๐ แล้วเสด็จขึ้น เวลาค่ำเสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สวดมนต์พระราชพิธีสารท พออ่านประกาศหมดแล้วก็เสด็จขึ้น

วัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ๑๕ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงประเคนโถเข้ากระยาคู โถสมเด็จกรมพระเป็นโถทรงประเคน ๆ แล้ว พระราชทานเหรียญ รางวัลใน การ รักษา อหิวาตกโรคแก่ผู้ซึ่งยังไม่ได้รับพระราชทานแต่เวลาวานนี้ แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่ายมิสเตอร์อาลบาสเตอเฝ้า เวลาค่ำเสด็จ ออก พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระสงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว เสด็จ พระราชดำเนินไป ประทับณโรงพิธีกวนเขาทิพย์ปายาส แล้วเสด็จขึ้น

วัน ๗ ๆ ๑ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออกทรงประเคนโถเข้ากระยาคู แล้วเสด็จออกขุนนางบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนั้น พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองนนทบุรี เมืองสมุทรสาคร ทำการเฉลิมพระชนมพรรษา แล้วเสด็จขึ้น สมเด็จกรมพระ สมเด็จกรมหลวงพระองค์น้อย กรมหมื่นพิชิต พระองค์เจ้าวรวรรณ พระยาภาส เอานกพิลาปอย่างเปาเตอร์ มาทูลเกล้า ฯ ถวายทอดพระเนตร สมเด็จกรมหลวงพระองค์น้อย ถวายนกเปาเตอร์คู่ ๑ มีลูก ๒ ตัว กรมพิชิตถวายคู่ ๑ พระยาไชยสุรินทร์เฝ้าถวายรายค่าเช่าตึกวัดประยูรวงศ์ มีพระราชหัตถเลขาสั่งให้เฉลี่ยฉะบับ ๑ ร.ที่/๔๓ กับให้ยกส่วนที่ ๓๒ ของ สมเด็จ พระนางเจ้า สุนันทา กุมารีรัตน์ ไป เปลี่ยน พระราชทานพระองค์เจ้าไชยันตมงคล แล้วมีพระราชหัตถ์ ร.ที่/๔๓ ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ เรื่องกงสุลอเมริกันบอกว่าคอเวอนเมนต์อเมริกันส่งขึ้นอินชิสเตอกับเหรียญมารางวัลรายาอะไร ชื่อเรียกรัว ๆ ให้สืบที่กลาโหมเสีย แล้วมีพระราชหัตถ์ ตอบขอบใจหมอดินไปฉะบับ ๑ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา แล้วเสด็จขึ้น

วัน ๑ ๒ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

ทรงพระอักษรแล้วทอดพระเนตรนกพิลาปแยกโคไปน์ต่าง ๆ แล้วสมเด็จกรมพระเฝ้าเรื่องต่าง ๆ พระราชทานสมุดเรื่องความหลวงวารีไป กับถวายลิงเผือกตัว ๑ เหลืองทั่วตัวเป็นเหมพรรณพานรได้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์เฝ้าถวายร่างตอบจีนถึงจงตั๊กเมืองกวางตุ้ง ว่าด้วยรับคำประกาศฉะบับ ๑ ถึงปุนกัง ว่าด้วยรับคำประกาศและเสียใจที่ไม่ยอมให้ไปก้องทางเทียนจิ๋นฉะบับ ๑ ทรงเซ็นตั๋วเงินยืมนำเบอร์ ๒๙-๓๐-๓๑-๓๒ พระราชทานทูลกระหม่อมพระองค์น้อย เซ็นหนังสือทูลกระหม่อมพระองค์ใหญ่ ว่าด้วยจีนพวกงิ้วฆ่านายพินทหารตาย ให้พระยามหามนตรีรับความชำระ แล้วเสด็จขึ้น ค่ำทรงธรรม พระพิมลธรรมถวายเทศนากัณฑ์ ๑ แล้วเสด็จขึ้น

วัน ๓ ๔ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จออก กรมหมื่นพิชิตเฝ้าทรงทอดพระเนตรนกพิลาป และทรงหนังสือราชการต่าง ๆ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์เข้ามาเฝ้า แล้วเสด็จขึ้นเสวย แล้วเสด็จออกทอดพระเนตรทำกรงนก และอื่น ๆ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์อ่านบอกเมืองเพ็ชรบุรี บอกน้ำฝนต้นข้าว และพระราชทานเหรียญรางวัลในการตั้งโรงรักษา

อหิวาตกโรคแก่ขุนศรีสุพรรณ แล้วเสด็จขึ้น วันนี้สวดมนต์คเชนทรัศวสนาน ไม่ได้เสด็จออก

มีพระราชหัตถที่ ๕๘ ถึงมิสเตอร์อาลบาสเตอให้เป็นผู้ดูแลสวนสราญรมย์

วัน ๔ ๆ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วกรมหลวงภาณุพันธุเฝ้าอีกแล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่ายเสด็จออก เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จออก ทอดพระเนตร แห่คเชนทรสนาน แล้วเสด็จขึ้น เสด็จออกทางพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร พระพิมลธรรม ถวายเทศน์ เสด็จขึ้น

วัน ๕ ๆ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จออกพระเฉลียง แล้วเสด็จในออฟฟิศพระไชยยศเฝ้า พระนายไวยเฝ้าถวายแผนที่ที่โรงเอกส์ฮิบิเชน แล้วพระอมรเฝ้า เสด็จขึ้นออกพระเฉลียง สมเด็จกรมหลวงพระองค์น้อยเฝ้า แล้วพระยาภาสเฝ้า

วัน ๗ ๆ ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าที่พระเฉลียงแล้ว เวลา

บ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จออก พระองค์วรรัตน์เฝ้าถวายกำหนดฤกษ์รับกรม แล้วพระราชทานหนังสือสำคัญ แล้วหม่อมเจ้าจันตรีเฝ้าถวายลายกรอบมุกแล้ว พระองค์ฉายเฉิดเฝ้าถวายทรงปิดทองหนังสือ แล้วเสด็จวัดพระศรีรัตนศาสดารามทอดพระเนตรพระพุทธรูปพระพุทธยอดฟ้า พระพุทธเลิศหล้า ที่รอลงจะซ่อม เวลาย่ำค่ำเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

วัน ๒ ฯ ๑๐/๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จออก สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าที่พระเฉลียง เวลาบ่ายโมงเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จออก ทอดพระเนตรนกพิลาปที่เฉลียง พระยาภาสเฝ้า เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จออกขุนนาง พระยาศรีอำแมอกน้ำฝนต้นข้าวเมืองนครนายก แล้วเสด็จขึ้น

เวลาย่ำค่ำกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วทรงธรรม พระพิมลธรรมถวายเทศน์

(๑)

วัน ๓ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออกทอดพระเนตรนกคร ๑ แล้วเสด็จขึ้น เวลาเที่ยงเศษเสด็จออก ขรัวเซนอาลีเฝ้าด้วยเรื่องพระยาสุรพลพิพิธ

---

(๑) ตั้งแต่วันอังคารขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันจันทร์ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ ต้นฉะบับขาดหายไป ฯ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อยเฝ้าด้วยเรื่องโทรเลข แล้วทรงใบสั่งจ่ายเงินอยู่จนเวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จขึ้น บ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อยเฝ้าถวายแผนที่โรงทองและที่อื่น ๆ พระวุฒิการบดีเฝ้าเรื่องจะมีเทศน์มหาชาติ และเรื่องพระและอื่น ๆ พระยาเทพประชุนเฝ้า พระราชทานเรื่องความแขกนรดินซึ่งเป็นชู้กับตนกู่อีตำพระยาเดได และถูกฆ่าตายที่เมืองไทรบุรีนั้นให้ดู กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยาภาสเฝ้า เวลาบ่าย ๕ โมงเศษออกขุนนาง ไม่มีราชการอันใด รับสั่งถามพระยาวิเศษด้วยเรื่องความจีนติบาท หลวงพระยาวิเศษกราบบังคมทูลว่าค้างอยู่ที่ในสัตย์จริง ทรงพระราชดำริว่าขุนหลวงพระไกรศรี สติฟั่นเฟือนใกล้จะเสียจริต จะต้องมีผู้ช่วยทำจึงจะได้ แต่ยังไม่ตกลง เป็นผู้ไม่ตกลงเป็นผู้ใด เวลาค่ำเสด็จขึ้น พระราชทานเทียนไชยให้พระเจ้าลูกเธอไป ทรงจุด ที่เสาโคมไชยพระราชพิธีจองเปรียง นั้น พระมหาราชครูพิธีเฝ้าถวายน้ำสังข์พิธีแล้วเสด็จขึ้น มีพระราชหัตถ์เลขา ร. ที่ ๒๓๐/๔๓ ฉะบับ๑ รับหนังสือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ส่งสำเนาพระยาสยามธุรพาห์ เรื่องหม่อมใหญ่สุวพรรณใน พระองค์สาย ฉะบับ ๑ บอก ข่าว ต่าง ประเทศฉะบับ๑ พระสยามธุรานุรักษ์ข่าวต่างประเทศและเรื่องตราฝรั่งเศสและกงสุลฝรั่งเศสที่จะเข้ามาเมืองไทยฉะบับ ๑ สมเด็จกรมพระนำร่างถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ เรื่องเมืองเชียงใหม่ฉะบับ ๑

วัน ๔ ๆ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๐

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกทอดพระเนตรนก และทรงคิดจำนวนผู้ที่จะได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าปีนี้ และทรงร่างหนังสือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย มีไปที่กรมท่า แล้วกรมหมื่นประจักษ์เฝ้าขอรับพระราชทานเงินล่วงหน้าทำประตูพิมานไชยศรี ๑๐ ชั่งพระราชทานตั๋วยืมนำเบอร์ ๓๖ เที่ยงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก สมเด็จกรมพระเฝ้าทรงด้วยเรื่องโคลงรามเกียรติ์ที่จะจารึกศิลาติดที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเรื่องพระราชพิธีฉัตรมงคล ที่จะแปลงบทฉันท์กล่อมพระที่นั่งต่าง ๆ ให้ยกพระเกียรติยศ ใน พระบาท สมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย และเรื่องความนรดินตายที่กลามุดาตายเมืองไทรบุรีนั้น และเรื่องสมในที่เป็นความเกี่ยวข้องกรมพระนครบาลที่ทรงสั่งไปให้กรมภูธเรศว่า เพราะยังไม่มีอธิบดีในกรมวังนั้น และเรื่องผู้ที่จะมาช่วยราชการในตำแหน่งที่พระไกรศรีนั้น เห็นว่าหลวงรัตนสมบัติพอจะฉลองพระเดชพระคุณได้และตำแหน่งต่าง ๆ ต่อไป และผู้ซึ่งจะได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าในปีนี้ พระยาอภัยรณฤทธิ์เฝ้าถวายขัดข้องความอำแดงพลับกับท้าวเลื่อนฉะบับ ๑ พระองค์เจ้าดิศวรกุมารเฝ้าถวายโคมอ่านหนังสืออย่างนิเกอลโคม ๑ และถวายเรื่องราวทหารฉะบับ ๑ ทรงใบสั่งฉะบับ ๑ เวลาค่ำเสด็จขึ้น

เวลา ๒ ทุ่มเสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลปีนี้ เพิ่มคำประกาศซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทรงแต่งเป็นร่ายพระศรีสุนทรโวหารอ่านก่อนพระสวดมนต์ ๆ จบแล้ว เสด็จขึ้น

วัน ๕ ๑๑ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททรงประเคนพระสงฆ์ รับพระราชทานฉัน แล้วพราหมณ์อ่านฉันท์กล่อมตามเคย เวียนเทียน แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออกทรงพระราชยานไปประทับท่าราชวรดิฐ เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งกราบไปประทับที่วังพระประพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ ทรงรดน้ำพระศพซึ่งสิ้นพระชนม์ เวลา ๒ โมงเช้าวันนี้ พระราชทานโกศไม้ ๑๒ อย่างต่างกรมวังหน้า เพราะจะได้เป็นต่างกรมอยู่แล้ว ครั้นเชิญพระโกศตั้งที่แล้ว ทรงสดับปกรณ์ผ้าไตรผ้าขาวแล้ว เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง เวลาทุ่มเศษ เสด็จออก พระที่นั่ง ไพศาลทักษิณมีสวดมนต์ในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลเหมือนวานนี้ เวลายามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ๑๒ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษเสด็จพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระสงฆ์เข้า

ไปรับพระราชทานฉัน และมีพราหมณ์อ่านฉันท์กล่อมและเวียนเทียนตามเคย เวลาบ่ายมีพระราชหัตถเลขา ร.ที่ ๒๓๑/๔๓ ฉะบับ ๑ ร.ที่ ๒๓๒/๔๓ ฉะบับ ๑ ถึงสมเด็จเจ้าพระยาเรื่องราชการเมืองไทรบุรี ปรึกษาด้วยจะตั้งเจ้าเมืองอีกฉะบับ ๑ พระราชทานสายสร้อยจุลจอมเกล้าออกไป เพราะจะให้เข้ามารับเองเป็นการลำบาก เวลาบ่าย ๕ โมงเศษทรงฉลองพระองค์เยียรบับตราเครื่องราชอิสสริยยศจุลจอมเกล้า ฉลองพระองค์ครุยนอก พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการแต่งเต็มยศสรวมเสื้อครุยทั้งสิ้น เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ประทับพระที่นั่งโธรน พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าพร้อมกันตามตำแหน่งโดยลำดับ ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว จึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ซึ่งเป็นแครนด์มาศเตอร์ของตราจุลจอมเกล้า ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระราชทานและพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการโดยลำดับ คือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ได้รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้า ๑ พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา ๑ พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์ ๑ พระยาอาหารบริรักษ์ ๑ ได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้า ๓ เจ้าหมื่นสรรเพธภักดีในพระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงคฤทธิ์ ๑ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ ในพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ ๑ พระบริรักษ์โยธี ปลัดขวาเมืองพิไชยบุตร

พระยาสุริยราชวรานุวัตรพิพัฒนพิไชยอภัยพิริยพาหะ (ดิศ) ๑ ได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้า๓ แล้วมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า แต่เดิมพระราชบัญญัติสำหรับดวงตราเครื่องราชอิสสริยยศจุลจอมเกล้านี้ ได้มีว่าผู้ที่รับพระราชทานตราปฐมจุลจอมเกล้านั้น ให้ทำสายสร้อยตามพานที่ได้รับพระราชทาน จะเป็นพานลงยาหรือทองเปล่าก็ให้ทำใช้เองตามนั้น เพราะจะทำแจกก็จะเป็นเงินทองมากมายนัก บัดนี้ได้ทำมาครบพอแจกได้ จึงให้พระราชทานให้ใช้ทั่วกัน จึงพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ บรรดาซึ่งได้รับพระราชทานปฐมจุลจอมเกล้าโดยลำดับ คือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลลงยา๑ กรมหลวงวรศักดาพิศาลทองเปล่า๑ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณทองเปล่า๑ กรมขุนเจริญผลพูลสวัสดิ์ทองเปล่า๑ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ทองเปล่า๑ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทองเปล่า๑ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง๒พระองค์ทรงทำเสร็จแล้ว กรมหมื่นภูธเรศได้รับพระราชทานพร้อมกับตราทีเดียว แล้วพระราชทานพระราชหัตถเลขากับสายสร้อยมอบให้ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ไป พระราชทาน สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ๑ แล้วพระราชทานเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑ เจ้าพระยาพลเทพ ๑ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ๑ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์๑ แต่เจ้าพระยาภาณุวงศ์นั้น ได้รับพระราชทานแต่เมื่อไปราชการทูตณกรุงลอนดอนแล้ว จึงพระราชทานดวงสตาวิเศษแก่พระเจ้าน้องยาเธอ-

พระองค์เจ้าวรวรรณากร ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ๑ พระเจ้าบวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ ๑ พระเจ้าบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหัศดินทร ๑ พระเจ้าบวรวงศ์เธอกรมหมื่นสถิตย์ดำรงสวัสดิ์ ๑ พระยาเทพประชุน ๑ พระยาราชวรานุกูล ๑ แล้วพระราชทานไชยมงคลแก่ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานตราใหม่และผู้ซึ่งได้มาประชุมนี้โดยสมควร แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับ พระที่นั่งสุทไธศวรรย์ ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการถวายบังคมพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ล่วงไปแล้วนั้นทั้ง ๔ พระองค์ แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็จุดธูปเทียนถวายบังคมพร้อมกัน เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ อาลักษณ์อ่านประกาศในการพระราชพิธีฉัตรมงคลเหมือนวันก่อน แต่พระสวดมนต์พอสิ้นมงคลสูตรก็เสด็จขึ้น

วัน ๗ ฯ ๑๒/๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงประเคน แล้วมีพราหมณ์อ่านฉันท์และเวียนเทียนสมโภชพระ

มหาเศวตฉัตรตามเคยเหมือนวันก่อน เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่ายเสด็จออกในพระที่นั่ง พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เฝ้า เรื่องจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทะเล พระยามนตรีเฝ้า พระราชทานลายพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จเจ้าพระยาเรื่องเมืองไทรให้ดู เวลาค่ำเสด็จขึ้น ทุ่มเศษเสด็จออกทรงพระราชหัตถ์ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ ร.ที่ ๒๓๒/๔๓ เป็นไปรเวตด้วยเรื่องเมืองไทรฉะบับ ๑ เซ็นเรื่องราวพระยาพิสณฑ์ว่าด้วยจีนอั้งยี่มาทำทัณฑ์บนให้ฉะบับ ๑ เวลายามเศษเสด็จลงพระตำหนักมีพระราชหัตถ์ ร.ที่ ๒๓๓/๔๓ เป็นไปรเวตถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์เรื่องเมืองไทร

วัน ๑ ๆ ๑๔ ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกประชุมเสนาบดี มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เจ้าพระยาสุรวงศ์ เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหินทร์ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ประชุมด้วยเรื่องเมืองไทรและอื่น ๆ จนเวลาเที่ยงเศษเลิกประชุม เจ้าพระยาสุรวงศ์เฝ้าในออฟฟิศครู่ ๑ แล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่ายเสด็จออก กรมพิชิต กรมเทวะวงศ์เฝ้า ทรงพระราชหัตถ์ ร.ที่ ๒๓๔/๔๓ ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ เรื่องความที่กงสุลฮอลันดา และกงสุลเดนมาร์คฟ้องมาฉะบับ ๑ เวลาทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๒ ฯ ๑๕ ๑๒ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า๔โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีเทศนาพระมหาเวสสันดรชาดก คือหม่อมเจ้าพระพุทธุปบาทปิลันทน์ถวายทศพร หม่อมราชวงศ์มหาเจริญเปรียญ ๔ ประโยควัดระฆังถวายหิมพานต์ พระปลัดจุ่นวัดสระเกศถวายทานกัณฑ์ พระเอี่ยมพิธีธรรมวัดราชสิทธิ์ถวายวนปเวศ พระใบฎีกา วัดสุวรรณถวายชูชก หม่อมเจ้าพระประวัติในกรมหลวงวรศักดาพิศาล วัดพระเชตุพนถวายจุลวรรณ พระสมุห์เกตวัดกัลยาณมิตรถวายมหาวรรณ พระอาจพิธีธรรมวัดสุทัศน์ถวายกุมาร หม่อมเจ้าเณรเปล่งในกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติวัดพระเชตุพนถวายมัทรี หม่อมเจ้าสระประวัติ ในกรมขุนวรจักรธรานุภาพวัดพระเชตุพนถวายสักรบรรพ พระบุญพิธีธรรมวัดมหาธาตุถวายมหาราช พระใบฎีกาใจวัดพระเชตุพนถวายฉกษัตริย์ พระครูพจนโกศลวัดพระเชตุพนถวายนครกัณฑ์ เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จขึ้นเสวยครั้ง ๑ จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกประทับอยู่จนเวลา ๑๑ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น อนึ่งกัณฑ์มหาราชนั้นเดินคาถาเป็นสรภัญญะแห่ง๑เรียบร้อยดี พระราชทานรางวัล ฯ กับกัณฑ์สักรบรรพนั้น ตัดเนื้อคาถาพร ๘ ประการเสียไม่โปรด

วัน ๓ ฯ ๑ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มี

เทศนาจัตุราริยสัจตามธรรมเนียมซึ่งเคยมา พระธรรมวโรดมถวายทุกขสัจ พระพรหมมุนีถวายสมุทัยสัจ พระเทพโมลีถวายนิโรธสัจ พระธรรมภาณพิลาสถวายอริยมรรคสัจ เมื่อขณะเทศนาอยู่นั้น หลวงประจักษ์ชวการ มิสเตอร์อาลบาสเตอร์ พามิสเตอร์แมกกาตี ซึ่งมาทำการโทรเลขในกรุงเทพฯ นั้นเข้าเฝ้า ทรงพระราชปฏิสันถารตามธรรมเนียม เทศน์จบทั้ง ๔ กัณฑ์ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกทอดพระเนตรนกครู่หนึ่งแล้วเสด็จขึ้น เวลาค่ำเสด็จออกทรงโคลงรามเกียรติ์จนเวลา ๒ ทุ่มเศษ

วัน ๔ ฯ ๒ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกทรงโคลงรามเกียรติ์จนเวลาบ่ายโมงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระอภัยรณฤทธิ์เฝ้าทรงเซ็นฎีกาขัดข้องเรื่องความท้าวโหมด ซึ่งท้าวโหมดร้องว่าได้ถวายฎีกาไว้แล้ว แต่ยังไม่ได้ถวายอ้างเอาเปล่าๆ ให้เรียกมาชำระต่อไป เซ็นแล้วพระราชทานคืนไปไม่ได้คัดไว้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เฝ้าด้วยเรื่องโทรเลขและขอไปตามเสด็จทะเล โปรดสั่งเรื่องพระราชทานให้พระองค์ประดิษฐจดหมายมาทูลลาไปทำพระนอนจักรศรี และถามด้วยพระสาวกวัดเทพศิรินทร์โปรดให้ไป และพระสาวกวัดเทพศิรินทร์นั้น ทรงสั่ง

ไป ๒ องค์ ทรงเซ็นบานแพนกฉะบับ ๑ พระยาภาสเฝ้าเรื่องกฎหมายตราจุลจอมเกล้าที่จะแก้ เวลาย่ำค่ำเสด็จออกขุนนาง พระยาศรีอ่านบอกพระยาคธาธรธรนินทร์บอกข้อราชการทางเมืองเขมรฉะบับ ๑ พระนรินทร์อ่านบอกหลวงภักดีสงครามข้าหลวง ว่าด้วยไปสักเลขหัวเมืองตะวันตกฉะบับ ๑ เรื่องปักเสาปันแดนเมืองหลังสวนฉะบับ ๑ พระยานครศรีธรรมราชบอกส่งต้นไม้เงินทองฉะบับ ๑ ส่งเงินค่านาฉะบับ ๑ บอกข่าวยกกระบัตรตายฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองจันทบุรีส่งส่วยหวายพัศเดาปอฉะบับ ๑ เมืองระยองขอหินศิลาหน้าเพลิงเผาศพยกกระบัตรฉะบับ ๑ พระนรินทร์ทูลว่าพวกแขกเมืองไทรจะโปรดให้เฝ้าเมื่อไร โปรดให้มาวันศุกรเดือนอ้ายขึ้น ๔ ค่ำ แต่จะมาเวลาออกขุนนางจะต้องแย่งเก้าอี้กันนั่ง ให้มาเสียวันๆ เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออกทรงเซ็นรีโปต กรมหมื่นภูธเรศ เรื่องผู้ร้ายปล้นที่บางซ่อนให้สืบจับตัวให้ได้ ทรงฟังร่างกฎหมายเพิ่มเติมประกาศตราจุลจอมเกล้าที่พระยาภาสร่างมา กับกะตัวคนที่จะไปตามเสด็จพระราชดำเนินทะเล จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๕ ๓ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออกทรงโคถงรามเกียรติ์และอื่นๆ จนเวลาเที่ยง

เสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เฝ้าเรื่องเรือที่จะไปตามเสด็จ พระดิฐการเฝ้าถวายรายเดือนชำระความกรมท่า กับผู้อื่นเฝ้าด้วยการเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ อีกหลายนาย กรมหมื่นพิชิตเฝ้าทรงโคลงรามเกียรติ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย ทูลขอให้กรมหมื่นประจักษ์ช่วยจัดการที่พระตำหนักทูลกระหม่อมปราสาท เมื่อขณะเสด็จไม่อยู่ และทรงด้วยเรื่องเตเลแกรฟต่าง ๆ ทรงร่างหนังสือให้ท่านมีไปถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระยาภาสเฝ้าทรงการต่าง ๆ จนเวลาย่ำค่ำ เสด็จออกขุนนาง รับสั่งให้กรมหมื่นภูธเรศสืบผู้ร้ายรายที่ทรงเซ็นไปคืนนั้นให้ได้ พระยาศรีอ่านบอกกรุงเก่าน้ำฝนต้นข้าวฉะบับ ๑ เมืองวิเชียรขอตั้งหลวงนรินทรโยธาปลัดเป็นเจ้าเมืองบัวชุมฉะบับ ๑ พระนรินทร์อ่านบอก เมืองเพ็ชรบุรีน้ำฝน ต้นข้าว ฉะบับ ๑ เมืองนครเขื่อนขันธ์ ส่งเงินค่านาฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองนครไชยศรี เรื่องผู้ร้ายยิงขุนพลสงครามฉะบับ ๑ พระยาศรีถวายหนังสือฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์ถวายหนังสือฉะบับ ๑ กับพระยาศรีทูลว่า เจ้าอุปราชหลวงพระบางจะกราบถวายบังคมลากลับไปเมือง โปรดให้เฝ้าที่พระที่นั่งอมรินทร์ กับให้พระนรินทร์นัดพวกแขกเมืองไทรมาด้วยในเวลาบ่าย ๔ โมงพรุ่งนี้ หลวงโลกทีปพระสิทธิไชย ถวายคำนวณจันทรุปราคา เสด็จขึ้นจากขุนนางเวลาย่ำค่ำเศษ มิสเตอร์คอรกองเอาของเข้ามาขายอีกกับเวลาวันนี้ ห้วนหยาแสง มารดาเจ้า พระยาไทร เข้ามาเฝ้าถวายทองกับสักหลาด กับได้ทรงรับพระราชศาสน์เมือง สวิเดนนอรเวย์

ฉะบับ ๑ เสด็จขึ้นเวลาทุ่มเศษ อนึ่งเมื่อกลางวันนี้ พระยามหามนตรีเฝ้าถวายรายเดือนฝีพายฉะบับ ๑ พระยาประสิทธิ์ถวายจำนวนขุนหมื่นรับตั๋วและเลขสักท้องมือเมืองนครสวรรค์ฉะบับ ๑ เรื่องความมรดก ๒ ฉะบับ

วัน ๖ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า เสด็จออกทรงโคลงรามเกียรติ์กับพระศรีสุนทรโวหาร พระยาราชสัมภาราภรเฝ้าถวายโคลงสุภาสิตฉะบับ ๑ ทรงเซ็นบานแพนกภาษีจากภาษีกระแชงที่พระยาพิพัฒน์ถวายฉะบับ ๑ เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระยานรรัตน์เฝ้าด้วยการแซยิดกรมสมเด็จพระสุดารัตนและอื่นๆ พระศรีสุนทรเฝ้าเรื่องโคลงต่างๆ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อยเฝ้าเรื่องโทรเลข เรื่องพระที่นั่งและอื่น ๆ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออก พระที่นั่ง อมรินทรวินิจฉัย พระยาศรีนำแขกเมืองลาวเมืองหลวงพระบางเมืองนครจำปาศักดิ์ เข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลากลับไปบ้านเมืองพระราชทานเสื้อผ้าเงินตราตามควร และพระราชทานพานทองใหญ่แก่เจ้าอุปราชเมืองพระบาง ๑ แล้วพระนรินทรราชเสนีนำพระยายุทธการโกศล พระยาสุรพลพิพิธ พระเสนีณรงค์ฤทธิ์รายามุดา และบุตรหลานศรีตวันกรมการเมืองไทร เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระราชปฏิสันถารตามธรรมเนียม

แล้วเสด็จขึ้น พระมหาราชครูพิธีถวายคำนวณจันทรุปราคาที่พระที่นั่งอมรินทร์ฉะบับ ๑ วลาทุ่มเศษเสด็จออก กรมหมื่นนเรศรเฝ้าครู่หนึ่ง แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๗ ๆ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออก พระองค์สายเฝ้าด้วยเรื่องจะเสด็จทะเล เวลาเที่ยงเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จออก พระศรีสุนทรเฝ้าเรื่องโคลงรามเกียรติ์ พระนายไวยเฝ้าเรื่องกระเบื้องวัดพระศรีรัตนศาสดารามและการอื่น ๆ กับถวายหนังสือเรื่องมีผู้เอาทหารสมัครใหม่ไปสักกรมต่าง ๆ จึ่งมีพระราชหัตถเลขา ร. ที่ ๒๓๕/๔๓ ถึงกรมพระราชวังฉะบับ ๑ ร. ที่ ๒๓๖/๔๓ ถึงเจ้าพระยามหินทร์ฉะบับ ๑ ให้ชำระส่งคืนมาด้วยเป็นการแผ่นดิน ทูลกระหม่อมพระองค์น้อยเฝ้าด้วยเรื่องพระที่นั่งและอื่น ๆ กรมพิชิตเฝ้าเรื่องกระเบื้องและอื่น ๆ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าถวายใบสั่งแซงชั่นและอื่น ๆ ทรงเซ็นตั๋วยืมเงินพระราชทานสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อยนำเบอร์ ๓๗ ในการพระที่นั่ง ๆ พระราชทานพระองค์ประดิษฐนำเบอร์ ๓๘ ล่วงหน้าในการทำหน้าบัน ๒๐ ชั่งรวม ๒ ฉะบับ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง ไม่มีราชการอะไรเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเศษเวลาทุ่มเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์ เฝ้าถวายใบสั่งแซงชั่น

และอื่นๆ ทรงเซ็นตั๋วยืมเงินพระราชทานกรมหมื่นเทวะวงศ์นำเบอร์ ๓๙ ในการล่วงหน้าค่าของแต่งพระที่นั่ง ๕๐๐ ชั่ง เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๑ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๒ โมงเศษเสด็จออกทรงพระราชยานมาประทับท่าราชวรดิฐ ประทับตรัสกับเจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหินทร์ และขุนนางซึ่งมาส่งเสด็จพระราชดำเนินครู่หนึ่ง แล้วเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งเวสาตรีแล่นขึ้นไปตามลำน้ำถึงหน้าวัดเทวราชกุญชรกลับเรือพระที่นั่งเวสาตรีแล่นล่องลงไปตามลำน้ำ ผู้ที่ตามเสด็จพระราชดำเนินนั้นแจ้งอยู่ในสมุดสำหรับเรือเวสาตรีนั้นแล้ว

เวลาเช้า ๔ โมงเศษถึงพระเจดีย์เมืองสมุทรปราการ พระยาพิพัฒนโกษา พระยาสมุทบุรานุรักษ์ กับกรมการเมืองสมุทรปราการ ภรรยาพระยาสมุทและผู้หญิงอื่น ๆ อีกเอาของมาถวาย ครั้นพระราชทานเทียนไปบูชา พระเจดีย์ แล้ว เวลา ๕ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งแล่นออกปากน้ำ ข้ามสันดอนไปทางทะเลฝั่งตะวันออก คลื่นลมสงบดีไปจนเวลาบ่าย ๔ โมงเศษมีหมอกฝนตั้งมามีคลื่นลมจัดขึ้นฝนตกจนเวลาบ่าย ๕ โมงจึงหาย แต่คลื่นยังมาก อยู่ เสมอด้วยเรือเดินตัดทางสายนอกทีเดียว ระยะออกจากปากน้ำแลเห็นเกาะสีชัง เกาะไผ่ เกาะหลาม เกาะคราม เกาะล้าน แล้วค่ำไม่แลเห็นถนัด

วัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาย่ำรุ่งถึงเกาะช้าง เรือแล่นนอกเกาะมาก แลเห็นเกาะอยู่ข้างริมฝั่งแต่แลเห็นไม่สู้ชัด คลื่นเวลาเช้ามืดแรงจัดบ้างจนเวลาเช้า ๒ โมงเศษคลื่นค่อยสงบเป็นปกติ ทรงโคลงรามเกียรติ์ไปตามทางผ่านเกาะหมาก เกาะกระดาษ เกาะกูดไป เวลาบ่าย ๔ โมงเศษถึงเกาะกง จอดเรือพระที่นั่งทางด้านใต้ฝั่งนอก ครั้นจอดเรือเสร็จแล้วจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต ๔ กระเชียงพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และข้างใน ที่มาในเรือพระที่นั่งเจ้าหมื่นไวยวรนารถลงหัวเรือพระที่นั่งกับนายจ่ายงตีกระเชียงไปประพาสหาดทราย ทรงเก็บหอยต่าง ๆ และทรงสุมไฟตามชายหาดนั้น จนเวลาย่ำค่ำเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับมาประทับที่เรือพระที่นั่งเวสาตรี ทอดประทับแรมที่หน้าเกาะนั้นจนเวลา ๑๑ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นลงไปตามฝั่งเกาะ เรือที่มาในคราวเสด็จครั้งนี้เรือเวสาตรีเป็นเรือพระที่นั่ง ๑ เรือนฤเบนทรบุตรเป็นเรือข้างใน ๑ เรือตามเสด็จคือเรืออาเล็กแซนดีร์ ๑ เรือสตรู ๑ เรือยอร์ชทูลกระหม่อมพระองค์ใหญ่ ๑ เรือเมดาของพระยาประภา ๑ เรือแรบิดสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เสด็จแต่ไม่ทันเสด็จ

วัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาย่ำรุ่งเศษ เรือพระที่นั่งแล่นเลียวเข้าข้างท้ายเกาะไปจอด

ที่หลังเกาะ แลเห็นฝั่งเป็นท้องคุ้งดูงามดี คลื่นลมสงบเรียบทีเดียว เวลาเช้า ๒ โมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต ๔ กระเชียง ผู้ที่ตามเสด็จในเรือพระที่นั่งเหมือนวันก่อน ตีกระเชียงไปข้างท้ายเกาะ แล้วพอเรือพวกทหารเวสาตรีกลับมาบอกว่าบ้านข้างท้ายเกาะไม่มี ก็เสด็จกลับมาจอดเทียบที่เรือจีนขายปลาทอดพระเนตรให้พระองค์เจ้าสายซื้อปลากระเบน แล้วเสด็จมาประทับเทียบเรือพระที่นั่งเวสาตรี เจ้านายกับทหารมหาดเล็กลงเรือกลไฟเล็กซึ่งแขวนเรือเวสาตรีไปนั้น จูงเรือพระที่นั่งแล่นไปตามฝั่งจอดที่เรือนคนซึ่งปลูกอยู่ริมท่าน้ำ ทรงไต่ถามถึงบ้านเรือนต่างๆ แล้วเสด็จประทับพักตามชายหาดครู่หนึ่ง เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต เรือกลไฟจูงมาประทับเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาบ่าย ๒ โมงออกเรือพระที่นั่งแล่นออกทางท้ายเกาะทางเก่านั้น เดินมาทางหน้านอกกลับขึ้นมาแล้วเลียบริมฝั่งมาเวลาบ่าย ๔ โมงพบเรือแรบิดซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อย เสด็จมานั้นทันที่เหนือเกาะกงแล้ว แล่นมาอีกหน่อยหนึ่ง พบเรือกลไฟ ของพระยามนตรี ซึ่งมิสเตอร์อาลบาสเตอร์ไปนั้นแล่นตามมา เวลาบ่าย ๕ โมงเศษแลเห็นเรือสุริยมณฑลซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปนั้นจอดอยู่ที่ริมฝั่งเหนือปากน้ำเมืองปัจจันตคีรีเขตต์ จึงแวะเรือพระที่นั่งเข้าไปจอดที่อ่าวนั้น สมเด็จเจ้าพระยาท่านลงเรือโบตมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่เรือพระที่นั่งเวสาตรี เฝ้าอยู่จนย่ำค่ำเศษกลับไป เรือพระที่นั่ง

จอดประทับแรมที่นี้เป็นที่ไม่มีอะไรบัง เวลากลางคืนมีคลื่นบ้าง วันนี้เมื่อมาจากเกาะกง เรือสติมลอนช์ชักขึ้นแขวนบน เรือเวสาตรีไม่ทันให้เรือสองสตรูชักมา ๆ ไม่ถึงหายไป

วัน ๔ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าคลื่นสงบดี เวลาเช้า ๓ โมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบตมาประทับเรืออาเลกแซนดีร์แล่นไปเข้าปากน้ำเกาะกงแล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำเวลา ๔ โมงเศษถึงเมืองปัตจันตคีรีเขตต์ เสด็จลงเรือโบตมาขึ้นที่เมืองเสด็จไปทอดพระเนตรที่วัดคงคารามหรือเรียกกันว่าวัดเกาะปอ ทอดพระเนตรในอุโบสถแล้วเสด็จมาประทับที่การเปรียญ พระสงฆ์ลงมาเฝ้ามีพระสงฆ์ ๒๒รูป พระราชทานเงินสำหรับแจกพระในวัดเป็นเงิน ... แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระสงฆ์ถวายเทศน์มหาชาติ กัณฑ์มหาพน มัทรี ชูชก มหาราช พระราชทานเงินกัณฑ์ละ๒บาทพระพิไชยชลสินธุเจ้าเมืองนำราษฎรมาถวายของต่างๆ พระราชทานเงินแจกให้ตามสมควร พระองค์เจ้าสายกราบบังคมทูลว่าหนองสำหรับปลูกฝีได้เตรียมมาด้วย จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระพิไชยชลสินธุบ่าวร้องให้ราษฎรมาปลูกฝีเสีย เพื่อจะให้กันมิให้ราษฎรเป็นอันตรายด้วยฝีดาษ แล้วยังทรงพระราชดำริเห็นว่า ราษฎรที่ไม่รู้จักคุณของการที่ปลูกฝีนี้จะพากันกลัว

เสีย จะไม่มีผู้ใดมาปลูกจะโปรดให้เอาเงินไปแจกพระราชทานแก่ผู้ที่มาปลูกคนละ ๑ สลึง มีราษฎรมาปลูกเป็นอันมากจนหนองที่เตรียมไปหมด แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรภูมิลำเนาบ้านในเมืองนั้นจนถึงเรือนที่อยู่เจ้าเมืองเสด็จลงเรือพระที่นั่งที่ท่าในบ้านเจ้าเมือง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษออกเรือพระที่นั่งอาเลก-แซนดีร์แล่นกลับมาจนใกล้เรือพระที่นั่งเวสาตรี เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบตดีกระเชียงกลับมาประทับเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาเย็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ซึ่งมาโดยเรืออุบลบุรทิศถึงวันนี้เดินมากับสมเด็จเจ้าพระยาแต่ไปอยู่เสีย เกาะช้างเพิ่งกลับมาวันนี้มาเฝ้าที่เรือพระที่นั่งครู่หนึ่ง แล้วพระพิไชยชลสินธุกับกรมการเมืองบัจจันตคีรีเขตต์มาเฝ้าถวายของ พวกญวนที่มาอาศัยอยู่ในเมืองก็มาถวายหลายคน ทรงแจกเงินพระราชทานเจ้าเมือง ๑๐ ตำลึงปลัดกรมการ ๓ คนๆ ละ ๕ ตำลึงกับพวกที่มาถวายของนั้นตามสมควร จอดประทับแรมที่นี่อีกคืน ๑ จนเวลา ๘ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งแล่นกลับขึ้นมาเดินเรือพระที่นั่งเลียบริมฝั่ง

วัน ๕ ๆ ๑๐ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเกาะกระดาษจอดทอดสมอเรือพระที่นั่งที่หน้าเกาะด้านในเกาะหมาก เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบตดีกระเชียงไป

ขึ้นประทับทรงเก็บหอยต่าง ๆ ที่บนเกาะนั้น แล้วมาประทับเสวยที่ใต้ต้นสนในเกาะใหญ่ริมทางถนนทรายที่จะข้ามไปเกาะเล็กนั้น ทรงประพาสอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต กลับมาประทับที่เรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งแล่นมาตามระยะทางริมฝั่งนั้นเดินทางหน้าเกาะช้างไป จนถึงที่สลักเพ็ชร์ ก็เข็นเรือพระที่นั่งเข้าในอ่าวทอดสมอจอดประทับแรมที่นั่นวัน ๑ วันนี้เรือสองสตรูที่พลัดไปกลับมาถึง

วัน ๖ ๆ ๑๑ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๒ โมงเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโบตตีกระเชียงเข้าไปตามอ่าวสลักเพ็ชร์เข้าในคลองไปจนถึงบ้านคน เสด็จขึ้นไปประทับตรัสไต่ถามกิจสุขทุกข์ต่าง ๆ ผู้ที่กราบทูลอยู่ที่นั่นชื่อนายต้นเป็นพระญาติกับพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ ประทับตรัสอยู่ครู่หนึ่งเสด็จไปทอดพระเนตรไร่นาเรือกสวนที่ทำอยู่ในที่นั้น แล้วเสด็จกลับมาประทับที่ริมธารท่าขึ้นเสด็จลงสรงน้ำในลำธาร แล้วเสด็จประทับในเรือพระที่นั่ง ทรงแจกเงินพระราชทานชาวบ้านนั้นสิ้นเงิน....บาท—ปลีกแล้ว เสด็จกลับมาตามทางเดิม ประทับเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาเที่ยงเศษแล้ว นายต้นจึงนำฟองเป็ดมาถวาย ทรงพระกรุณาด้วยเป็นคนรู้กราบเพ็ดกราบทูลคล่องแคล่ว พระราชทานเงินเพิ่มให้

อีก ๓ ตำลึงเวลาบ่าย ๒ โมงเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นลงไปทางท้ายเกาะอ้อมมาเข้าหลังเกาะ ถึงปากคลองที่จะเข้าไปที่น้ำตก หยุดเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบตตีกระเชียงเข้าไปในลำคลอง แต่คลองนี้ต้องติดตื้นเรือกะทบศิลาทุกเที่ยวจนถึงทางท่าขึ้น พระยาตราดจัดทำเป็นสะพานและถางทางไว้ดีกว่าคราวก่อน ๆ เสด็จขึ้นทรงพระราชดำเนินไปตามทางจนถึงที่น้ำตกเสด็จขึ้นไปจนถึงที่น้ำตกชั้นบน ผลัดพระภูษาสรงน้ำในลำธารที่น้ำตกลงมานั้นแล้ว เสด็จกลับลงมาสรงที่ชั้นล่าง จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับมาประทับเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาย่ำค่ำเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นมาถึงเหนือเกาะทอดสมอเรือพระที่นั่งรับน้ำมาขึ้นเรือพระที่นั่ง พระยาตราดมาเฝ้า ทรงไต่ถามถึงระยะทางที่จะไปเมืองตราดต่าง ๆ หลวงชลยุทธโยธินทร์ มิสเตอร์อาลบาสเตอร์เฝ้าอยู่ด้วย เวลา ๗ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นกลับเดินลงไปตามระยะทาง เวลา ๑๑ ทุ่มเศษถึงปากน้ำเมืองตราด ออกเรือพระที่นั่งทิ้งนอกปากน้ำนั้น

วัน ๗ ฯ ๑๒ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาย่ำรุ่งเศษเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโบตตีกระเชียงไปขึ้นประทับบนเรือสองสตรู ออกเรือพระที่นั่งเข้าในอ่าวเข้าปากน้ำเดินไปตามลำแม่น้ำๆ อ้อมคดเคียวมาก ผู้นำร่องบอกว่าถึง ๓๒ อ้อม

เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงเมืองตราด พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ เจ้าเมืองนำร่องมาในเรือพระที่นั่ง พวกกรมการจัดแต่งที่รับเสด็จตามสมควรเพราะเป็นการเร็ว เริ่มจะเสด็จเมื่อคืนนี้ เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่งเสด็จไปทอดพระเนตรบ้านเรือนต่าง ๆ และเสด็จไปประพาสตราด ทรงซื้อผ้าพื้นผ้าขาวผ้าลายผ้าเช็ดปากต่าง ๆ แล้วเสด็จกลับมาตามทางไปประทับทอดพระเนตรที่บ้านพระยาตราด แล้วเสด็จกลับมาประทับที่ปะรำที่ทำขึ้นไว้ริมท่า เจ้าเมืองกรมการราษฎรพากันจัดของต่างๆมาถวาย ทรงแจกเสื้อผ้าพระราชทานตามธรรมเนียม เวลา ๕ โมงเศษเสด็จกลับลงทรงเรือพระที่นั่งสองสตรูแล่นกลับออกมาถึงเรือพระที่นั่งเวสาตรี เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเรือสองสตรูเทียบกับเรือพระที่นั่งเวสาตรีเสด็จขึ้นบนเรือพระที่นั่ง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าพื้นสีเขียวแก่กับผ้าขาวม้าลายแก่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการบรรดาซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินนั้นทั่วกันแล้ว เวลาบ่าย ๕ โมงเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นกลับขึ้นมาตามระยะทางริมฝั่ง อนึ่งต้นสนที่บ้านพระยาตราดปลูกไว้ว่าเอามาแต่เกาะกง โปรดว่างามดี ทรงสั่งให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ไปจัดเข้าไปปลูกที่กรุงเทพ ฯ ด้วย

วัน ๑ ๑๓ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาย่ำรุ่งแล้วพ้นช่องเสม็ดมา เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงช่อง

แสมสาร ทอดสมอเรือพระที่นั่งที่ในช่องแหลมเพราะเป็นที่กำหนด ระยะทางที่จะเสด็จขึ้นประพาสด้วย แต่ที่นี่ไม่มีอะไรเป็นแต่แหลม เท่านั้น ไม่ได้เสด็จขึ้น รอรับน้ำแล้ว เวลา ๔ โมงเศษออกเรือ พระที่นั่งแล่นขึ้นมาตามระยะทาง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงแหลม พัทธยาทอดสมอจอดเรือพระที่นั่งหน้าแหลม เสด็จลงทรงเรือ พระที่นั่งโบตไปประทับที่บนฝั่ง ทรงเก็บกรวดและหอยต่าง ๆ และต้นกัลบังหา มีกระต่ายในที่แหลมนี้ ได้พบตัวหนึ่งแต่วิ่ง เข้าป่าไป แล้วเสด็จมาประทับที่ศาลาที่ทำไว้ที่นั่น พอจัดเครื่อง เสร็จก็เสด็จประทับเสวยที่ชายหาด กองไฟที่บนหาดนั้น ด้วย นายสรพลเก็บดอกเข็มทะเลไปถวายสมเด็จพระนาง โปรดว่า งาม จึงให้นายสรพลนำทหารไปขุดมาเวลาย่ำค่ำเศษ เสด็จกลับ มาประทับเรือพระที่นั่งเวลาตรี จอดประทับแรมที่นี้ จนเวลา ๒ ยามออกเรือพระที่นั่งแล่นขึ้นมา

วัน ๒ ฯ ๑๔ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าโมงเศษเข้าปากน้ำเจ้าพระยา เวลา ๒ โมงเศษถึงเมือง สมุทรปราการ กรมการมาเฝ้า ภรรยากรมการจัดของมาถวายตาม เคย รอเรือพระที่นั่งอยู่จนเวลา ๓ โมง ออกเรือพระที่นั่งแล่นขึ้นมา ตามลำแม่น้ำถึงท่าราชวรดิฐ เวลาเที่ยงเศษ มีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการมาคอยรับเสด็จ ครั้นประเทียบเรือพระที่นั่งเสร็จแล้ว

เสด็จขึ้นประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ตรัสกับเจ้าพระยามหินทร-ศักดิ์ธำรงค์ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ และข้าราชการอื่น ๆ อีก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าพื้นแจกพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการที่มานอนเฝ้าวังนั้น แล้วเสด็จขึ้นทรงพระราชยานเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง เวลา ๔ ทุ่มเศษมีจันทรุปราคาจับเวลาใดไม่แน่ด้วยเมฆมืดปิดดวงจันทร์เสีย ต่อเมฆเปิดจึงแลเห็นพระจันทร์จับอยู่ แล้วเสด็จออกผลัดทรงพระภูษาโขมพัสตร์ เสด็จขึ้นพระแท่นสรงพระมุรธาภิเษกตามราชประเพณี แล้วทรงพระภูษาตามวันเสด็จประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงแจกเงินพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตามสมควรโดยลำดับแล้ว เวลา ๒ ยามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๓ ฯ ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าครู่หนึ่งแล้วทอดพระเนตรนกพิลาบจนเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จขึ้นเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วพระศรีสุนทรโวหารเฝ้าด้วยเรื่องโคลงรามเกียรติ์ เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้นประทับที่ชาลาหน้าอัฒจันท์ด้านตะวันตก พระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเข้ามาเฝ้ากราบ

ถวายบังคมลาไปงมแร่ เฝ้าอยู่จนเวลายำค่ำเศษกราบถวายบังคมลากลับไป เสด็จลงพระตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร มีสวดมนต์ในการทำบุญวันประสูติรอบที่ ๖ ประทับตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการจนเวลายามเศษกลับออกมา แต่ยังประทับอยู่ที่นั้น

วัน ๔ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑

เวลาเช้ามีเลี้ยงพระที่พระตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูรในการทำบุญวันประสูติแต่ไม่ได้เสด็จลง เวลาบ่ายเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า และกรมหมื่นพิชิต พระศรีสุนทรเฝ้าด้วยเรื่องโคลงต่าง ๆ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาเย็นเสด็จออก มองซิเออร์ยุกิงแกรซีกลับมาจากเมืองยุโรปเอาหมอนมาถวาย๔ใบ ทรงปราศรัยตามธรรมเนียม พระองค์เจ้าดิศวรกุมารเฝ้าถวายหนังสือขอตั้งนายอิ้มซายันต์เมเยอร์ เป็นหลวงราชนรานุรักษ์ และผู้อื่น ๆ อีก เวลาค่ำเสด็จขึ้นทรงเครื่องเสด็จลงพระตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูรตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในจนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๕ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๒

เวลาเช้ามีเลี้ยงพระที่พระตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราช

ประยูรเหมือนเวลาวานนี้ เวลาบ่ายเสด็จออกทรงโคลงรามเกียรติ์ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า ทรงพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จเจ้าพระยา ร.ที่ ๒๓๘/๔๓ เรื่องราชการเมืองไทรบุรีฉะบับ ๑ กรมหมื่นพิชิตเฝ้า ทอดพระเนตรนกและอื่น ๆ พระยามนตรีเฝ้าด้วยราชการต่าง ๆ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้น เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกทรงพระราชหัตถเลขาถึงกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ร.ที่ ๒๓๙/๔๓ ด้วยเรื่องทหารสมัครที่เจ้าหมู่เดิมเอาไปสักเสีย ทรงขอบพระทัยที่วังหน้าเห็นแก่การแผ่นดินชำระส่งคืนมา ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ร.๒๔๐/๔๓ สั่งให้ลงมือแจกเบี้ยหวัดวันจันทร์เดือนอ้ายแรม ๖ ค่ำ ถึงพระยาราชภักดี ร.ที่ ๒๔๑/๔๓ สั่งเบี้ยหวัดข้างในวังหน้า แล้วเสด็จลงพระตำหนักกรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร วันนี้พระสงฆ์ ๕ รูปสวดสะเดาะพระเคราะห์ โหรบูชานพเคราะห์ จบเวลา ๒ ยามเศษ ครั้นถึงเวลาตรงกับวันประสูติของท่านจึงสรงน้ำพระพุทธมนต์ตามเคย ครั้นสรงเสร็จแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานพระราชหัตถเลขา ร.ที่ ๒๓๗/๔๓ พระราชทานพรและแหวนงูประดับเพ็ชร์วง ๑ นาฬิกาตั้งเรือน ๑ เงินเท่าพระชนมพรรษาปีละ ๕ ตำลึง ๖๓ รอบ เป็นเงิน ๑๕ ชั่ง ๑๕ ตำลึง เวลายามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๓

เวลาเช้าพระสงฆ์ ที่สวดสะเดาะพระเคราะห์ เมื่อคืนนั้น รับพระราชทานฉัน ที่ พระตำหนัก กรมสมเด็จพระสุดารัตน์ ตามธรรมเนียม มีเทศนาทั้งสามวัน เวลาบ่ายวันนี้มีเวียนเทียนสมโภชตามเคยเป็นสิ้นงาน เวลาบ่ายเสด็จออก กรมหมื่นภูธเรศเฝ้า แล้วพระยาราชสัมภาราการ พระยาศรีสุนทร เฝ้าถวายโคลงต่างๆ ทรงเซ็นใบอนุญาตที่วิสุงคามสีมาวัดเกาะปอ แขวงเมืองประจันตคีรีเขตต์ฉะบับ ๑ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า ทรงเซ็นตัวนำเบอร์ ๘๘๖ ใช้เงินค่าของต่างๆ ที่ทรงซื้อมิสเตอร์กอคอง ฉะบับ ๑ ทรงพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ เรื่องพระยามนตรีคืนเรือแรบิคให้รับไว้ พระองค์สายเฝ้าแล้วเวลาบ่ายเฝ้า ๕ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง พระยาราชวรานุกูลอ่านบอกเมืองพิษณุโลกขอขึ้นสำหรับบ้านเมืองไปเปลี่ยนของเก่าที่ชำรุดฉะบับ ๑ ขอที่เป็นวิสุงคามสีมา ๓ พระอารามฉะบับ ๑ พระนรินทร์อ่านบอกเมืองสงขลาส่งต้นไม้เงินทองฉะบับ ๑ ส่งเงินส่วยทองฉะบับ ๑ ส่งเงินส่วยอากรแลประโยชน์ฉะบับ ๑ ส่งดีบุกส่วยฉะบับ ๑ ส่งกระวานกันแชงเข้ามาฉะบับ ๑ เรื่องการแจกตั๋วพิมพ์ฉะบับ ๑ เรื่องปืนที่คอเวอนเมนต์ อเมริกันยินดีให้แก่รายากุบองที่ช่วยเรืออเมริกันที่แตกนั้นได้ ให้แก่เจ้าเมืองสายบุรีฉะบับ ๑ เรื่องเมืองตรังตานูว่าน้ำมากขอเลิกพลับพลา

รับเสด็จก่อนฉะบับ ๑ ขอที่ผูกพัทธสีมาฉะบับ ๑ บอกพระอนุรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยถึงแก่กรรม ขอหินศิลาหน้าเพลิงฉะบับ๑ บอกเมืองตรังตานูได้รับพระราชทานของในการพระเมรุฉะบับ ๑ เรื่องเกิดอหิวาตกโรคยังไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินเมืองตะวันตกขอเลิกพลับพลารับเสด็จเสียก่อน ด้วยน้ำเหนือมากฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์อำนบอกเมืองสมุทรสงครามบอกพระวินัยมุนีวัดอัมพวันถึงมรณภาพฉะบับ ๑ พระราชทานใบอนุญาตที่วิสุงคามสีมาวัดเกาะปอฝากพระยาพิพัฒน์ให้ส่งไปถวายพระสงฆ์วัดเกาะปอเมืองประจันตคีรีเขตต์ที่ขอพระราชทานเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปนั้น พระราชทานสัญญาบัตรตั้งหลวงนนทเสนเป็นพระนนทเสน จมื่นไชยภรณ์ถวายหนังสือเรื่องทาสนายเพ่งบุตรพระยาภาสกรวงศ์ ที่โปรดให้ไปไล่เลียงดูว่าติดมาแต่เมื่อไรนั้น โปรดว่ายังน้อยวันอยู่ให้จำไว้ที่ตรางตำรวจก่อน หลวงสวัสดินัคเรศถวายหนังสือ ฉะบับ ๑ เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น อนึ่งเมื่อเช้านี้หมอเกาแวนเข้ามาปลูกพระยอดที่พระกรข้างซ้ายจึงเสด็จออกขุนนางที่ห้องเขียว เพราะทรงฉลองพระองค์ไม่ได้

วัน ๗ ๆ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๔

เวลาเช้าพระศรีสุนทรเผ้า ทรงโคลงรามเกียรติ์ จนเวลาเที่ยง

เศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์เฝ้าถวายหีบลงยาเครื่องยศที่พระราชทานใหม่นั้นคืนด้วยมืออยู่แล้ว โปรดพระราชทานกาทองใบ ๑ พระองค์เจ้าหัสดิน พระองค์เจ้าฉายเฉิด เฝ้าถวายฤกษ์ที่จะตั้งกรมพระราชทานเงินช่วยองค์ละ ๕ ชั่งตามเคยมา พระยานรรัตน์เฝ้าทรงเซ็นเรื่องราวพระนมเปลี่ยน เรื่องความมฤดกให้ชำระ พระยาเจริญเฝ้าเรื่องความต่าง ๆ แล้วถวายหนังสือ ๒ ฉะบับ เรื่องมฤดกนายเจิม นายแฉล้ม ฉะบับ ๑ เรื่องขุนอินทรรักษาเป็นหนี้จีนฉะบับ ๑ เรื่องมฤดกนายเจิม นายแฉล้มนั้นทรงเซ็นไปแจ้งอยู่ในเรื่องราวแล้ว เรื่องขุนอินทรนั้นโปรดให้จำตามธรรมเนียม เสด็จออกพระเฉลียง กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วพระยาภาสเฝ้าด้วยการร้อยปี โปรดให้สั่งผ้าไตรและอื่น ๆ แก่ท้าวภัณฑสารนุรักษ์ แล้วโทรงโคลงอยู่กับพระศรีสุนทร กรมหมื่นพิชิต จนเวลาค่ำ กรมหมื่นภูธเรศเฝ้าทูลเตือนแซงชั่นในการเอกษฮิบิเชน ทรงเซ็นพระราชทานให้เป็นเงิน ๑,๐๐๐ ชั่ง แล้วทรงไดอรีและอื่น ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๑ ๆ ๕ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าพระศรีสุนทรโวหารเฝ้า ทรงโคลงรามเกียรติ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า ทรงพระราชหัตถ์พระราชทานพรและเงินในการแซ-

ยิดกรมขุนบดินทร์ไพศาลโสภณ ร.ที่.../๔๓ ถึงสมเด็จกรมพระ ร.ที่.../๔๓ เรื่องความมองโปงยะฉะบับ ๑ กับพระราชหัตถ์ไปรเวต ถึงมอดินในการที่มากรุงเทพ ฯ ฉะบับ ๑ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าเรื่องโคลง ทรงเซ็นใบเบี้ยหวัดพระสงฆ์ที่จะแจกพรุ่งนี้ พระนายไวยเฝ้าถวายหนังสือต่างๆ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์ อ่านบอกเมืองภูเก็ต แก้ความเรื่องที่ต่อว่าไปว่า เรือรบรูเซียมาจอดทำแผนที่ เหตุใดจึงไม่บอกเข้ามาฉะบับ ๑ เรื่องห้ามไม่ให้ขายอาวุธให้แก่พะม่าฉะบับ ๑ ใบบอกเมืองพังงาเรื่องห้ามไม่ให้ขายอาวุธให้แก่พะม่าฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองนครชัยศรี เรื่องผู้ร้าย ลักมันแล้วปล้นตีเจ้าเรือน ฉะบับ ๑ เมืองสมุทรสงครามเรื่องผู้ร้ายปล้นฉะบับ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้ง ตำแหน่ง ข้าราชการ ๗ นาย คือ หม่อม ราชวงศ์ ชิต แบนด์มาสเตอร์ เป็นหลวงวาทิศประเทศ นายอิ่ม ซายันต์เมเยอ เป็นหลวงราชนรารักษ์ นายผัน สารวัตร เป็นขุนสมัครสมานพล นายช่วง บุตรพระศรีสุนทร เป็นขุน หมื่นฤทธิจำนงเป็น.... นายพลอย กรมรักษาพระองค์เป็น.... เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้นทรงเซ็นตั๋วนำเบอร์พระราชทานเจ้าหมื่นไวยวรนารถ ค่าทำสวนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเงิน ... พระราชทานหมื่นระงับวาตานำเบอร์ ... ตามที่กราบทูล ขอไป มีภรรยาใหม่ เงิน ๓ ชั่ง ทรงบัญชี เบี้ยหวัดโคลงและไดอรี จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๖

เวลาเช้าพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวชเสด็จมาฉันที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาเที่ยงเศษเสด็จออกทรงจุดเทียนนมัสการและเครื่องสังเวยพระสยามเทวราชและสมโภชก้อนทองและถุงเงินเบี้ยหวัดแล้ว พระศรีสุนทรโวหารอ่านประกาศเบี้ยหวัด แล้วพระราชทานใบเบี้ยหวัดแด่พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวชนั้นก่อนเป็นปฐม ครั้นพระสงฆ์ถวายพระพรลาไปแล้ว เสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์อ่านบอกเมืองพังงาส่งเงินภาษีผลประโยชน์ฉะบับ ๑ พระยาศรีนำหลวงภักดีณรงค์กราบถวายบังคมลาไปราชการเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จไปประทับที่พระเฉลียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันออก ทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดโหรพราหมณ์และข้าราชการกรมต่าง ๆ ตามลำดับ เวลาบ่ายโมงเศษเสด็จขึ้นทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดข้างในแล้ว เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกทรงโคลงกับพระศรีสุนทร แล้วทรงเรื่องเรือซันบีมที่จะขายนั้นกับพระยาประภา หลวงนายฤทธิ์ถวายฎีกา นายชื่นสับเลบเตนแนนต์ทหารหน้า กล่าวโทษตระลาการศาลต่างประเทศเรื่องกดขี่ความของภรรยา กรมหมื่นภูธเรศถวายคำปรึกษาโทษจีนหน้าซึ่งฆ่าจีนพวกกันตาย กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าเรื่องบิลเครฟจะทูลลาไปลพบุรี พระนายไวยเฝ้าเรื่องวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เวลาทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๓ ๗ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เสด็จออกประชุมเสนาบดีตามเคย ผู้ที่มาประชุมนั้นคือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อย ๑ เจ้าพระยาสุรวงศ์ ๑ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ เจ้าพระยาพลเทพ ๑ เจ้าพระยามหินทร์ ๑ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ๑ ทรงปรึกษาด้วยเรื่องเมืองไทรและการที่จะโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหมื่นเทวะวงศ์ออกไปแก้ไขข้อหนังสือสัญญาตามที่สมเด็จเจ้าพระยากราบบังคมทูลพระกรุณาขอนั้น เวลาบ่ายโมงเศษเลิกประชุม เสด็จทรงแจกเบี้ยหวัดข้างในที่พระที่นั่งไพศาล แล้วเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร์ประทับพระที่นั่งโธรนออกขุนนาง พระราชวรานุกูลอ่านบอกเมืองนครราชสีมา เรื่องผู้รักษาตึกดินลักดินดำในตึกขายฉะบับ ๑ พระนรินทร์อ่านบอกเมืองกาญจนบุรีส่งเงินส่วยฉะบับ ๑ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองนนท์ เรื่องผู้ร้ายปล้นจับได้คน ๑ แต่ยังไม่รับเป็นสัตย์ฉะบับ ๑ แล้วเสด็จประทับที่แจกเบี้ยหวัด ทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดกรมต่าง ๆ จนเวลา ๔ โมงเศษเสด็จขึ้น เสด็จออกพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬาร กรมหมื่นเทวะวงศ์ พระองค์เจ้าสาย มิสเตอร์ อาลบาสเตอร์ เฝ้าด้วยเรื่องสัญญาและอื่น ๆ จนเวลายำค่ำเศษ และทรงโคลงรามเกียรติ์และไดอรีจนเวลายามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๔ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๘

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงปิดทองหนังสือ แล้วพระองค์เจ้าสาย พระยาอภัยรณฤทธิ์ หลวงภักดีณรงค์เฝ้า แล้วพระยาภาสเฝ้าเรื่องการร้อยปี และอื่น ๆ พระองค์เจ้าสายเฝ้าด้วยการต่าง ๆ จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จออกไปทอดพระเนตรการวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามเคย แล้วเสด็จมาประทับที่มิวเซียมทอดพระเนตรรูปปั้นต่าง ๆ ที่มิสเตอร์อาลบาสเตอร์เอามาแต่เมืองนอกจนเวลาทุ่มเศษเสด็จกลับในพระบรมมหาราชวัง กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าจนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๕ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๙

เวลาเที่ยงเศษ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสด็จออกไปประทับพระที่นั่งโธรนออกขุนนาง พระยาราชวรานุกูลอ่านบอกพระยาเทพประชุนฉะบับ ๑ ศุภอักษรเจ้านครเชียงใหม่ฉะบับ ๑ เรื่องพะม่าจะมาตั้งเมืองเชียงแสนทั้ง ๒ ฉะบับ แล้วเสด็จประทับทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดจนเวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จขึ้นทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดข้างในที่พระที่นั่งไพศาลแล้วเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ทรงฉลองพระองค์ครุยยศดำ ทรงตราเล็กและดวงสตาร์จุลจอมเกล้า เสด็จออกพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬารพร้อมด้วยข้า

ราชการฝ่ายทหารยืนโดยลำดับ เจ้าพนักงานกรมวังและกรมท่านำมิสเตอร์มุเลอ กงสุลสวิเดนนรเวย์เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระราชศาส์นสมเด็จพระเจ้าออสคาที่ ๒ พระเจ้ากรุงสวิเดนและนรเวย์ ทรงประทับยืนขึ้นทรงรับพระราชศาส์นและตรัสในการที่ทรงยินดีรับพระราชศาส์นแล้ว เสด็จประทับพระเก้าอี้ตรัสปราศรัยตามธรรมเนียมครู่หนึ่งแล้ว แขกเมืองก็กราบถวายบังคมลา กลับไปประทับที่พระเฉลียง มิสเตอร์อาลบาสเตอร์เฝ้า แล้วพระยามนตรีเฝ้าเรื่องเมืองไทรทั้งนั้น แล้วพระองค์เจ้าสาย พระยาภาสเฝ้า เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออก กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าจนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ๆ ๑๐ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย เสด็จออกในออฟฟิศตามเคย เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยประทับพระที่นั่งโธรนเสด็จออกขุนนาง พะยาราชวรานุกูลอ่านบอกเมืองสุโขทัยขอปืนขึ้นไปเปลี่ยนปืนที่ชำรุดไว้ใช้ราชการบ้านเมือง กับปืนที่จ่ายราชการไปทัพฮ่อ ผู้รับไปตายในกองทัพจะควรให้เร่งเอากับบุตรภรรยาหรืออย่างไร ใบบอกเมืองพิไชยขอเงินค่านาไปซื้อข้าวขึ้นฉางไว้จ่ายราชการ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่าปืนที่ผู้รับไปได้รับ

ตายในกองทัพหาควรจะเร่งเอาแก่บุตรภรรยาไม่ แล้วเสด็จไปประทับทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดกรมต่าง ๆ จนเวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้นออกประทับพระเฉลี่ยง พระศรีสุนทรเฝ้าเรื่องโคลงรามเกียรติ์ พระองค์ทองแถมเฝ้าถวายซองบุหรี่เพ็ชร์ ที่จะพระราชทานสมเด็จเจ้าพระยา ทรงซื้อไว้ รอยเพ็ชร์หลุดให้ไปฝังเติมนั้น และถวายโมราหลังหีบด้วย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อยเฝ้า พระราชทานหนังสือสมเด็จเจ้าพระยาเรื่องเมืองไทรให้ทอดพระเนตร ทรงปรึกษาด้วยการเมืองไทรต่าง ๆ และทูลเรื่องเตเลแกรฟและอื่น ๆ จึงทรงพระราชหัตถเลขา ร. ที่ ๒๔๕/๔๓ ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ให้พระยาพระรามไปทำการโทรเลขกับมิสเตอร์แมกกาตีด้วย พระยาสมุทรบุรานุรักษ์เฝ้า พระราชทานเหรียญรางวัลในการตั้งโรงรักษาคนไข้และทรงด้วยการต่าง ๆ พระนายไวยเฝ้าจนเวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออกทรงเรื่องเมืองไทรบุรีกับกรมหมื่นเทวะวงศ์ และทรงถามข่าวพระยาภาสกรวงศ์ที่ภรรยาป่วย แล้วทรงร่างพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จเจ้าพระยาและทรงไดอรี่ และอื่น ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๗ ฯ ๑๑ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่ายทรงร่างพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จเจ้าพระยา และทรงการ

ต่าง ๆ ตามเคย เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสด็จประทับพระที่นั่งโธรนออกขุนนาง พระนรินทรอ่านบอกเมืองกระบี่เรื่องเงินภาษีผลประโยชน์และเงินภาษีฝิ่น และเงินค่านา การที่จะเดินประเมินนาฉะบับ ๑ แล้วเสด็จไปประทับทอดพระเนตรแจกเบี้ยหวัดข้าราชการกรมต่าง ๆ จนเวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จขึ้นออกพระเฉลียง ทรงร่างพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จเจ้าพระยาเรื่องเมืองไทรบุรี และทรงการต่าง ๆ กับกรมหมื่นเทวะวงศ์ และพระราชหัตถ์นำถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ โปรดให้เขียนแล้วฉะบับ ๑ แต่ฉะบับ ร. ที่ ๒๔๖/๔๓ ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ ให้ส่งพระราชหัตถ์ให้สมเด็จเจ้าพระยา และทรงชี้แจงว่าที่ทรงไปดังนั้นไม่ได้ทรงเห็นแก่หน้าเจ้าพระยาไทรที่ตาย จึงได้โปรดช่วยให้ตนกุฎามิสที่ทรงนั้น เพราะทรงพระราชดำริเห็นการหลายอย่างก็ถ้วพระราชประสงค์นี้จะคลาดเคลื่อนไป จะเป็นที่หยุกหยิกแก่บ้านเมืองยิ่งกว่าที่จะให้แก่ตนกูเต่นเป็นก็ไม่ทรงดื้อดึง แล้วแต่จะเห็นพร้อมกัน แล้วทรงไดอรีและการต่าง ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๑ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
๑๒

เวลาบ่ายเสด็จออก ทรงพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จเจ้าพระยาเรื่องการเมืองไทรบุรี ร. ที่ ๒๔๗/๔๓ แล้วพระยาเจริญมาเฝ้ากราบทล

เรื่องความนายชื่นถวายหนังสือแก้ความที่กล่าวโทษนั้นว่า ฯ พณ ฯ มหาโกษาธิบดีสั่งให้ชำระแล้วทรงคำปรึกษาโทษผู้ร้ายฆ่ากันตาย ๒ ฉะบับ เสด็จออกขุนนาง พระยาราชวรานุกูลอ่านบอกพระยามหานุภาพ ผู้ว่าราชการเมืองโคราช เรื่องความผู้ร้ายเมืองลาวเจ้าเมืองกรมการชำระลงเอาเงินแก่ราษฎรเสียให้กองซูกว่า ๘๐ ชั่งเสด็จขึ้นจากขุนนางแล้วทรงการต่าง ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๒ ฯ ๑๓ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จออกพระเฉลียงพระองค์สายเฝ้า แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้ารับสั่งเรื่องราชการต่าง ๆ แล้วพระศรีสุนทรเฝ้าเรื่องโคลงรามเกียรติ์ เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จออก กรมหมื่นประจักษ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วเจ้าพระยาพลเทพเฝ้า ด้วยวันนี้เป็นวันประชุมเสนาบดี แต่ท่านเสนาบดีมาไม่พร้อมกัน และมาแล้วกลับไปเสียบ้าง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพเฝ้าแต่ผู้เดียว รับสั่งเรื่องเมืองไทรแล้วเสด็จขึ้น

ออกขุนนาง พระยาราชอ่านบอกเมืองโคราชบอกรายงานน้ำฝนต้นข้าว และกรมหมื่นพิชิตเฝ้าถวายลายมือนักเรียนที่วังอนันตอุทยาน แล้วเสด็จขึ้นเวลาทุ่มเศษ

รับหนังสือเจ้าพระยามหินทร์เรื่องเกิดเกณฑ์เจ้านายข้าราชการ ซ่อมแซมป้อมกำแพงพระนครนั้น เจ้านายที่ ๆ สิ้นพระชนม์และถึงแก่กรรมเสียก็มี จะขอเอาเงินค่าราชการใช้ไปให้แล้วทันราชการ

พระราชหัตถ์สั่งให้ทำโทษอ้ายมุ้ยซึ่งฆ่านายแย้มตาย เพียงลงพระราชอาญาสองยก ๖๐ ที ไม่ให้ประหารชีวิตตามคำลูกขุนปรึกษา

พระราชหัตถ์ให้ทำโทษอ้ายจีนหนำซึ่งฆ่าจีนจีตาย ตามคำลูกขุนปรึกษาวางบท

วันนี้เป็นวันประสูติ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย ครบ ๓ รอบ

วัน ๓ ๆ ๑๔ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าก่อนโมงเสด็จออกทอดพระเนตรวัดพระศรีรัตนศาสดารามพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าเป็นกระบวนข้างใน เวลาเช้า ๓ โมงเศษเสด็จกลับเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จออก พระศรีสุนทรเฝ้า แล้วกรมหมื่นประจักษ์เฝ้า เวลาบ่าย ๒ โมงเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๔ โมงเสด็จออก กรมหมื่นประจักษ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า รับสั่งเรื่องราชการต่างๆ แล้วพระศรีสุนทรเฝ้าถวายสัญญาบัตร ทรงเซ็นแล้ว พระนายศรีเฝ้าถวายหนังสือไปรเวตเรื่องคนที่ค้างเงินพระองค์เจ้าประดิษฐศักดิ์

หนังสือสมเด็จส่งบาญชีเบี้ยหวัดหัวเมืองฝ่ายกระลาโหมจำนวนปีมะโรง เรื่องราวจีนเฮงตงบุตรจีนซือ ร้องเรื่องเงินที่เจ้าพระยามหินทร์ติดจีนพุ้ง วันนี้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าหญิง เจ้าจอมมารดาเรือน ประสูติเวลา ๗ ทุ่ม ๓๐ นาฑี

วัน ๔ ๆ ๑ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเที่ยงเสด็จออกถวายอยู่งาน แล้วเสด็จขึ้นเสวย เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์เฝ้าเรื่องพระที่นั่งใหม่ แล้วท้าวกัณฑสารเฝ้าเรื่องผ้าซึ่งจะห้อยหลังพระที่นั่งโธรนเรื่องพระที่นั่งใหม่ แล้วพระศรีสุนทรเฝ้า ทรงตรวจพระราชนิพนธ์โคลงรามเกียรติ์ สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ กรมหมื่นพิชิตเฝ้าอยู่ที่นั่นด้วย สมเด็จกรมหลวงภาณุพันธุวงศ์ทูลเรื่องการสายโทรเลข แล้วพระยาวุฒิการถวายบาญชีพระฉันขนมเบื้องและเรื่องไล่หนังสือพระองค์เจ้าพระมนุษย์ เวลาทุ่มเสด็จขึ้น

วัน ๕ ๆ ๒ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงประเคนพระสงฆ์รับพระราชทานฉันขนมเบื้องตามเคยมาทุกปี พระโทรเลขนำพระยาพระราม ขุนเพ็ชรอินทรา มิสเตอร์แมกกาตี กราบถวาย

บังคมลาไป เซอระเวโทรเลขเมืองระแหง เวลาเที่ยงเศษเสด็จขึ้น เสด็จออกในออฟฟิศ ทรงการต่าง ๆ จนเวลาบ่ายเสด็จขึ้น เสวย เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก กรมหลวงวรศักดาพิศาลเฝ้าถวายเรื่องความ หม่อมเจ้าพริ้งโจทย์ หม่อมเจ้าสวัสดิ์ หม่อมเจ้าทั้ง ว่าความแทนกรมขุนบดินทร์ไพศาลโสภณจำเลยฉะบับ ๑ ทรงเซ็นให้ยกความเดิมมาชำระที่วังกรมหลวง แล้วเสด็จออกพระเฉลียง พระศรีสุนทรเฝ้าเรื่องโคลงรามเกียรติ์ กรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า แล้วทรงเซ็นเรื่องราวเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เรื่องก่อกำแพง ถ้าเงินไม่พอให้เอาเงินข้าราชการใช้ตามที่ขอเข้ามา ทรงเซ็นเรื่องราวท้าวอินทรสุริยาขอแบ่งลูกหมู่ทหารดับเพลิงมาเป็นวิเศษ โปรดให้ หลวงอังคนิศรพลารักษ์เฝ้าถวายเรื่องราวกล่าวโทษกรมขุนเจริญว่ายืมเงินพระยาสุรศักดิ์บิดาไปทำการเขียนพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๑๐๐ ชั่ง แต่ทำฎีกาให้ ๕๐ ชั่ง ไปเตือนหลายครั้งก็ไม่ได้ ได้ทำเรื่องราวไปถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ โปรดให้พระยาราชภักดีเอาตัวหลวงนรายน์ฤทธิ์มาชำระ พระยาราชภักดีไม่เร่งรัดรวม ๆ เสีย ทรงเซ็นให้สมเด็จกรมพระทรงเร่งให้ พระนายไวยเฝ้าถวายแผนที่วังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอที่สระประทุมวัน เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น พระองค์เจ้าสายเฝ้า

วัน ๖ ๓ฯ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าเสด็จออกทรงโคลงรามเกียรติ์ตามเคย เวลาเที่ยงเศษเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก พระยารัตนโกษาเฝ้าเรื่องจะยื่นชิงช้าปีนี้ พระองค์เจ้าศรีสิทธิเฝ้าเรื่องอิศปกรณำที่โปรดให้เขียนหอพระมนเทียรธรรม กรมพิชิตเฝ้าเรื่องโคลงรามเกียรติ์ กรมหมื่นเทวะวงศ์ ฝากสมุดและตลอดกะถางต่าง ๆ ให้พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตยถวายทอดพระเนตร สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อยเฝ้าเรื่องไดอรี บัญชีสำมะโนครัวการไปรษณีย์ และเรื่องอสุรพงศ์ที่จะเขียนรูปตามช่องหว่างประตูต่าง ๆ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงกะชื่อยักษ์ชื่อลิงที่จะให้ยืนเข้าคู่กันตามที่คล้ายกัน เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกขุนนาง พระนรินทร์อ่านบอกเมืองชุมพรเรื่องจัดการออกตรวจทำบัญชีสำมะโนครัวในเมือง และหัวเมืองขึ้น แจกตั๋วพิมพ์และกล่าวโทษข้าหลวงว่ากดขี่เฆี่ยนผู้เฆี่ยนคน และลงเอาเงินทองแก่นายอำเภอทำข่มเหงต่าง ๆ หลายข้อ มีรายบัญชีกรมการนายอำเภอผู้ที่ถูกพระมหาสงคราม พระเสนีนฤเบศร์ ข้าหลวงเฆี่ยนตีมาด้วย โปรดว่าดูมากมายนักน่าจะจริงบ้างให้ชำระดู พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองชลบุรีเรื่องผู้ร้ายรอบเอาหลาวไม้รวกแทงนายหลำซึ่งขับเกวียนไปตามทางตาย พระศรีสุนทรโวหาร ถวายสัญญาบัตร ทรงตั้งนายปลื้มบุตรจมื่นจงซ้ายเป็นจ่าโชนเชิดประทีปใน พระยาอุตรการโกศลเป็นพระยาพิไชย

กับเมื่อกลางวันนี้โปรดเกล้า ฯ ตั้งหมื่นระงับ วาตา เป็นขุนองครักษา กับทรงเซ็นสัญญาบัตรกับวิสุงคามสีมาหลายฉบับ เวลาค่ำเสด็จออกประทับพระเฉลียง ทรงพระราชหัตถ์พระราชทานพระนามพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติใหม่นั้นเดิมว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า พิศสมัย สัตยา แล้ว ทรง เปลี่ยน อีก ฉะบับ ๑ แก้เป็น พิศมัยพิมลสัตย์ แล้วทรงไดอรีและอื่น ๆ จนเวลายามเศษเสด็จขึ้น วันนี้สมโภชพระเจ้าลูกเธอที่ประสูติใหม่ไม่ได้เสด็จลง โปรดให้สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จไปสมโภช กรมหมื่นภูธเรศถวายรายเดือนความในศาลกรมพระนครบาล

วัน ๗ ฯ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

(๔ อยู่เหนือ ๗)

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออก พระยานรรัตน์เฝ้าถวายหนังสือเรื่องได้ชำระบัญชีวิเศษตามที่ท้าวอินทรสุริยาถวายเรื่องราวขอแบ่งมาจากที่คัดไปเป็นทหารดับเพลิงนั้นถวายบัญชีเข้ามา โปรดให้กรมหมื่นประจักษ์ไปตรวจดู พระดิฐการเฝ้าถวายรายเดือนความในศาลกรมท่าฉะบับ ๑ เสด็จออกพระเฉลียง นายพิกุลบุตรพระยาวิเศษสงครามกับนายสำอาง นายสิทธิ์ บุตรหลวงศักดาวุธฝรั่งแม่นปืน ถวายของในการ คริสมัส ที่ชาลาหน้าพระเฉลียงด้านตะวันตก จมื่นจงซ้ายถือหนังสือสมเด็จกรมพระและงาพระเสวตรสุทนะสวัสดิ์เข้ามาถวายว่า เวลาคืนนี้พระเสวตรสุนทรสวัสดิ์นอนหลับไปแล้ว

ตื่นยืนขึ้นขนายข้างซ้ายไปติดขัดเสาหมอข้างหน้าแท่นกำจัดออกไปแล้วทรงตรวจ กฎหมาย ออสเตรียทหาร ที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถให้แปลออกจากกฎหมายออสเตรียจะมาใช้กรมทหารหน้า จนเวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกขุนนาง ทรงกับพระนายไวยว่าใช้ได้ทั้งนั้นจะต้องยกบ้าง ๒–๓ ข้อแต่ที่ไม่ต้องใช้ในเมืองเรา นอกนั้นดีใช้ได้ พระยาศรีอ่านบอกพระยานุภาพไตรภพ ว่ามองซิเออร์เลอลา ถือหนังสือ แอดมิราลเมืองไซ่ง่อน ไปกับขุนนางฝรั่งเศสจะขอนำแผนที่และตรวจลวดลายโบราณที่พระนครวัด พระนครทม ได้ส่งเสียไปตามควรแล้ว รับสั่งถามพระยาวิเศษด้วยทำการคริสมัสและอื่น ๆ แล้วเสด็จขึ้น

วัน ๑ ฯ ๕ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออก พระยานรรัตน์เผ้าถวายหนังสือเรื่องได้ชำระบัญชีวิเศษตามที่ท้าวอินทรสุริยาถวายเรื่องราวขอแบ่งมาจากที่คัดไปเป็นทหารดับเพลิงนั้นถวายบาญชีเข้ามา โปรดให้กรมหมื่นประจักษ์ไปตรวจดู

เวลาบ่าย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อยเผ้า ถวายหนังสือถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์เรื่องการไปรษณีย์และโทรเลข เจ้าพระยามหินทร์เข้ามา คอยฟัง พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าพระมนุษยนาคมาณพจะทรงแปลหนังสือ จึงพระราชทานคอเรสปอนเดนต์เรื่องเมืองไทรบุรีให้ดู เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ออกทรงฟัง

แปลหนังสือที่ห้องเขียวบรมราชสถิตย์มโหฬาร พระสงฆ์ผู้ไล่นั้น ๑๐ รูป คือกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ๑ หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ๑ สมเด็จพระวันรัต ๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ๑ พระพิมลธรรม ๑ พระธรรมวโรดม ๑ พระเทพโมลี ๑ พระเทพกระวี ๑ พระเทพมุนี ๑ พระโพธิวงศ์ ๑ ลงมือทรงแปลธรรมบทขั้นต้นผูก ๒๐ เป็นประโยค ๑ ครั้นแปลตกประโยคแล้ว พระราชทานจีวรแพรและธูปเทียนแด่พระสงฆ์ผู้ไล่ทั้ง ๑๐ รูป แล้วพระสงฆ์ถวายอติเรกถวายพระพรลา โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหินทร์ทำกุฎีที่วัดบวรนิเวศน์ สำหรับเป็นตำหนักพระองค์เจ้าพระองค์มนุษยนาคมาณพหลัง ๑ แล้วเสด็จออกพระเฉลียง เวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จออกขุนนาง ไม่มีราชการอะไร พระยารัตนโกษากราบถวายบังคมลาทำพิธีตรียัมพวาย เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลาทุ่มเศษเสด็จออก หลวงนายสิทธิ์กลับมาจากเมืองราชบุรีนำหนังสือ สมเด็จเจ้าพระยามาถวาย ๒ ฉะบับ ๆ ๑ ได้รับพระราชทานของพระราชทานในการแซยิดแล้ว ฉะบับ ๑ เรื่องเมืองไทรบุรีตอบพระราชหัตถ์ที่มีไป รับหนังสือพระนายศรีเรื่องทหารฉะบับ ๑ เจ้าพระยามหินทร์เรื่องจีนซือจีนพุ้งฉะบับ ๑

วัน ๒ ฯ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยเจ้าจอมเป็น

กระบวนข้างใน เสด็จออกทางประตูดุสิตศาสดาทอดพระเนตรวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตามพระระเบียงแล้ว เสด็จขึ้นไปนมัสการบนพระอุโบสถจนเวลา ๓ โมงเสด็จกลับ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จออก เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเข้ามาฟังแปลหนังสืออีกพระราชทาน หนังสือ สมเด็จ เจ้าพระยา ตอบ เรื่อง เมืองไทรที่รับเมื่อคืนนี้ นั้นให้ ดูจึงทูลเกล้าถวายความเห็นเรื่องเมืองไทรเป็นไปรเวตฉะบับ ๑ ราชการฉะบับ ๑ แล้วพระสงฆ์ที่เข้ามาไล่หนังสือเมื่อวานนี้เข้ามา เสด็จไปประทับห้องเขียว พระองค์เจ้าพระมนุษยนาคมาณพ ทรงแปลเป็นวันที่ ๒ รวม ๒ วัน นับเป็น ๓ ประโยค ครั้นจบแล้วกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ถวายอติเรก หม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากรถวายพระพรลา เวลาบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จออก ทาง ประตู พรหมโสภา ประทับบน พระที่นั่ง อาภรณ์ พิโมกข์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงจัดช้างพังผูกเครื่องกูบ ๔ หน้ามาเทียบเกย ทรงรับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศขึ้นประทับบนกูบ นายจ่ายงนั่งรักษาพระองค์อยู่หน้ากูบลองเดินดูด้วยจะได้ทรงเคยไว้จะได้เสด็จไปทอดพระเนตรชิงช้าเวลาพรุ่งนี้ ช้างนำช้าง ๑ ช้างตามช้าง ๑ เดินไปมาตามหน้าสนามหญ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับทอดเนตรอยู่ที่เกย ครั้นเดินได้ ๒ เที่ยวแล้วก็เทียบช้างกับเกย ทรงรับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอขึ้นแล้ว รับสั่งกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธออยู่ครู่หนึ่งแล้วเสด็จขึ้นกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เวลาย่ำค่ำเสด็จออกขุนนาง พระยาศรี

อ่านร่างสารตราถึงพระยาราชเสนา ๒ ฉะบับ ๆ ๑ เรื่องพะม่าที่ถือหนังสืออำนาจเจ้าเมืองมรแมน เจ้าเมืองปั้นเข้ามาทำป่าไม้ในเขตต์แดนเมืองเชียงใหม่ ให้ดูแลรักษาอย่าให้ล่วงเกินเข้ามาในเขตต์แดนได้ และอย่าให้มีความขึ้น อีกฉะบับ ๑ เรื่องเมืองเชียงแสนที่บอกมาว่าพะม่าจะมาตั้งนั้นให้ตรวจเตรียมไพร่พลสะเบียงอาหารไปรักษาไว้ให้มั่นคง กับได้มีศุภอักษรไปให้เมืองแพร่เมืองน่านเมืองนครเมืองลำพูดจัดไพร่พลสะเบียงอาหารไปช่วย ถ้ามีการทัพศึกฉุกเฉินประการใด ให้พระยาราชเสนาปรึกษากับเจ้านครเชียงใหม่จัดการอย่าให้เสียราชการ กับเรื่องที่ร้องมาว่าคนในบังคับไทยอาศัยคนสับเยกต์อังกฤษมาเป็นความ พระยาราชเสนาได้ออกหมายประกาศ ๔ ข้อนั้นให้ร่างเติมว่า ทำเหลืออำนาจไม่บอกหารือลงมาก่อน แต่โปรดเกล้า ฯ ให้แก้ใหม่ ว่าการที่ทำหมายประกาศนั้นเขาก็ควรทำได้บ้าง เพราะเป็นศาลใหญ่กว่าจะหารือลงมา และจะได้รับตอบก็นาน ถ้าเป็นการฉุกเฉินจะไม่ทันการ แต่ทว่าประกาศที่ ๔ ข้อนั้นเป็นความเลอะเทอะ ไม่มีคุณอะไร เป็นแต่เหลว ๆ นักทรงตั้งตำแหน่งข้าราชการหลายนายแล้วเสด็จขึ้น เวลาค่ำเสด็จออกทรงไดอรี่ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จขึ้น

วัน ๓ ๆ ๗ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จออกประทับบนพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์กับพระเจ้าลูกเธอเสด็จกระบวนรถไปก่อน แล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงเรียกช้างพระที่นั่งมาเทียบเกย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศเสด็จขึ้นทรงช้าง พระยาราชวังเมืองประจำหัวนายจ่ายงนั่งประคองรักษาพระองค์ไป เจ้าพนักงานกรมช้างอีกนาย ๑ ประจำท้าย เดินเป็นกระบวนอย่างน้อยออกประตูสุวรรณบริบาลไปออกประตูวิเศษไชยศรีสมทบกระบวนใหญ่มีทหารหน้านำ มีแตรวง ๑ แถวทหารหน้าแล้ว ถึงพระยาปราบไตรจักร์ เป็น ช้างพังคาแล้ว ตำรวจมัดหวายและนายเวรจ่าปลัดกรมตำรวจนอกประสานมือแล้วถึงช้างพัง นำช้าง ๑ แล้วถึง พังทอง ซึ่งผูกเครื่องกูบ ๔ หน้า เป็นช้างที่นั่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ถัดมาถึงช้างพังเป็นช้างเชือกอีกช้าง ๑ ช้างพังตามอีก ๒ ช้าง แถวทหารมหาดเล็กแซง ๒ ข้าง ท้ายกระบวนพลายชมภูเป็นช้างพังดาอีกช้าง ๑ เดินกระบวน เลี้ยวบ้อมเพ็ดจดัสกร เลี้ยวลงถนนบำรุงเมือง ไปประทับที่พลับพลาเปลื้องเครื่อง ณวัดสุทัศน์ เทพวราราม เดิน กระบวน แห่ พระยารัตนโกษา มาถึง ที่เทวสถาน กระทำ พระราช พิธี ตรียัมพวายโล้ชิงช้า ตาม ประเพณี ที่เคยมา ครั้น พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว ทรง สั่ง สมเด็จ พระเจ้า ลูกยาเธอทรงช้างไปแล้วก็เสด็จขึ้นต่อ กระบวน รถ กลับ จึง เสด็จ ออก ประทับ บน พระที่นั่ง อาภรณ์พิโมกข์รออยู่ ครั้นช้าง พระที่นั่ง สมเด็จ พระเจ้าลูกยาเธอกลับมาถึง ก็เทียบเกย พระบาท สมเด็จ พระเจ้าอยู่หัว ทรงรับ ขึ้นจาก

คูบช้างเสด็จขึ้นข้างใน วันนี้เป็นวันประชุมเสนาบดีแต่ไม่พร้อมกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเสด็จกลับไปเสียก่อน นอกนั้นยังไม่มีผู้ใดมาจนเวลาบ่าย เจ้าพระยามหินทร์กับเจ้าพระยาพลเทพมาแต่ไม่ได้เฝ้า บ่าย ๓ โมงเจ้าพระยาสุรวงศ์เข้ามาเฝ้าไปรเวตแล้วเสด็จออกในออฟฟิศ พระองค์เจ้าดิศวรกุมารนำเด็กอายุ ๒ ขวบครึ่ง เป็นเผือกขาวทั้งตัว ผมและขนตาและขนตัวขาวทั้งสิ้นนัยน์ตาแดง เวลาออกแสงสว่างแล้วต้องหลับตา ต่อเข้าที่มืดจึงลืมตา เป็นบุตรนายวันทหารอินเยอเนียมหาดเล็กรักษาพระองค์ชื่อแปลก ทรงพระกรุณาแก่เด็กนั้นโปรดว่าขาวกว่าคนยุโรปอีกถ้าโตขึ้นจะโปรดให้มาเป็นมหาดเล็ก พระราชทานเงินทำขวัญให้ ๑๐ ตำลึงกับตุ๊กกะตาอีก แล้วโปรดให้มารดาพาลงไปเฝ้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าทอดพระเนตรที่พระตำหนักแล้ว เสด็จออกพระเฉลียงทรงพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ ร. ที่ ๒๕๑/๔๓ เรื่องเมืองไทรบุรีที่สมเด็จเจ้าพระยาตอบเข้ามาว่าด้วยการเก่าที่ได้จัดมาแต่ก่อน ๆ และในท้ายจดหมายนั้นว่าให้จัดการให้ความโทมนัสส์ขัดแค้นกันเบาลง ผ่อนให้ยาวได้จะดี และที่สั่งเจ้าพระยาสุรวงศ์มากราบทูลว่า ถ้าช้าได้ถึง ๒–๓ ปีก็ดีอย่าให้ไปในวันในพรุ่งนั้นยากที่จะสันนิษฐานว่าจะจัดอย่างไร ขอความเห็นท่านเพราะเป็นผู้บังคับการและเป็นเสนาบดีด้วย กรมหมื่นภูธเรศเฝ้า แล้วพระศรีสุนทรถวายพระสุพรรณบัตรซึ่งจะตั้งกรมใหม่อีก ๒ องค์ ทรงเจิม

และห่อแพรแดงรัดด้วยไหมเบ็ญจพรรณสีแดง และทรงเจิมใบกำกับพระสุพรรณบัตร์ แล้วกรมหมื่นพิชิต กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าจนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จลงไปประทับที่ศาลาพระที่นั่งด้านตะวันตก กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาเฝ้าที่นั่น จนเวลาย่ำค่ำเศษกราบถวายบังคมลากลับไป เสด็จออกขุนนางที่นั้น พระยาศรีอ่านศุภอักษร เจ้านครเมืองน่าน ๒ ฉะบับ ๆ ๑ เรื่องน้ำท่วมที่บอกมาครั้งก่อนนั้น ครั้งนี้ได้ตรวจทำบัญชีมีราษฎรชายหญิงใหญ่น้อย ตาย ๔๓๘ คน กระบือล้ม ๓๖๑ โคล้ม ๔๗๘ เรือนหักพัง ๕๘๕ หลัง ยุ้งข้าวพัง ๖๔๑ หลัง กับวัดหลายวัด และเรื่องราชการเมืองเชียงแสนที่ได้แต่งคนไปสอดแนม และได้รับหนังสือ พระยาราชเสนา เมืองเชียงใหม่ให้ เตรียมไพล่พล อีกฉะบับ ๑ ว่าด้วยเรื่องราชการเมืองเชียงแสนได้แต่งคนไปสืบราชการ และพวกเมืองเชียงรายมีหนังสือมา ในหนังสือเมืองเชียงรายเรื่องพะม่าจะมาตั้งเมืองเชียงแสนขอกำลังไปช่วย พระนรินทร์อ่านบอกเมืองพัทลุงบอกจำนวนสำมะโนครัวที่รับหนังสือพิมพ์ พระยาพิพัฒน์อ่านบอกเมืองสมุทรสาครขอหีบศิลาหน้าเพลิง จะปละศพพระครูสมุทรคุณากร เวลา ๒ ทุ่มเศษเสด็จลงพระตำหนัก

วัน ๔ ๆ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระ

นางเจ้าเสด็จไปทางถนนบำรุงเมือง ไปประทับทอดพระเนตรวังพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณครู่ ๑ แล้วเลื่อนรถพระที่นั่งไปประทับที่หน้าวังสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เสด็จลงจากรถพระที่นั่งทอดพระเนตรการที่วังครู่ ๑ แล้วเสด็จไปประทับที่สระประทุมวัน ประพาสในสระอยู่ พระนางเธอเสด็จทรงเรือพระที่นั่งปิกนิกเรือกลไฟจูงไปประทับที่ในสระนั้น ประพาสอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษเสด็จทรงเรือพระที่นั่งปิกนิกเหลืองพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าและพระนางเธอเสด็จออกจากสระมาตามลำคลอง เรือกลไฟจูงมาจนถึงวังพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เทียบเรือพระที่นั่งที่สะพานฉนวนในลำคูที่ขุดใหม่เข้าไปนั้น เสด็จเที่ยวทอดพระเนตรอยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งเก๋งทองทั้งแท่งแต่สมเด็จพระนางเจ้าเสด็จกลับกระบวนรถ พระนางเธอเสด็จกลับกระบวนเรือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาถึงหน้าวังพระองค์เจ้าหัสดินทร์ เทียบเรือพระที่นั่งแพลอยสะพานวัง เสด็จขึ้นบนวังทอดพระเนตรที่จัดการรับกรมนั้น แต่เวลานี้พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เสด็จแล้วทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตั๋วสำคัญเงินพระคลังข้างที่อีก ๑๐ ชั่งเป็นการช่วย เพราะได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ก่อน และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับแรมอยู่ที่พระ

ราชวังบวร ก็ได้เสด็จมาสรงเสวยในที่วังนี้ จึงได้เสด็จแวะมาช่วย แล้วพระราชทานหีบก้าไหล่อีกใบ ๑ เวลาทุ่มเศษเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง

วัน ๕ ๆ ๖ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าที่วังพระองค์เจ้าหัสดินทร์ พระฤกษ์สรงเวลาโมง ๑ กับ ๓๐ นาฑี แล้วเข้ามาคอยรับพระสุพรรณบัตร์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เวลาเที่ยงเสด็จออกประทับพระที่นั่งโธรน ครั้นสุดเสียงประโคมแล้วพระศรีสุนทรโวหารอ่านประกาศ แล้วทรงรดน้ำพระมหาสังข์พระราชทาน แล้วทรงเจิมพระราชทานพระสุพรรณบัตร์ตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหัสดินทร์ เป็น กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ พระราชทานพระมาลาพระแสงถมหีบลงยาตามธรรมเนียมแล้วเสด็จขึ้น ในการตั้งกรมเช้านี้เต็มยศทั้งนั้น เวลาบ่ายเสด็จออก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์น้อย และต่างกรมน้องยาเธอ ที่มาประชุมด้วยข้อสัญญานั้น เฝ้าทรงด้วยเรื่องเมืองไทรบุรี ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ตอบพระราชหัตถ์มาว่าไม่เห็นช่อง ที่จะระงับวิวาทได้ แต่ตนกูเด่น ๑ ตนกูฮามิศ ๑ ทั้ง ๒ คนนี้ย่อมจะได้เป็นเจ้าเมืองคน ๑ เมื่อจะโปรดเกล้า ๆ ให้ผู้ใดเป็นก็ขอให้ตั้งเสีย แล้วให้ข้าหลวงเรือรบไปรักษาไว้ จึงจะควร ที่จะนั่งโต้ตอบกันอยู่ดังนี้เห็นจะไม่รู้แล้ว และทรงแก้ข้อประกาศที่พระยาราชเสนา

ประกาศที่ศาลเมืองเชียงใหม่ ทรงติเป็นข้อ ๆ ไป เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จขึ้น พระเจ้าลูกเธอเสด็จทรงรถออกทางประตูพรหมโสภา ออกประตูวิเศษไชยศรีไป ณ พลับพลา วัดสุทัศน์ก่อนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย เสด็จออกทางประตูแถลงราชกิจ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทางพระที่นั่งอนันตสมาคม ทรงส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จขึ้นพระวอแล้วเสด็จออกประทับที่หน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ เสด็จขึ้นประทับบนเกยสูง ช้างพระที่นั่งมาเทียบแล้วทรงส่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จขึ้นช้างแล้วเดินกระบวนช้างไปหน้า กระบวนพระวอไปหลัง แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับบนพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ เรียกกระบวนแห่เดินมาแต่หน้าวัดพระเชตุพน ถึงใต้พลับพลาลดคานหามลง พระยารัตนโกษาผู้ที่จะยืนชิงช้าลงเดินมาถึงหน้าพระที่นั่งลงถวายบังคม เจ้าพนักงานคลังนำผลกัลปพฤกษ์ไปพระราชทาน แล้วกราบถวายบังคมลาเดินต่อไปถึงเหนือพลับพลาจึงขึ้นคานหามเดินกระบวนต่อไป ถึงหอเทวสถานกระทำพระราชพิธีตามธรรมเนียม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับตรัสกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธออยู่จนรถพระเจ้าลูกเธอกลับ จึงเสด็จลงประทับที่บนเกยหน้าพระที่นั่งสุทไธศวรรย์ จนกระบวนเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จมาถึง เทียบช้าง

พระที่นั่งแทบเกยแล้วทรงรับขึ้นจากช้างพระที่นั่ง เสด็จมาประทับที่เกยอัฒจรรย์พระที่นั่งอนันตสมาคม จนกระบวนพระวอสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ มาถึง สมเด็จพระวอ แล้ว เสด็จ ขึ้นทางประตูแถลงราชกิจ เวลาย่ำค่ำเศษเสด็จออกในออฟฟิศ กรมหมื่นภูธเรศเฝ้า เรื่องมีอ้ายคนร้ายขว้างป่าที่หน้าเทวสถาน ว่าขว้างมาจากบ้านพระสิทธิไชยบดี จับได้คนในบ้านพระสิทธิไชยมา แล้วพระสิทธิไชยเข้ามาเฝ้า ทรงต่อว่า ๆ เข้ากับบ่าว ให้ส่งบ่าวไปถวายกรมภูธเรศชำระ กรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้าทรงพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ร. ที่ ๒๕๔/๔๓ ถึงสมเด็จเจ้าพระยา ร. ที่ ๒๕๕/๔๓ ถึงพระยาอัศดงค์ ร. ที่ ๒๕๖/๔๓ เรื่องกรมหมื่นเทวะวงศ์จะไปรับเจ้าหลานควีนที่สิงคโปร์ เวลายามเศษเสด็จขึ้น

วัน ๖ ๑๐ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเที่ยงเศษลุยสติเลโนแวน บุตรแบบเลโนเวลซึ่งเข้ามาเป็นครูสอนหนังสือพระเจ้าลูกเธอ ครั้ง แผ่นดินพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเข้ามาเฝ้า จะเข้ามารับราชการ อยู่ในเมืองไทย พระราชทานเงิน ๒๐๐ บาทให้ ไปใช้สอย

บ่าย ๓ โมงเศษ กรมปวเรศวริยาลงกรณ์ พระองค์เจ้ามนุษยนาคมาณพ พระราชาคณะผู้ใหญ่เข้ามาพร้อมกันในพระที่นั่งบรม

ราชสถิตย์มโหฬารไล่หนังสือพระองค์เจ้ามนุษย์ เหมือนวันก่อน ๆ แปลที่ปนึบทพาหุสัจวนับเป็นประโยค ๔ แล้ว กรมหมื่นพิชิตเฝ้า

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษกรมหมื่นเทวะวงศ์เฝ้า ทรงจัดพระรูปที่จะพระราชทานเจ้าลเบิดวิคตอ เจ้ายอร์ช

แล้วเสด็จออกขุนนาง พระยาศรีอ่านร่างสารตราไปเมืองนครราชสีมา เรื่องความที่หาว่าผู้ร้ายปล้นช้างและฆ่าเจ้าของช้างตายที่เมืองเสละภูมิให้ส่งความมาชำระที่เมืองนครราชสีมา พระนรินทร์อ่านบอกเมืองระนองส่งเงินภาษี ๕ อย่างฉะบับ ๑ ส่งเงินภาษีดีบุกฉะบับ ๑ พระราชทานสัญญาบัตรกรมทหารในและกรมอื่นอีกหลายคน แล้วพระราชทานดุมเพ็ชร์สำรับหนึ่ง เงิน ๑,๐๐๐ เหรียญแก่ กรมหมื่น เทวะวงศ์วโรปการ แล้ว พระราชทานเงินแก่พระองค์ดิศวรกุมาร พระองค์โสบัณฑิตย พระองค์สายสนิทวงศ์ องค์ละ ๒๐๐ เหรียญ สำหรับไปใช้สอยที่เมืองสิงคโปร์

หนูภรรยาพระอุดรกล่าวโทษพระยามหาเทพและขุนวัฒนาว่าเกาะมาเร่งเงินอากรที่ค้าง พระอุดรและนายอากรที่พระอุดรรับประกันไว้ ขอทุเลาพอพระอุดรกลับก็ไม่พึง

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่ากงสุลโปรตุเกตขอเวลาเฝ้า

พระราชหัตถ์เจ้าพระยาภาณุวงศ์ให้นัดให้กงสุลโปรตุเกตมาเฝ้าวันจันทร์เดือน ๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาบ่ายตามเคย ร. ท ๒๕๘/๔๓

สยามบอกข่าวต่างประเทศ ๑๘ โนเวมเบอร์ พระยาไชยสุรินทร์ถวายเรื่องราวหลวงนริศรราชกิจเรื่องตึกวัดสัมพันธวงศ์ ว่าตัวไม่มีที่อยู่ จะขอเช่าที่ตึกหน้าวัดสัมพันธวงศ์อยู่สืบไป

พระยาไชยสุรินทรถวายพระราชหัตถ์ เรื่องตึก หน้าวัดสัมพันธวงศ์ให้หลวงนริศร์เช่า พระราชหัตถ์ลงวัน พุธเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีฉลู อัฐศก ๑๒๓๘

หนังสือเจ้าพระยาสุรวงศ์ถวายหนังสือส่งบอกพระยากาญจนดิฐ ๒ ฉะบับ

หนังสือบอกพระยากาญจนดิฐขอทำนุบำรุงนายฉิมซึ่งเป็นเรื่องราวข้อประมูลเงินที่เกาะสมุย ถ้านายฉิม ทำไป ขัดขวางพระยากาญจนดิฐจะรับทำนุบำรุง

หนังสือบอกพระยากาญจนดิฐขอรับประกันนายฉิมทำภาษีผลประโยชน์ที่เกาะสมุย ส่งเงินปีที่หนึ่ง ๓๐ ชั่ง ปีที่สอง ๔๐ ชั่งปีที่สาม ๕๐ ชั่งตามเรื่องราวนายฉิม

นายเสนอรายงานนักโทษซึ่งจำคุก

นายเสนอรายงานนักโทษซึ่งจำคุกครบกำหนด อ้ายอ่ำทาสหลวงเบญจางค์ โทษลักเรือ

วัน ๗ ๑๑ ๆ ๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้า ๕ โมงเศษเสด็จออก พระวิสูตรสาครดิฐเฝ้าเรื่องจะไปสิงคโปร์ แล้วพระองค์ดิฐเฝ้าทูลเรื่องที่จะไปสิงคโปร์จะให้จมื่นวิชิตว่าการแทนพระยามนตรี พระยาเทพประชุนเฝ้าเรื่องเมืองไทรบุรี แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ ๑ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ๑ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ๑ พระองค์สายสนิทวงศ์ ๑ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ ๑ หลวงนายฤทธิ์ ๑ หลวงสรจักรตยานุกิจ ๑ หลวงสรสิทธิตยานุการ ๑ หลวงชลยุทธโยธิน ๑ เฝ้ากราบถวายบังคมลาไปราชการเมืองสิงคโปร์ คือไปเยี่ยมเยียนทักถามเจาอาลเบิกวิคตอ เจ้ายอร์ช ลูกปรินซ์เวนซึ่งมาเที่ยวทางตะวันตกจะมาณเมืองสิงคโปร์ แล้วกรมหมื่นเทวะวงศ์กับลูกของท่านไปทูลว่ากรมสมเด็จพระสุดารัตน์ สมเด็จพระนางเจ้า พระนางเธอ ทั้งสองพระองค์ แล้วไปลงเรือเวสาตรีออกจากกรุงเทพฯ ไปวันนี้

แล้วกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ พระองค์เจ้าพระมนุษย์ พระราชาคณะผู้ใหญ่ เข้ามาพร้อมกันในพระที่นั่งบรมราชสถิตย์มโหฬารดังเช่นวันก่อน พระองค์เจ้ามนุษย์แปลสารสังคหเป็นประโยค ๕ แล้วพระราชทานผ้าไตร ๑ กัปปิยมูลค่าราคา ๑๐ ชั่งแก่พระองค์เจ้ามนุษยนาคมาณพ เวลาค่ำมีพระราชหัตถ์ถึงกรมหมื่นเทวะวงศ์เรื่องเมืองไทรฉะบับ ๑ ไปรเวต

เจ้าพระยามหินทร์เรื่องอ้ายชุ่มอ้ายฉ่ำ

นำเบอร์	วัน	จำนวนตั๋วพระราชทานเงิน	ชั่ง	บาท	อัฐ
๗๕๕	วัน ๑ ๓ฯ ๒ ค่ำ	พระราชทานทูลกระหม่อม พระองค์น้อย ค่าระย้าเชิงเทียน และ เทียน ดอกไม้ เครื่องแต่งพระเมรุ	๒๒๐	๖๒	๑๖
๗๕๖	วัน ๒ ๑๑ฯ ๒ ค่ำ	ทูลกระหม่อมพระองค์น้อย	๑๐๐	–	–

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เคลิเมล์ ถนนสี่พระยา จังหวัดพระนคร
นายจือ หลิมสาโรช ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๘/๑๐/๗๘